ЗМІСТ:

МИХ. КОЦЮБИНСЬКИЙ: Сон, оповіданнє 257

М. ЕВШАН: Юрій Федькович в світлї нових матеріялів ... 279

ГР. ЧУПРИНКА: Цїлуваннє. Бенкет 291

ІВ. ЧОПІВСЬКИЙ: Залїзо і його будучність 292

ХР. АЛЧЕВСЬКА: Із зощиту „Вишневий цвіт“ 298

ВАС. ЯНОВСЬКИЙ: Спогади Українця-вольонтера про повстаннє в Герцеґовинї 1875—76 рр. (далї) 300

П. РАДНИЙ: Машина 314

МИК. ЗАЛЇЗНЯК: Національне питаннє в Австро-Угорщинї і Росії (кінець буде) 332

МАК. РИЛЬСЬКИЙ: Поезії ... 336

Л. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА: Ганна Барвінок. (Посмертна згадка) 367

ЮРІЙ КМІТ: Сотрудник, повість (кінець буде) 372

М. ГРУШЕВСЬКИЙ: На українські теми: По виборах 390

ПАВЛО ГРАБ: Переспіви з шведських поетів 399

М. ПОРШ: Державний бюджет Росії (кінець буде) 400

ҐРАЦІЯ ДЕЛЄДА: Плющ, роман, переклав Л. Пахаревський (кінець буде) 407

ЕВ. ЛЕВИЦЬКИЙ: Національне і партійне ґрупованнє в новім парляментї 416

SPECTATOR: Мароканська справа 425

Бібліоґрафія 432

Нові українські книжки і брошури (подає Бібліоґрафічне Бюро Наукового Т-ва ім. Шевченка) 444

Зміст LV тому ЛНВ. 447

Зміст X-ої кн. ЛНВістника.

Оголошення.

Від Адміністрації. На адресах сеї книжки
ємо залеглости і просимо вирівнувати їх, б
здержимо дальшу висилку. Чеки залучуємо.

1911.

РІЧНИК XIV. ТОМ LV.

КНИЖКА IX. ЗА ВЕРЕСЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

КИЇВ.

Друкарня І-ої Київської Друкарської спілки, Київ, Трьохсвятительська 5. Телеф. 1009.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

КНИГАРНЯ Наук. Тов. ім. Шевченка

у Львові Ринок ч. 10,

має на складі всї українські виданя, висилає всякі книжки на всяких мовах скоро і точно.

НОВІСТЬ!

М. Коцюбинський: ДЕБЮТ (оповідання).

Видане Українсько-руської Видавничої Спілки (I серія ч. 133), С-Петербург-Львів, 1911, ст. 192.

Зміст: Дебют. Сміх. Intermezzo. Fata morgana ч. II. Як ми їздили до Криниці. В дорозї. Невідомий. Хмари. Утома. Самотний.

Продаєть ся в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Цїна 2 кор. 25 сот., в оправі 2 кор. 65 сот.

Останнї видання

Українсько-руської Видавничої Спілки (1908—1911):

К. Біхер. Повстаннє народнього господарства	1	„	70 „
Й. Бойєр: Сила віри, роман.	1	„	40 „
М. Вовчок: Посмертні оповідання (що не війшли в попередні збірки)	2	„	— „
К. Гамсун: Пан, повість	1	„	40 „
Р. Єрінґ: Боротьба за право	1	„	— „
Л. Журбенко: Філїстер, повість, брош. 3 К 30 с., опр.	3	„	90 „
Р. Кіплїнґ. Оповідання	1	„	70 „
О. Кобилянська: „В недїлю рано зїлє копала“, повість	2	„	24 „
Гр. Коваленко: Гуморески (друкують ся)			
С. Ковалїв: Похресник і інші оповіданя, брош. 2 К 20 с., опр.	2	„	60 „
„ Чародїйна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	„	60 „
„ Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2	„	— „
„ В остатнїй лавцї, брош. 2 К., опр.	2	„	40 „
„ Щаслива бабуня (друкуєть ся)			
М. Коцюбинський: Дебют. Оповідання	2	„	25 „
М. Левицький: Дурисвіти	—	„	53 „
М. Лозинський: Польська народова демократія	1	„	40 „
С. Ляґерлеф: Королеви півночи, оповідання	2	„	20 „
А. Оляр: Від монархії до республїки (з історії французької революції)	—	„	40 „
А. Сінклер: Герой капітала, повість	—	„	70 „
Т. Сулима: Народнї оповідання	—	„	80 „
О. Тесленко: Страчене житє, оповіданнє селянина	—	„	56 „
Ів. Франко: Украдене щастє, пєса на 5 дїй	—	„	56 „
„ Лис Микита, оправл.	1	„	30 „
„ Анна Русинка, королева Франції, брош. 40 с. опр.	—	„	80 „
„ Фльорентійські ночи, брош. 1 К опр.	1	„	40 „
„ Нарис українсько-руської лїтератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	„	— „
„ Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	„	— „
„ Учитель, комедія в 3 діях	—	„	60 „
„ Зівяле листє, вид. 2	1	„	40 „
„ Батьківщина. Оповідання	1	„	15 „
„ Давнє й нове, (друге, побільшене виданнє збірки „Мій Ізмарагд“,) брош. 3 кор., опр.	3	„	40 „
Гр. Цеглинський: Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	—	„	60 „
„ Шляхта ходачкова, комедія, 2 вид.	—	„	70 „
„ Соколики, комедія, 2 вид.	—	„	80 „
Сп. Черкасенко: Хвилини, збірка поезій	—	„	56 „

Популярна ілюстрована бібліотека „ЛАН“.

Ю. Сїрий, Житє ростин. **М. Шаповал,** Про лїс. **Ю. Будяк,** Дикі люди. **Нелло та Патраш,** в перекладї Ю. Сїрого. **Р. Кіплїнґ,** Казки. Пер. Ю. Сїрий. **М. Грушевський,** Про батька козацького Богдана Хмельницького. **Ю. Сїрий,** Крим, опов. з подорожи. **Гауф.** Казки, пер. О. Олесь. **Р. Кіплїнґ,** Брати Моуглї, пер. Ю. Сїрого. Цїна кождої книжки 1·56 К. В книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів, Ринок ч. 10.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ.

СОН.

Що дня було те саме. Ноги, немов непотрібні, самі знали звиклі дороги, і очи, теж наче зайві, байдужно приймали все до нудоти знайоме. Пливли перед ними і безслїдно зникали маломістечкові доми і все тіж самі люде, наче потерті меблї у хатї, між якими роками можна ходити, не помічаючи навіть. Бульвар серед міста з рядом голих тополь, що білїли на осїнньому небі, як хребти риб, алея, по якій що дня ходив він, так добре знайома кожним вибоєм або ріжком цеглини, на якому не раз спіткнув ся. І та фіґура, що йшла на зустріч — чиновник із казначейства. Похитала чорним пальто, защібнутим глухо од голови до ніг, мигнула росчосом фарбованих баків і лїниво підняла над безбарвним обличчем криси бриля.

Перш розмовляла при стрічі, а тепер перестала. Тай на що? Антін наперед знав, що міг би почути. Матовий голос клекотїв би в защібнутих грудях та пропускав густо крізь фарбовані баки історію клюбового шлема, або обяви катарального стану кишок.

Фіґура давно за плечима, а Антін помічає, що він так само росхитує тулуб, як і чиновник із казначейства.

Тепер знов пусто в алеї. Деревця, недавно посажені, були поломані вщерть і простягали до неба свої цурпалки, тверді, колючі, обдерті, з клаптями шкури—кори. З лавок, де хтось насипав купами землю, текли на стежку брудні патьоки. Між деревами, в наметах рудого листу, щось пахло непевно, осїннє небо нудьговало по над бульваром — і все се сїре, слизьке, убоге — ворони вкрили сїткою крил, засїяли грубим, скрипучим криком.

Антін дійшов до краю бульвара і повернув ся назад. Перед очима знов встала пустка, якою тільки пройшов. І тут він помітив, що уперто рішає настирне питаннє і не може рішити: що значить сон, який приснив ся сьогодня жінцї?...

Жінка спустила з постелї ноги, голі і білі, наче застигле сало і смачно, трохи хрипло зі сну, оповідала, що їй снилось, нїби вона доїть корову. Одтяга дійки, а що сикне в дійницю, то на споді не молоко, а чиста вода. Що воно значить? Чиста вода...

Він не знав в ранцї, не думав про се у день, а тепер ось рішає се непотрібне, зайве питаннє, уперто, завзято, наче хоче смолу од підошви оддерти. Що значить чиста вода?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Се питаннє держить його серед дерев бульвару, білих на сірому небі, як ряд кісток з риби, в брудному кориті алеї. І здаєть ся, що коли б він вирвав ся звідти, воно може б лишилось позаду нього, засипане криком ворон...

Антін покидає бульвар і виходить на мійську площу, де в самому центрі калюжа. Йому не треба дивитись на місто. Він може глянуть в калюжу і побачити город: важкий білий собор в шапці зеленої бані, цегляний будинок управи і жовті стіни суду. Все се змістилось в одній калюжі.

На тротуарі теля. Три фіґури, що мають наче одно обличчє, в синіх штанах „під студента“, заганяють в калюжу теля. Теля не хоче, підійма хвіст, лупить налякані очи, а коли їм нарешті вдаєть ся і чотири тоненькі ніжки розбивають на бризьки собор, управу і суд та грузнуть в болоті, дурний ображаючий сміх наче твердне у сірій мряці і важко спадає в стоячі води калюжі.

Потому вони ще плювали: хто переплюне калюжу.

Антін не чекав.

Щось каламутне осідало на серце. Воно починало ся в дома, а кінчало ся тут, в безбарвній міській нудоті, як довгий іржавий ланцюг. В дома був спокій, день біг за днем. Як в калюжі весь город, так в окремому дні він бачив ціле своє життє. В ранці, ще лежачи в ліжку, він слухав жінчині сни, прозаїчні і скучні, як дійсність, пив чай на швидку за столом, засліженими кришками, денцями мокрих склянок та посудою, що лишилась після вечері і біг в школу на службу. Потому обідав, все в тій самій годині, з вічно захопленим: „а в нас сьогодня зелений борщ!“ і чув нарікання на куховарку. По обіді жінка дрімала, а він йшов в город в надії чогось нового, що кожний раз заводила марно і знову ніс на вечірній вогник до дому туж саму зануду, з якою виходив.

Вечорами збиралиєь часом до жінки сусідки і грали невинно в карти, для апетиту більше. Він в карти не грав і йшов до себе, чужий сьому всьому, курив і в клубах диму писав щось, чого ніколи не повинно побачить стороннє око, тільки для себе, аби задовольнити неспокійну потребу.

Часом траплялось нове щось — привозили дрова і треба було приймати, або заслабла дитина. Але все мало кінець — і життє знов плило спокійно в старім кориті...

Антін безцільно блукав по тихих, малолюдних вулицях міста. Липка і темна муть все осідала на серце, але з під неї уперто, як се часто траплялось, щось добувалось та проростало. Молоде щось, свіже, не затоптане ще, жадоба нового, якоїсь краси.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

По дорозї стрічались дївчата, провінціяльні кози, з блиском вохкого ока, з свіжим овалом обличя, елястичними рухами тїла. Щось лишалось од них в повітрі, як після весняного грому, будило і освіжало. Хотїлось щось пережити, сильне і гарне, мов морська буря, подих весни, нову казку життя. Виспівать недоспівану пісню, що лежала у грудях, згорнувши крила. Він знайшов би нові слова, не ті, що листєм осїннїм шелестїли под'д ногами, а повні, багаті й дзвінкі.

Але в осїннїй мряцї усе зникало і він йшов далї попід мокрі паркани, за якими скучно дрімали голї галузки.

Смеркалось. Антін вяло минав квартал за кварталом. Дивив ся, як поволї дерева пірнали в сизий туман та рисувались на небі, як темні жилки на перламутрі. В переривах кварталів — молошна мла, за якою чулось далеке і безконечне. З неба сїяв дрібненький дощик і нїжним холодком осїдав йому на обличчє. Світили вже світло. Тротуари блищали, ловлячи в себе вечірні тїни дерев. Капало з стріх. Все частїще краплї стїкали з дахів, з ринв, з стїн. Вони грали, співали, дзвенїли, міняли темп, силу і голос. Незабаром вулиця обернулась в сімфонїю крапель. Непомітно випливали з туману лїхтарники, розносячи світло. Тихими вулицями, в вечірній мряцї, по всїх усюдах розтекли ся з легким гойданнєм червоні вогнї. Чорнїли тільки в лїхтарника ноги, а над ними гойдав ся вогник. Оживлялась музика крапель— сумних і веселих, лїнивих і жвавих, глухих та дзвінких. В далинї мягко блимнули вікна і чиясь невидима рука тихо зводила половинки віконниць, наче очи до сну стуляли повіки.

Потреба краси, що жила в душі Антона, викликала у нього потребу скрізь шукати її, але дїйсність давала мало. Правда, колись він бачив далекі краї, де сонце і море навперейми намагались розгорнуть перед ним всї свої дива, але то було давно і буденне життє у щерть занесло попелом згадки. Часом, у снї тілько, оживали на мить, викликаючи потім пекучу трівогу. Він любив сни. Лягаючи спати, наче пускаєш ся плисти по морю ночи, невідомому, чорному. Які пригоди там стрінеш, що там побачиш, переживеш, поки темні хвилї ночи не викинуть тебе на ясні береги дня..?

Час був вертатись до дому. Антін уже бачив картину, яку застане: усї кімнати спочивають у пітьмі, тільки в столовій ясно. Кипить самовар, дїти пють чай з молоком, а жінка плете щось гачечком. На нього війнуло, як з гнилого болота у лїтку, тим знайомим теплом їдальнї, молока з чайом, розпареним жінчиним тї-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лом й котом, що вічно валявсь на канапі. Леговищем людини, ситим спокоєм, який до вподоби був жінці і дратував Антона.

І справді він все те побачив...

— Добре, що ти вже прийшов...

Марта стріла його спокійно і діловито. Їй було душно од вічних турбот. Вона роспустила легеньку блюзу, що позволяла бачить широку шию та голі руки.

— Приходив тут скляр, пора вікна склити, а я незнаю...

Вона наляла Антонови чаю і присувала булку.

Ах! скільки було турбот!

Діжку конче треба купити на огірки... А може краще замовить... Вона хотіла порадитись з ним. Хоч буде дорожче, за те на довше стане.

Він обговорював з нею докладно, що нову діжку треба вимочить добре, щоб огірки не пахли, що капусти сей рік треба наквасить менче, бо щось не їсть ся, що в теплі ковдри добре б додати вати...

Марта розчервонілась, розімліла уся і пашіла теплом через одкритий комір та широкі рукави.

Вона пішла за ним навіть в його кімнату, і коли він нагинав ся та збірав із стільців її спідниці, що ще ховали в собі повні жінчині форми і тепло тіла, вона механічно кидала вічне „ах, вибачай“ та спокійно приймала з рук чоловіка одежу.

Вона ще не скінчила. Їй хотілось порадитись добре про матерял і фасони дитячих курток, про запас буряків, про тисячі всяких дрібниць в хозяйстві. Він неуважно слухав, дивлячи ся, як мягко драгліло за кожним словом підборіддє у жінки і думав: „чи сподівали ся ми, що за дванадцять літ по шлюбі не знайдемо инших тем до розмови, що між нас будуть падать слова, наче грузи руїни на зелену траву?“

Навкруги було тихо, лямпа рівно горіла і в молошному світлі плавав дим папіроски.

А жінка все говорила, більше для себе, а ніж для нього, бо була певна, що чоловік непорадний і непрактичний, що він мало навіть до чого здатний.

А в решті все було тихо й спокійно, як завжди. Мертвий спокій калюжі не могла скаламутить сильніща хвиля і се так дратувало Антона, що йому хтіло ся крикнуть, чимсь пожбурнути, або вибити шибку, щоб з тріском і дзвоном впустити в хату свіже повітре.

Одного ранку Антін прокинувсь якийсь инакший, весь за-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

слуханий в собі. В той день він не міг би сказати, чи оповідала жінка свій сон, чи білїли, як завжди, її литки, поки нога лїниво шукала капців: все се не дійшло нинї до нього. В рухах, в його ходї, було молоде щось, трівожне й нове.

Не допив чаю, смоктав папіроску давно погаслу і дививсь оком на все невидющим. Неспокійно бігав по хатї.

До обіду спізнив ся, але ввійшов кроком легким і бистрим, з молодою лїнією плечий і був як неприсутний.

Марта помітила зміну.

— Ти сьогодня якийсь чудний.

Вигляд Антона занепокоїв Марту.

— Що сталось?

Вона мусїла повторити своє питаннє, але він сквапно закрив ся словом „нїчого!“, якому трудно було поняти віри. Зелений борщ не зробив на нього враження, він мало їв і на питання давав не до речи відповідь.

— Що ти говориш? Де ти? Прокинь ся...

Тодї він зробив над собою зусилле, старав ся бути занадто уважним, обдумував слово перше, нїж мав сказати й порожнїм оком, зверненим в глиб, зражував скрите, затаєне в собі.

Цїкавість Марти зросла, коли Антін, по прохідцї, пройшов не в їдальню, а просто до себе. Вона чула розмірені кроки, що одбивались наче такт думки, часте черканнє сїрника об коробку, а зачинені двери вабили більше, нїж вільний вхід. Нарештї вона одхилила двери в його кімнату.

— Можна до тебе?

Він кивнув головою.

— Що з тобою, Антоне?

Антін очевидно вагав ся. Йому не хотїлось сказати і разом боляче хтїлось, щоб жінка питала, щоб вирвала з нього признаннє, яке прохалось на волю з переповнених грудий.

— Нїчого.

Але те слово, кинуте їм, було якесь легке, крихке, порожне. Марта чула, що їй не трудно його зломати.

— Говори вже, що там таке?

Антін спинив ся, глянув на жінку і по хвилинї вагання в його зірвалось:

— Я бачив сон.

Марта легко зітхнула.

Ах, тільки сон!

Вона була розчарована навіть. Однак вигіднїще розсїлась у

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кріслї і зробила ґрімасу ласої кітки, яка колись так була їй до лиця.

— Цікавий сон? Ну, то росказуй.

Вона любила сни.

Але він зразу замовк. Знеохота опанувала їм. Чи вона зрозуміє? Для нього не було ріжниці між дійсністю й сном. Яка ріжниця, коли у снї так само бачиш, смієш ся, страждаєш, переживаєш? Хіба дійсність не щезає так само безслїдно, як сон? Хіба життє не бистроплинний сон, а сон не життє?

Антін ходив по хатї і чув, як хлюпає в ньому і готове розлитись все пережите за ніч.

Врештї спинив ся і таємничо сказав:

— Я знов був там... в далекім, теплім краю...

Жінка зробила круглі й порожні очи, а він мусїв їй нагадати про край, що колись промайнув, як казка, в його життї.

— Розумієш, я стояв ранком на острові серед моря. Високому, прекрасному, гордому. За морем, у синїм тумані, потопала стара земля. Менї здавалось, що в молодій гордости острів одірвавсь од землї і поплив в світ творити самостійне життє, власну красу. Море було таке гладеньке і сине, наче туго натягнений екран, на якому показували небо. Скільки було блакити! Цїле море у небі і цїле небо у морі. Од блакитних просторів на души в мене було блакитно, тепло, просторно. Я був наче пяний од духу дикого полину, що залляв скелї і напоїв повітрє своїм диханнєм. Срібна сивина його ніжно світилась, немов в день навіть осяяна місячним світлом. Він навис над урвищем скель і тряс бородою над самим морем, неначе фавн дико скуйовдженою вовною.

Тихим морем послались біласті дороги. Я дивив ся і думав: для кого вони? Хто ними поїде? Вони списали сине полотно моря, як давнї ієроґлїфи, а хто прочитає те таємне письмо? Я весь був як пісня, як акорд суму, що злив ся з піснею моря, сонця і скель.

Раптом з-заду я почув голос, чистий і гармонїйний, наче родив ся з тепла блакити.

— Не могли б ви сказати, що значить те дивне письмо?

Я озирнув ся.

Між скель стояла жінка з блїдим обличчєм в золотій рам волосся. Вона простягла руку на море, а полин гаптував на її чорній одежі срібні малюнки. В другій руцї палали маки.

В обох нас ворушилось одно і те саме питаннє і я одповів:

— То записи щастя.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вона подивилась на мене.

— Можливо. Дихне легкий вітрець і ранійше зітре записи щастя, ніж встигнеш їх прочитати.

І понесла до мене вінок золотого волосся, важке срібло полинів на одежі, маки і ще щось: очи — два озерця морської води.

— Ого! засміяла ся Марта.

— Не заважай. Ми сіли, як давні знайомі, на теплу камянну лавку. Я не дивив ся на неї, а бачив, як в легкім диханні повітря тремтіли над чолом тонкі волосинки у неї, немов язички вогняні, а в озері ока переливалась тепла блакить.

Мовчки дивились на море. Тепер на море налітали білі вітрила, як рій метелів. Бог-знає звідки зявляв ся на морі човен, перебирав лапками весел, наче мурашка по скатертині, і враз розцвітав ся білим вітрилом, як з пупянка квітка. Лягав боком і тремтів на блакитному полі.

В лице нам тепло дихнуло повітре. Раз, другий. То вітер будив ся і дороги поволі щезали. Під берегами море починало горіти.

- Вам не здаєть ся, обізвалась сусідка, що тепер море як синій птах щастя: занурило голову в блакитний туман і розпустило павиний хвіст під самі скелі, де кожне очко горить синьо-зеленим вогнем. Ось подивіть ся!

Ми нахилили наші обличчя над урвищем в низ і коли очи наші добігли, минаючи хаос поломаних скель та диких рослин, до берега моря, ми уздріли, як воно тріпалось тихо в сітці яскравих бліків, наче зловлене в невід з синіх, зелених і рожевих мотузок, а крізь ту сітку на нас дивилась мозаїка дна: фіолєтові плями густих водорослів, блакитні очи підводних пісків, стара бронза і темно-синя емаль, що зливались в один вогняний сплав.

— А ви не помічаєте, обізвавсь я, глянувши в море та показавши їй рухом руки на білі вілі, залиті сонцем: вам не помітно, що ми пливемо. Острів, як спрут, занурив в море шершаві лаби, приссав ся до нього, наче хоче спинитись. Але не може. Пливе. Вічно пливе — куди — не знає, в теплі і сонці, у блакитнім тумані. Розтулив пащу широким отвором півкола і вишкіряє здорові зуби, наче сміеть ся рядами білих домів.

Антін потер чоло і говорив тихіще:

— Не знаю, чи ми розмовляли на голос, чи мовчки, але ми плили в широкім просторі, рядом, плече з плечем, і вся маса морського повітря, весь запах соли, полинів, сонця — проходив крізь

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:33 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нас. Ми були чисті, міцні, як корабельні канати і певно світились.

— До моря! на берег! швидче!..

Вона скрикнула так, наче мала владу наді мною і плеснула в долоні, аж червоні платочки дикого маку облетіли їй на спідницю. Один холодком доторкнув ся моєї руки.

Ми спускали ся в низ.

Тепер скелї росли перед нами, теплі, навіть гарячі, так наче в їх камяних жилах текла жива кров. Серед мозаїки зморщок й заломів сяло часом золото дроку, блищав срібний полин, або пяли ся мірти в своїм весільнім убраннї. То знову з під ніг стрімко здіймала ся скеля, міцнї і голі груди, на якій око скучно спочивало од фарб. За те як радісно було, коли ми там одкривали милу блакитну квітку, що приліпилась до скелї, наче сїла на хвилину спочити. Чим вона жила? Певно пила що ранку блакитні тумани моря. Я не знав як її звати — і від того вона двічи менї милїща.

— Правда, вона виглядає, як гнїздо аметистів на сїрій скелї?

Правда, вона виглядала, як гнїздо аметистів.

З правого боку збігала в низ з нами течійка крівавих маків, а з ліва, на кожнім закрутї стежки, осміхало ся море. Далекі скелї, всї у заломах, мягко убрались в зелень і виглядали, наче старий, потертий місцями, аксамит.

Ставало душнїще. Горіли скелї, дорога, пил під ногами, палали повітрє і море. Ми теж пашіли жаром.

Ящірки раз-у-раз перетинали нашу дорогу. Розпечені скелї двигтїли, здавалось, од їх безупинних хвилястих рухів. Мигне тільки рябенька спинка, або гострий шпичастий хвостик — і зникне. І знову звідкись вона зявлялась, приплющена жахом, на кривих ніжках. Спинилась, підняла гадючу головку і сторожко водить круглим, підкресленим оком. Видко, як під тоненькою шкуркою з боку калатає серце. Але тільки тїнь впала, або шеберхнуло щось — вже вона не зникла у помітній шпарцї, наче влїзла просто у камінь.

Не знаю, хто з нас назвав ящірку душею каміння, живчиком, що вічно бєть ся в важкій і нерухомій масї.

Нарештї дихнуло море. І ми дихнули. Здаєть ся, починав ся широко.

— Беріг! — легко зітхнула моя сусїдка, побачивши сїрі піски. І коли вона бігла до нього, я любовав ся, як на тлї моря світив ся нїмб золотого волосся.

Generated on 2015-08-04 18:34 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким, навиклим рухом скидало її на беріг, неначе карти здавало.

На Picola Marina саме купались. Ми проминули той соняшний сміх, виплески тіла, зелений фосфор його в воді — і примостились в безлюднім куточку. Море сліпило. Воно все розцвіталось срібними квітками. І хоч вік їх був коротенький, усього мент, але в той самий мент замісць зівялої квітки роспускала ся сотня нових. Блисне сліпуче, як срібна зірка і згине. А на блакити нові.

Ми бачили звідси острів од моря аж до верників. Хвилї бились і розбивались об стрімкі скелї Монте-Соляро об фаральони. Острів шипів, як розпечений камінь, кинутий в воду і круг нього кипіла вода.

Ми мовчки сиділи, розпущені наче в блакитї і слухали моря.

Врештї я поспитав:

— Про що ви думали зараз?

Вона обняла мене очима, — а в них я побачив все море і ціле небо — і одповіла тихо:

— Дивлю ся на південь, на безконечне море. Широко приносить до мене з Африки спеку і аромати Египту, а я мрію про край білих пісків і чорних людей, про кактуси, пальми і піраміди. Котить ся з Африки хвиля і як далекий братерський привіт — цілує скелї. І може та хвиля, що мила ноги Араба, набігає тепер на мої ноги, як сімвол єднання...

— Як гарно!

Се скрикнула Марта і перервала оповіданнє.

Антін спинив ся, наче вперше побачивши жінку.

Вона була тут!

Світло од лямпи, здивовані жінчині очи, немов вони бачили щось незвичайне, розщібнутий ґузик на її грудях, пасмо тютюнного диму поперек шафи з книжками і чорні холодні шибки, на яких дощ пальцями тарабанив свої нудні мотиви...

Антін нетерпляче струснув плечима і тим рухом наче щось скинув із себе. Забігав по хатї і знов говорив.

— Ну, ми розстались. Я не знав навіть, на час, чи на завжди.

Була обідня пора. Коли я входив в столову свого готелю, перше гудіннє ґонґу густо пливло над рядами білоснїжних столів, в той час ще порожнїх. Я зайняв своє місце. Між стовпи кольонади, яку повернули було в їдальню, перло ся море, немов величезні маріни, вправлені в рами білих кольон. На виднокрузї розпускалась вітрилами яхта, як дерево цвітом. Сонце лягло на Кастельоне, що дрімав з правого боку й закучерявило гору рядами

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:34 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

маслин, оповило її кілька раз в чорний турецький пояс. Виноград горів між ним зеленим вогнем, як вставлене в пояс дорогоцінне камінне. Ще нікого не було в столовій, але я бачив добре знайому, застиглу в оці, картину: чорний смокінґ у білих штанах мовчки і методично ріже кріваве мясо, а біля нього дама у білім уся впірнула між дві половинки червоного Бедекера. Гудуть голоси, дзвенить посуда, сиплеть ся сміх, булька вино, грає радісно море, а чорний смокінґ в білих штанах як машина старанно ріже кріваве мясо і біла Британка так само тоне в червоній оправі книжки.

Перші зявились в столову Німці. Простукали каблуками подовж столів. Дами й мущини, рядком, як гуси. Зайняли окремий стіл і зараз забряжчали склянками. Вони обгородили стіл муром широких спин, облямували скатерть колом здорових румянців, змішали з дзвоном посуди свій грубий сміх і свою мову.

Ja... ja... ja-ja... тріщало по над столом, а під столом стукали ноги, грубі литки у панчохах з грубої вовни та в запорошених капцях. Їх дами, негарні, у ластовинні, здіймали кости плечей в погано пригнаних блюзках і механічно викидали із себе, як ті ляльки, що їм треба притиснути у відповідному місці:

— Ach!.. Wunderschön!

— Ja-ja... ja-ja... рубали мущини.

— Kolossa-al!.. співали дами, кладучи собі на тарілку величезні порції страви.

За окремим столом похмуро обідав руський і боязко позирав навкруги, як загнаний вовк.

Тихо пересувались лакеї у чорних фраках, замкнувши в обличчях повагу, блищало срібло посуди, пявсь виноград по кольонах, за нами шуміли пальми, а перед нами море.

Ach! Wunderschön!

Kolossa-al!..

І ось раптом на тлї синього моря пропливає корона золотого волосся. Морські очи встромлені в мене і біле обличчє привітно киває. Вона трохи спізнилась...

— Як! знову вона? скрикнула Марта.

Однак їй зараз стало досадно за вигук.

— Вибачай, вибачай... я вже мовчу...

Марта почервоніла. Непевний вогник блиснув їй в оці. Вона механічно схопила шитво, нахилилась над ним і нервово затикала голкою.

Але се не спинило Антона. Він був не тут.

— Дивно, що ми говорили навіть тоді, коли мовчали... Що на-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:34 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ші думки згучали в одповідь, як инші струни, коли зачепиш одну. Що коли я дивив ся на хмари над морем, вона бачила зараз, як їх тіни купались в синій воді. Або на хмаринку на скелї — я знав одповідь: „се поцілунок неба“. А ще дивніще, коли так розмовляли, панувала велика тиша, немов опріч нас нікого не було на світї. І тут я вперше побачив, що в неї червоні губи...

Марта поклала шитво.

Вона сидїла рівна, наче виросла зразу, з очима, міцно вставленими в оправу повік.

— Було б тобі одружитись з бльондинкою..

— Ти думаєш так? неуважно кинув Антін, випускаючи з легких новий клуб диму.

Він вже не міг спинитись. Оповідав, як в спеку, коли скелї аж білїли од неї, а груди пили горяче повітре, мов ляву вулькана, вони блукали по безлюдних вулицях міста, серед диких садів маслин, сїрих, з зігнутими колїнами, з жилавими руками-галузками, як раби, що каменїли на скрівавленій маком землї. Гаряче повітре танцювало тарантелю по скелях, а в сїрих маслинах цікади грали на кастанетах. Ішли межи стїн, грубо зложених з сїрого каменя, вишитих блїдими перами папороти. Над нею стирчала друга стїна, з опунцій, де круглі листя так само грубо складались один над другим, як і каміння. Се було щось дике, оті опунції, незрозуміле, безладне, налякана юрма колючого листя. Вони лїзли одні на других — сї краби рослинного царства — і їжились на них колючки, наче волосся од смертельного жаху. Кричав десь осел. Крик ослюка бив ся поміж опунцій, такий же колючий, як і вони... Часом спинялись, щоб дати дорогу жінкам, які підіймались з водою по сходах. В казанах, наче прикипілих до голови, важко гойдала своє тїло вода та хлюпала в побіленій чаші. Вони пропускали повз себе ряд нерухомих, застиглих облич, жили на шиї як дротяні, короткий віддих, як віддих собаки на ловах і ноги, спечені на суху фіґу, що липнули чіпко до камянних східців. І знов йшли далї по камінцях, що розсипались з під підошов, серед килимів дроку, золотого і запашного, над якими чорне ріжкове дедево пускало зелені сльози стручків. Раптом ставали, осліплені морем. Воно виринало несподївано, зразу і зворушало душу своїм радісним світлом, синьою млою, серед якої плавав на морі Везувій, наче велика блакитна медуза. А далї знов був сивий полин, акулині пащі аґав, камінь і дрок, мов дротяна щітка, якою чесалось сонце, полишивши на нїй пасма свого золотого волосся.

Антін бачив перед очима те, про що говорив. Красою слова,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:34 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

блиском уяви — він оглушив Марту, скорив, водив за собою. Вона йшла з ними покірна, непотрібна, та третя, як тінь і дивувалась силї, яка не давала їй змоги опертись. Як в чарівному снї, вона ходила за ними по вузеньких провулках з застоялим теплом, що порізали скрізь садки винограду й цитрин, то білі на сонцї, то сірі у холодках. Здавалось, з гір потекла колись бистра вода і лишила по собі висхлі камянні ложа, на днї яких безгучно блискав хвилястий рух ящірки, сірої, немов душа каміння. А ось перешкода. Од стїни до стїни заповнила вуличку вязка колючого сїна на голові жінки. Мигнуло на мить підборіддє, кінчик рівного носа, або вогонь чорного ока — і знову так само пусто і мертво в ложі вмерлої річки. Тиха поступ селянки пропала у спертім теплї — і тільки знову безгучно мелькає, немов гадючка, гострий хвіст ящірки по мозаїцї стїн. А з-за мурів огорожі дихає виноград холодками і висять жовті великі цитрини, наче жіночі з пипками груди...

— Ми входили в гори, поміж дикі уламки скель, в закаменїлу траґедію велитнїв. Щось певно страшне колись сталось, коли земля була молодша і гарячійша. Одвічна непорушність двигтїла, скреготали камянні маси, ломав ся світ — і скелї в гнїву одривали од матїрнього лона непокірних дїтей. З того часу стоять одірвані скелї з застиглим виразом надлюдського жаху, дивлячись все на громади порожнїм, застиглим оком, кричучи вічно широко одкритим ротом, нїмим криком мертвої маски...

Ми злазили вище, на самі вершки. Ах, що там було! Там вітер віє в межгірях, напоєний дроком і полинами, там молодїють кущі, як свіжі дївчата, там сонце бродить поміж камінням, міняючи бистро сум тїний на радість блиску, там бачиш, як море грає вогнями і розмовляє десь в глибинї, а далї стелить шовкові поли своєї одежі до самого неба.

Я сїдав на траву, вона лягала на теплий камінь, сама гаряча, наче вбирала у себе все тепло скель, що служили їй за підставу. І поки вітер грав злотом її волосся, а я в її очах дивив ся на небо й на море разом, ся жінка оповідала своє життє.

Вона була, здаєть ся, з Кавказу. Принаймнї я зрозумів, що під час революції вона билась там з військом. Залягала у горах, робила трудні переходи, невтомима, як найкращий юнак, байдужна до смерти. В ночі перепливала бистру Куру, на бордюхах, щоб достарчить своїм набої. Вона мала навіть рану од козака. Розщібнула рукав і показала шрам, а я став перед ним на колїна і уклонив ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:34 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ми були самі серед сього простору, під чистим високим небом і острів плив з нами на морі, як хмара на синьому небі. Я був чистий і свіжий, ти розумієш, я був молодий, не чув своїх літ і свого тїла, того лепу брудного життя, я міг би летїти... Ти розумієш, що значить молодим бути і чистим? Ти не забула?..

Голос в Антона міцнїщав, ріс, і він не помітив, що вже кричить.

Марта сидїла зівяла і винувата. Обняла руками колїна, схилила голову в низ і лице потопало у неї в скорботних тїнях волосся.

Йому нарештї упала в око жінчина постать і знизила тон. Він став спокійнїщим.

Не був навіть певний, чи все те бачив у снї, про що говорив; чув тільки потребу творити, жадібно пити з джерела, що сам, як Мойсей, висїк із скелї.

Тихо, з очима, покритими мрійним туманом, він говорив їй про хід вечорів. Ще вершки скель білїли на сонцї, а вже тїни од них малювали на морі фіолетові сильветки, шпичасті, як зубцї башти. Вечірне сонце скувало срібну підставку для одиноких скель в морі, легких й прозорих, наче розтоплених в спецї. А коли вечір накидав врештї на скелї фіолетовий або рожевий плащ, вони — Антін і та жінка — подавались на piazz'у дивитись на захід сонця. Іскія вже золотилась, як стиглий овоч. Монте-Мікеле одягла ся в червоні базальти, а Везувій наче викинув в море двобарвний прапор: блакитний з рожевим. На золотому небі мягко сїріли перловим тоном Неаполь, Пуцолї, Прочида і островки. Сонце спускалось все нисше. Іскія чатувала на нього і чорнїла в золотому тумані, немов обличче муринки під жовтим вуалем. Ось протягла ся на землю в останнє крівава рука і зарожевіли дерева цвітом міґдалів, а виноградні кущі грізно підняли високі хвилї в зеленому морі. Крівавий круг сонця уже черкав ся об гору. Тодї Іскія скинула з себе серпанок і чорна, голодна, ковтнула сонце, як вона звикла що дня се робити, та вічна жерунка сонця! І був кінець. Земля напнула буденну одежу, сади одцвітали, а Іскія у спокої травила свою вечерю.

Сїро і сумно ставало на острові по заходї сонця: всї фарби линяли, як в акварелї, що її підмочили. Здавалось, що тихий присмерк вишив злинялим шовком острів на стальовому морі, що острів простелив ся на морі, як старий ґобелен.

А коли тїни поволї гусли, спокійна затока надївала на шию разок дорогого намиста — неаполїтанських вогнів і в тихі ночи тепло світились в сїрих мурах католицькі каплички...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вже було пізно. Заспана куховарка в третє просунула голову в двері і плаксиво жалілась на холодну вечерю.

Марта піднялась штучно спокійна, холодна, байдужно кинувши на ходї:

— Ходім вечерять.

Лямпа в їдальнї прикручена була. На холодних тарілках неясно чорніла печеня. Дїти вже спали.

Вони вечеряли мовчки. Механїчно Марта присувала до чоловіка печеню і виберала кращий шматок. Він їв її швидко, хоч неохоче, наче підганяв його дощ, що хльоскав батогами в холодні вікна.

Тихо було і в спальнї, коли облягались. Він щось спитав у неї, але так вяло і непотрібно, що коли вона навіть не одповіла, він не звернув уваги. Марта вдавала, що спить, а він гортав книжку, закривши нею лице, хоч видно було, що не читає.

Марта чула у серцї лїд. Отся людина, яку вважала найблизшою в світї, сьогодня одійшла од неї далеко і кілька кроків між їх ліжками в спальнї розтягли ся тепер в холодні, безконечні простори. Їй хотїлось подивитись на його обличчє, прочитать там нове, але їй не вдавалось. Палїтурки закривали його лице і пальцї, рожеві од свічки, нервово перебирали сторінки.

Причаївшись, Марта лежала. Вона чекала. Може він гляне на неї, заговорить, розтопить лїд. Але надаремне. Почула згодом, що шелестїннє сторінок затихло, рука розігнулась і поклала книжку на постїль. Антін заснув, не погасивши світла.

Тодї вона встала і, затаївши дух, підійшла тихо до ліжка. Підняла книжку і поклала на столик. Хотїла загасить свічку, але не гасила. Мало не гола, тільки в сорочцї, що як на те сповзала з плечей, вона тремтїла, щоб його не збудити, щоб він не побачив її і гостра цікавість прикувала погляд її до сього чужого мущини. Сон вже наклав на його лице строгі й глибокі тїни. Може він спить? і що він бачить у снї? що говорить йому душа, вільна од буденних клопотів? Хіба вона знала! Почувала себе такою чужою, такою самотною дуже, наче враз одкололась од світа цїлого. Одвела очи од чоловіка і окинула зором все своє тїло, од грудий до пальців ніг. „Хіба я стара?“ Але зараз подумала гірко: „що тїло?“ Їй хотїлося плакать. Неприкрита нога Антона вибивалась з-під ковдри. Марта обережно старалась її закутать. „І тут я дбаю про тїло“, згірдно осьміхнулась до себе і загасила свічку.

Але думки не давали спокою і в ліжку. Вічна турбота про тїло! Що дня, роками, вона тільки і дбала про його тїло: щоб мав

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

що їсти, щоб мав вигоди, доволї одежі, не застудив ся. Не жаліла для нього нї часу, нї працї. Се був її обовязок, такий натуральний, що перестав бути навіть важким. Життє досї складалось тихо, спокійно, в неї не було причини жалїтись. Вони не сварились, люде їх поважали, у них не було навіть довгів! Вона була горда, що чоловік не грає в карти і всїм хвалилась.

Аж ось сьогодня він сколотив усе, посїяв трівогу, встав перед нею незрозумілим питаннєм, яке конче треба було рішити. Досї Антін здавав ся простим і зрозумілим. Все було в нїм ясне, добре відоме, укладало ся в рамки, а от... Марта чула жаль до Антона: він її обдурив. Затаїв скарб, цїнне щось, на що мала і вона право. Роками вони дїлились лиш тїлом, оддавали його один одному для грубих втїх, для радощів піклування, дрібних турбот, нїмуючи духом. Може в тім була її вина? Може в тім було проклятте життя?

Слова, які чула сьогодня, краса, яку здатна відчути тільки багата душа, будили в Мартї давне й знайоме. „Ти розумієш, що значить молодим бути і чистим? Ти не забула?..“ Так, вона памятає, хоч може... хоч може мало і не забула. Коли вони брались — і ще в перші часи по шлюбі, у них були инчі слова, але життє їх потроху стирало і розвівало, до того, що Антін, котрий якимсь чудом зберіг їх, здававсь тепер Мартї незрозумілим і загадковим.

Антін ворушив ся на ліжку. Марта підіймала голову од подушки і прислухалась. Якась гостра цікавість притягала її увагу до тої людини, яка, їй здавалась, навіть диха сьогодня инакше, нїж завжди. Ніч заважала бачить Антона, але се викликало тільки яскравіщу уяву. Мартї здавалось, що вона все іще бачить, як він біга по хатї з помолодїлим зразу обличчем. Вона хотїла, щоб швидче настав уже день, хоч невідомий, але принадний тим невідомим.

В ранцї Антін стрів Марту тільки на мить, коли виходив з дому. Щось було зачіпливе й гостро-лукаве в її сухім, підкресленім оцї, яким метнула на нього погляд. Але він зачіпки не підняв.

День був насуплений, сїрий. Накрапав дощик. Лїниво, байдужно, без надії спинитись.

Коли в обідню пору Антін повертав ся до дому, стрів несподївано Марту. Ішла на зустріч, затягнена в синїй новий костюм, що був їй так до лиця. На пері капелюха тремтїли дрібні краплини. Вона була свіжа і легша сьогодня.

— Куди ти? здивував ся Антін.

— Треба було купити де-що в крамницях.

Краска залляла її обличче. В руках у неї нїчого не було.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Видимо, вона вийшла тільки для того, щоб його стріти, бо повернула і пішла разом.

Зпочатку мовчали, але потому вона обережно почала звертати його увагу, що од дощу все потекло. Текли тротуари, вулиці і доми, блискучі залізні дахи, мокрі коні і люде, текли фіякри, дерева і вікна в крамницях. Наче дощ хотів змити всї фарби й рисунки з землї. Не правда ж?

Проти них бігла білява панна під широким брильом. Ледве встигла проколивати повз них на резинових пятах, а вже Мартині щоки залляв густий румянець.

Вона обізвалась наче до себе:

— Терпіти не можу білявих.

Йшли далї, то мовчки, то розмовляли, але Антін кілька разів помітив, що жінка перейма його погляд, а потому пильно роздивляєть ся тих, на кого він глянув.

Обід був вже готовий. Стіл у столовій парадно білів і на ньому, у високій криштальовій підставцї, червонїли свіжі троянди. Се несподїванка була — ся свіжа скатерть, а особливо квітки в таку пізню осїнню пору! Антін до того не звик.

Він здивовано глянув на жінку, а вона наче навмисне спустила очи, уникаючи дати одповідь і вибігла в кухню.

Настав вечір. Антін ждав Марту до себе й не ждав. Його бажання двоїлись. Хтїлось оповідати і хтїлось в собі затаїти все пережите, як щось дороге, йому тільки зрозуміле й цїнне.

Але Марта ввійшла. Весела, нервова трохи і очи блищали у неї.

— Ну, ось і я.

Сїла, рівна, невигідно на кріслї і подивилась на чоловіка.

— Прийшла дослухать твій сон.

Він вагав ся неначе, тодї вона знов зачепила.

— Ти не сказав менї навіть, як звалась твоя бльондинка.

— Моя бльондинка?

— Ха-ха! Твоя бльондинка.

— Я сам не знаю. Я не питав.

— Нї, не повірю. Ви ж були все вдвох.

— Що ж з того? Я не цїкавив ся йменнєм. Коли ми стрічались, наші очи однаково пили блиск сонця і моря — і з нас було сього доволї. Ми разом пили красу з зеленої чаші, де стигне сік винограду, цитрин і померанчів. Се нас єднало... Що ж тобі ще розказати?...

Замовк на хвилину і знову почав.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Звичайно, ми сходились в ранці, брали човен і плили в море. Небо було синіще од моря, море було синіще од неба. Мені здавалось, що вони заздрять одно одному. В далині тріпотіли вітрила човнів, як крила голубів в небі. Ми плили здовж сірих скель, оточених рядом кольорових молюсків. Море гойдалось. І як тільки воно одхилялось од скелї, вона одкривала червоні ясна. Але зараз мягким любовним рухом, як поцїлунком, море знов затуляло той свіжий, здоровий рот.

Тепер, з моря, ми краще бачили острів. Сонце обертало звичайний камінь у мармур і змусило його годувати рослину. Він, здавалось, тремтїв весь в напружені творчої сили і лиш часами, коли блукали по ньому тїни од хмар, стихала оргія сонця, блиску і фарб — і се була коротка хвилина спочинку.

Звідси нам зрозумілими стали вічні наскоки моря на острів. В якому б настрої воно не було, воно вічно штурхало камінь, вічно гризло його. Підгортало каміння під ноги і покривало водою. Ми пропливали над ними. Як скорені бестії, вони лежали на днї тихі, гладенькі, безсилі і покірно давали одягати себе рудою вовною водорослів. Згризений в гальку, камінь сірів берегами, а там, де море встигло стерти його в білий пісок, воно грало над ним блакитним вогнем перемоги. Високі скелї, гордо навислі над морем, піддались нарештї: море вигризло в них високі й глибокі ґроти. Навіть не ґроти, а цїлі храми для культу казки. Ми заїздили туди. Лягали на дно човна і за хвилину опинялись в казковому царстві. Там були дива, яким не вірилось зразу. Там води горіли шафіром або смарагдом, там була піна, рожева, наче троянда, склепіння в містичному сяйві, зеленім, блакитнім, там вода крила сріблом човен, весла і наші руки. Переливалась веселка, блищало дорогоцїнне камінне, грали брилянти, а ріжнобарвні молюски своїм тїлом цяцькували підводні скелї.

Біля блакитної ґроти море здималось і раз-у-раз вливало в неї срібло своїх хвиль. Наш провідник бравсь за ланцюг, щоб скерувати човен, ми підіймались на хребтї хвилї і море раптом вплювало човен в тїсний отвір. Він летїв серед бризьків і піни, скригочучи, бючись боками об скелї і нарештї тихо гойдав ся, як заспокоєний лебідь. Перше, — що я помітив, піднявшись з човна — се білі зуби моєї сусїдки. Їх одкривала радість блакити. Може і в мене так само світились зуби. Навіть напевно. Я не годен описати тобі блакитну ґроту. Колиб ти могла створити важке склепіннє з литого срібла, розпустить в рідину дорогий туркус, щоб він гойдав ся і грав вогнями і голубу кидав оксідеровку на стїни, коли б то-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

бі вдалоєь зібрати з неба і з моря усю блакить, щоб наситити нею повітрє печери, ти мала б щось слабо подібне до тої ґроти. А як світилось тіло у тій воді! Воно горіло синім вогнем. Ми гойдались на човні, наче плавали в небі, зачерпали долонями воду, а висипали з неї дощ самоцвітів. Срібна хвиля без перестанку вплювала в ґроту нові човни. А ми дивились, як з них підіймали ся люде і радість блакити одкривала їм зуби...

Для одміни ми їздили в море ловити рибу. Запускали волосінь в глибину, і коли риба клювала, волосінь билась на пальці, як живчик. Ми їх витягали на сонце, тих яскравих, розмальованих рибок, більше подібних до екзотичних квітів, а ніж до риб, три—барвних віоль, червоних чортів і кардиналів, собачих рибок і королівських; ми збірали з дна моря роскішні букети.

Повертались засмалені сонцем, обвіяні вітром, солоні од морської води...

Але траплялось, що сусідка не зявляла ся зовсім... Тоді...

Антін урвав. Встав знову з крісла і заходив по хаті важким, виразним кроком, наче втоптував в землю затаєні згадки.

— Тоді?.. підняла Марта кинуте слово.

Їх очи стрілись на мент, як кремінь й кресало у злій боротьбі...

— То-ді... помалу, цідячи слово по слові, одповів їй Антін: тоді блукав я сам... Глухий як скрипка, коли порвались у неї струни... німий як людина, що несподівано втратила голос... Я її кликав, ту невідому... кликав, щоб разом читати книгу краси, яка для мене закривалась без неї. Я дививсь і не бачив. Я її кликав, а вона не зявлялась...

Марті здало ся, що Антін навіть зітхнув.

— Звели нас знову місячні ночі. Я сидів десь на скелі. Місяць ще не зійшов. Хор цвіркунів мягко сюрчав в сухій траві, а один з них, покриваючи все, дзвінко тягнув свою ноту, наче між землею і небом, понад застиглим морем, снувалась й дзвеніла безконечна срібна струна.

— Вам сумно? почув я знайомий голос з-за виступу скелі і тоді тільки її помітив.

— Мені теж сумно. Ми належимо з вами до самотних, здаєть ся, як і наш острів.

Вона сіла поруч зо мною і простягла руку над морем.

— Ви подивіть ся, він все пливе. Вічно самотний в просторах моря, а море хлюпа в його боки. Нема од нього дороги. Хіба місяць в ночі збудує золотий міст, зєднає острів з далеким і неві-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

домим. Але міст той такий легенький, такий тремтячий, хисткий, що тільки мрія зважитись може ступити на нього і легким нечутним кроком помандрувати у далечінь...

Я почув її голос і перестав бути мертвим деревом скрипки. Вона вже водила смичком своєї уяви по тугих струнах. Голос мій знов обізвав ся у грудях і очи видющими стали. Я бачив, як сходив місяць, як море простелило йому під ноги золотий килим, а пальми, замахавши сотнями віял, витали „осанна!“ Почув одразу, як тепла хвиля повітря, зіткана з сяйва, з запаху моря і диких трав, тихо колихалась по між маслин і била в лице нам ароматним прибоєм. Побачив зморщки Монте-Соляро, які ніколи його не старять: все те дике каміння, що розсілось по схилах, амфітеатром, як в древнім театрі, задивившись на сцену моря, де місяць творить свою одвічню містерію.

Антін задумавсь. Видимо він силкувавсь щось пригадати, напружував память і безпомічно мовчав.

— Тут в снї мойому якась перерва, почав винувато, якась чорна безодня. Не памятаю, що було. Я наче зник раптом, стертий з землї, і зникли зо мною острів, море й вона. Все впало у прірву.

Не пригадаю, як я опинив ся в човнї. Не я, а ми. Ми були в двох. Місяць висів над морем. Далекі скелї блищими стали. Фіолєтові зморщки лягли на їх обличчє і якась тепла, материна турбота нахилила скелї над морем. Якась добрість зєднала берег і море, згода і смуток. І поволї, поки ріс місяць і блїд, росли скелї і блїдли. Повитягались гострі шпилї, оддїлились окремі каміння, перетворились у білий мармур, одягли ся в різьбу—і встав перед нами острів із моря — весь як Міланський собор. А місяць вимостив злотом дорогу до нього.

Наші весла тихо плескали в морі. З під них скакали вогнї. Дрібні, маленькі, зелені, як блищаки у петрівчані ночи. Ми зумисне направляли човен на тїни, бо там яснїще горіли вогнї. Здавалось, що весла вигрібали із моря скриті в ньому скарби. Вона розщібнула рукав, закасала аж до плечей і встромила у воду руку, блакитну в місячнім сяйві.

— Дивіть ся! гукала і випускала з під пальців веселі вогнї, що зараз гасли.

— Тепер ми як боги! сміялась. — Кричіть: хай буде світ!

— Хай буде світ! повторяв я за нею і теж занурював руку.

Ми нахилялись над крайом човна, такі близькі до себе, що чули на щоках лоскотаннє волося та тепло лиць і дивились, як

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

виринали з таємного глибу і скакали крізь наші пальці зелені искри, одна, друга, десята...

Потому я виймав руки, з них стікала вода, а я брав ся за весла й плив далї, сиплючи ними дощ искор.

Часом наш човен натикавсь на рибацький. Ліхтар на ньому кидав червоне світло на море, на снасти, канати, бік барки і добре, обсмалене вітром лице.

— Щасливого лову! кивала вона головою рибалці.

— Щасти і вам Мадонна! обзивав ся глибокий голос і чорний бриль поважним рухом розрізував світло.

Ми заїздили в ґроти. В них було темно, аж чорно. Але доволї було зворухнуть тільки той чорний сон, як він будив ся цїлим пожаром, снопами искор і перетворював воду в зоряну ніч.

У ґротї „святих“ обняв нас містичний, таємний страх. Ми бачили тільки у день той морський склеп, де камінне скидалось на сонних людей. Тепер так само тихо дрімали камянні люде. Так само спала жінка на взнак, покрита рядном і по колїнах у неї, на покривалї, блукав місячний промінь. Білий, в глибокій дрімотї, схилив ся старець, поклав на долонї зажурене чоло. В горі, по склепіннях ґотицького храму, блимало світло невидимих лямпад і все блукало по стїнах, наче вітер гойдав лямпади. Через зелену, прорізану місяцем воду, видно нам було, як дрімала на днї голїсенька жінка з дитям на колїнах і світло повзло у неї по повних стегнах. З чорних таємних закутків ґроти без перестанку, самі собою, спливали на верх зелені зірки і тихо гасли...

Потому ми виплили в море. Далеко в ньому світились вогнї рибацьких човнів. Море гойдало нас злегка, а ми сидїли поплїч і наші тремтїння зливались в одно. І коли я поглянув на неї, то близько перед собою побачив її уста, такі червоні, що навіть ніч...

Марта не дала йому скінчити.

Вона піднялась, уся збілїла й сувора.

— Ти цїлував її?

В її питаннї була жахлива впевненість.

Дивилась на нього, наче хтїла випить таємну отруту з його очей, і рука її важко лягла на стіл.

Антін теж скочив. Щось гаряче, шалене вдарило в мозок йому. Жорстоке і гостре, як наточений ніж, мигтячий бажаннєм зранить.

— Так, цїлував!.. крикнув він жінцї нестямно. Цїлував, чуєш? Я цїлував уста, що промовляли до мого серця, що знали мову мо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

еї душі... Хіба не маю права? Хиба вони не варті? Ти хотіла б, щоб я на вік занімів, неначе камінь, неначе ти... Ні, я ще живий... чуєш, живий!.. Я цілував!

Чув, що її ранить й жорстока радість од того солодко тріпалась в ньому.

Марта закрила лице руками. З голосним плачем вона упала в крісло, а він дивив ся на її плечи, що скакали в риданні і чув полегкість.

Потому, раптом опритомнівши, кинувсь до жінки.

— Що ти? Марточко... Марто! Не треба... Ну, що ж ти... се ж тільки сон...

Але Марта одпихнулась од нього і тупнула злісно ногою.

— Геть! не смій торкатись до мене.

— Та годі ж бо, Марто... благав Антін і намагав ся одняти руки їй од лиця.. — Зрозумій же, що се лиш снилось, що нічого того не було.

Але Марта тільки голоснїще ридала. Вона нічого не хтіла слухать.

— Ти її цілував...

Він стояв на колїнах, намагаючись заспокоїти жінку, одняти од лиця руки. Йому вже було досадно на себе.

— Не будь же дитиною, Марто. Зрозумій врешті, що ти говориш дурниці, що в снах ніхто не винен...

Вона заспокоїлась наче, витерла хусткою очи і одіпхнувши Антонові руки, підвелась з крісла.

— Я розумію, що то був сон, сказала зимно. Але ти здатний зробити те, що тобі снилось...

І хотіла вийти з кімнати.

Тоді Антін загородив їй дорогу. Ні, він не пустить. Коли вже так сталось, вони мусять поговорити отверто. Можливо... Можливо, що в снї він був собою, що він здатний на такий вчинок, але винна у тому вона...

Вона? Ха-ха?

Вона. Вона не вміла шанувати життя, оберегати його красу. Що дня закидала його тільки дрібним, непотрібним, тільки грузом життя, аж зробила з нього смітник. Поезія жити не може на смітнику, а без неї життє — злочин.

Марта горіла злістю.

А він? Хіба він не зачиняв ся од неї, не ховав живу воду душі, як той скупий, що боїть ся аби на його скарби не впав чужий погляд? Чого ж винна тільки вона?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ні, зпочатку він був инакший, але не можна ж зростити квітку на безводному ґрунті. Вона зівяне. Він розуміє, без прози трудно прожити. Нехай буде на верху піна, але під нею мусить в келиху грати чисте вино і той, хто ле у нього без перестанку воду, позбавить смаку вино.

За вікнами билась осіння негода, а в хаті, душній і димній, що одна тільки жила серед сонного царства дитячих ліжок, йшов бій невдоволених душ.

Вони нагадали один одному найменчу вину, гріхи проти духа святого, докоряли за байдужність, свою самотність, здичіннє в болоті життя.

— Ти обросла буденним, наче корою, кричав Антін.

— А ти був вдома тільки столовником!..

Їм було душно. Антін розщібнув ся. Розтріпаний весь, він носив ся по хаті, наче хтів розіпхнути плечима стіни тісної кімнати, і довге волосся гналось за ним у тій біганині.

Марта розчервонілась, упріла, обтирала хустинкою шию і блищала очима.

— Ти... ти, як Цірцея, хтіла б обернути мене в свиню.

— Іди, цілуй ся з ким хочеш... мені байдуже!

Вони посварились.

Тепер між ними часто була незгода. Дикі, пристрасні сварки, як злива, розсікали їхнє життє, досі таке спокійне, одноманітне, „щасливе“, як ще недавно думала Марта. Але доволі, щоб прошуміла буря, її серце, омите сльозами, цвіло й молоділо. Яка вона була щаслива, коли між двома сварками, хоч на хвилину, їй вдавалось знайти спільну з Антоном мову!

Марта ревнувала Антона. Уперто, затаєнно, сильно, до всіх і всього. До стрічних жінок, до природи, до вечорів, коли він замикав ся у своїй хаті, до його думок і мрій. Їй хтілось мати його тільки для себе, неподільно, цілком. Вона не була певна у ньому. Якась небезпека вічно тримала її в трівозі, робила трохи чужою для чоловіка. Тепер Антін не бачив що ранку голих жінчиних ніг, не чув скучних і прозаїчних снів, не прибирав по всіх хатах спідниць. Щось молоде, давне, дівоче прокинулось в Марті, якийсь фермент: він нищив спокій, ще недавно такий бажаний. Але у тім, що вона чула потребу знов здобувати давно здобуте на власність, таїлась нова принада, відгук її весни. Вона не знала, чи на довго їй стане сили, чи одшумлять коли бурі, але тепер вже частіще червоніли за їх столом троянди...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

М. ЄВШАН.

Юрій Федькович в світлї нових матеріялів.

I.

Маємо змогу прослїдити накінець оден з найтемнїйших, а заразом оден з найбільше цїкавих епізодів в розвою нашої поезії. Можемо остаточно в правдивому світлї представити собі образ індівідуальности поетичної, яка загадкою була досї для дослїдників лїтератури і тому власне давала нагоду до найбільше диких теорій і безцеремонного, грубого обходженя з боку тих, що не уміли або не хотїли її розуміти. І труп, який давно спочиває в могилї, бє чи не найсильнїйше: має більшу силу Федькович по своїй смерти, як за житя. Чим далї уходить від нас той образ в минувшину, тим більшої прозорости набирає для нашого ока. Прочитуючи документи його житя та творчости ми неначе тїшимо ся, що можемо стояти поза тим фатальним кругом, в якому знаходив ся поет і його близькі люди, що неанґажовані безпосередно в тій сутолоцї подій, можемо спокійно приглядати ся ходови випадків й розуміти їх.

Чим був Федькович — аж занадто добре видно тому, хто уміє читати його твори; які були услівя його розвою та уся житева атмосфера — також добре видно з тих матеріялів, які зберегли ся по його смерти, а які зібрані разом стоять перед нами[1]). В данім випадку факти говорять самі за себе.

Колись Турґенєв відчув дуже добре творчість Федковича, коли прочитавши його повісти з переднїм словом Драгоманова писав: „Заздалегідь чую, що тут тільки й бє жерело живої води, — а все инше або призрак або труп“[2]). І дійсно: все, що було з поезії перед Федьковичем, а навіть довгі роки по нїм, було мертвим в порівнаню з тим жерелом його поезії. Можна сміливо сказати, що від нього починаєть ся у нас, в Галичинї поетична думка і мав рацію Антін Кобилянський, коли заповідав прихід його як правдивого з ласки божої творця. Коли вся наша поезія дихала ще 18-тим столїтєм, атмосферою панеґіриків і була тільки віршуванем — з виїмком хиба Шашкевича—майже ординарним,— поезія Федьковича зявила ся як свіжий подув вітру, принесла повітрє

---

[1]) Матеріяли до житеписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича видав Д-р Осип Маковей. (Українсько-руська бібліотека, вид. Наук. Тов. ім Шевченка. т. V). Львів 1910, ст XII+653 8⁰.

[2]) М. Драгоманов: „Листи до Івана Франка і инших“. Львів, 1905—ст 110.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

гір і живе серце і душу гордого Гуцула. І як достойно умів той Гуцул станути перед усім „руским Боянством“ і склонивши ся перед ним з пошаною, самому заняти серед нього місце:

До Вашого престолу, Віщуни приходжу,
Три рази по три рази Вам ся поклонити,
Три рази по три рази волї в Вас просити,
Ночувши в моїх грудех піснї силу божу.
Тож думну мою скраню Вам під ноги ложу:
Велїте віщі руки на ту скрань вложити,
А будуть срібні струни на шездарі жити,
А в світлїм Вашім крузї также стати зможу.
І буду Вам співати, що Підгіре дїє,
Як тамки сонце світить, як там місяць гріє,
Як тамки раз бувало, як колись там буде;
І буду Вам співати, як жиють там люде.
Як там флояра грає, як тримбіта тужит,
Як там ся щасте, доля, слава, радість дружат“[1]).

Тут не маємо очевидно до дїла з якоюсь означеною проґрамою лїтературною, поет не дає нїякого profession du foi, анї пляну своєї дїяльности на будуче, а більше малює, констатує щоб так сказати зміст своєї творчої природи, передає в словах те, до чого він здібний і сотворений. Дальших плянів нїяких він собі не кладе, бо й не може класти; він занадто добре чує, що може те тільки передавати і про те співати, чим його надїлила сама природа. Він поет в повнім того слова значіню наївний. Тільки наївність ся, єсть його достоїнством, а не хибою. В наївности Федьковича не має тої штучности та вимушености, що помічаєть ся в українській поезії перед Шевченком, де поет неначе прикидуєть ся дурником та силуєть ся по змозї бути як найбільше вульґарним. Тут повна природність тону; від разу чуємо, що не може поет иньшою мовою говорити. А щоб в повнї се зрозуміти у Федьковича вистане тільки порівнати його нїмецькі поезії з українськими. Там неначе культура цїлих столїть, вироблене формальне, легкість та зручність в володїню словом, але разом з тим якась шабльоновість, яка подавлює всю індівідуальність поета та виразистість його психіки, а бодай спихає їх на другий плян; тут він робить тільки перші кроки, тут він незручний, менше поправний, нерозвитий неначе, а всеж таки який богатий! І тут тільки відкриваєть ся нам вся краса його мови. Се чи не одно з найбільше сильних орудій поета, яким він бере нас в полон. Мова у Федьковича буйна, глибока та могуча своїм чаром, як елементарна сила природи. Се просто Naturkraft, вживаючи терміну Фіхте. І нею він малює чудові образи, як на канві барвистою волїчкою. Під його пером вона

[1]) Поезиї Осипа Юрія Федьковича. Зібрав Д-р І Франко. (Укр.-рус. бібл. т. І). Львів, 1902, ст. 19.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

неначе живий орґанїзм: стільки в нїй конкретної сили, змисловости, певного рода соковитости, як у свіжому овочі, який бє здоровлєм та свіжістю...

Отже добре було Федьковичеви з тою наївністю. Вона заздалегідь неначе визначувала межі його талантови, давала йому ґрунт і не позволяла вкрадати ся фальшивим тоном. Такий поет найкраще може зберігати те, що називаєть ся артистичним тактом, не попадає в неприродний патос, і уміє держати рівновагу. Він нїколи не дає більше, як сам має, не роздуває штучно своїх почувань, не сходить нїколи з конкретного, щоб так сказати ґрунту. А що найважнїйше: поетичний, безтїлесний сентимент не заливає образів, не руйнує орґанїзму творчого, не веде до моралїзуваня, а дістає тільки підрядну ролю. І коли відси під такою перспективою дивити ся будемо на Федьковичеву творчість, власне на її найшляхотнїйші цвіти, які не встратили і не втратять своєї сили, — то побачимо, що у нього се була тільки надвижка сил, надвижка духової енерґії, яка мусїла вилити ся в тій чи иньший формі, що се був радше обяв „буйної години“, як каже сам поет, можливість увільнити свою психіку від напруженя та ферменту. Поза тим очевидно та творчість не мала і не могла мати для самого поета нїякої вартости, не могла відогравати ролї в житю. Те, що родило ся в однїй хвилинї завмирало вже в другій: лишав ся сам тільки настрій, сама мельодія в души, до якої слова достроють ся і знаходять ся самі, йдуть під такт неначе почуванєм. І тому найулюбленїйшою видимою формою Федьковичевої творчости були думки та співанки, які, будучи найменше вимушеними дїтьми його музи та не маючи нїякої иншої цїли, як скоротити всю складність переживань душевних самого поета, були заразом найбільше інтімною його мовою до серця людського.

Се — я сказав би той вищий Федькович, Федькович-поет, взагалї творець. Чисто лїтературної скалї до того рода творчости прикладати очевидно не можна. Не можна, коли не хочемо вносити у той своєрідний, первістний світ поета розкладу. В данім випадку се й не важно: дальше сконстатованя факту не варто й не треба нам йти. І сам Федькович не думав про се, коли виливав мову серця, не дбав о те, яку стичність його поезія може мати з зовнїшним світом та людьми і сам не прикладав до неї нїякої оцїнки. Очевидно до часу тільки. Потім він сам починає говорити про „поетичний вартунок“ своїх дум, починає усвідомлювати собі певні творчі прийоми, оцїнювати відрухи своєї творчої думки відповідно до певних лїтературних вимог, постулятів та доктрін. Відси й починаєть ся зворот в усїй його творчости: він вже не творець в повному того слова значіню, він вже порвав певні природні звязки, змінив творчу льоґіку, инакше і для иньших цїлий почав ужива-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ти своїх творчих орґанів. Тут він стає літератом. Я думаю, се й єсть головне, центральне питанє тої ориґінальної творчости. Відси виходячи усвідомити собі можемо докладно всї дальші її етапи, дорогу, якою вона йшла і мусїла піти.

II.

Я далекий від того, щоб на підставі сказаного виводити просту лїнію і перетинати нею всю творчість Федьковича. Мусїла відбувати ся у поета якась боротьба, поки він пішов тою дорогою, так само як відбуваєть ся по всї часи боротьба живого з мертвим. Не міг Федькович поет відразу вмерти, щоб дати місце Федьковичеви лїтератови. Але що він як творець умирав що раз більше, а не розвивав ся — се факт. І не усвідомляв собі Федькович того факту, боротьба пройшла без нїякої крізи в житю поета, і він йшов що-раз далї по лїнії найменшого опору, піддаючись і скочуючись що-раз низше. Раз тільки Федькович був випростував ся на весь ріст, і здавало ся, чув в собі силу порвати з усїм, щоб зреалїзувати співацьку свою мрію. Се було на самому початку його творчої дїяльности, коли жерело поезії в ньому тільки збудило ся і внесло свіжу течію в його житє; час, коли він виспівував найкращі свої піснї, наскрізь нові та свіжі і повні природної сили, навязуючи неначе до давної традиції боянства, напружуючи свій зір за співаком, який би приніс на землю в житє людське повно звуків, гармонії, радости. І в той час він закликаючи бояна задумав був сам покинути ведений досї спосіб житя, покинути військо, увільнити себе від всїх турбот, а перевісивши ліру через плечі „співаком йти від села до села“ [1]) і так сповняти своє творче покликанє. Ся думка опанувала була його на якись час зовсїм і він не міг увільнити ся від мрії про таке приманчиве співацьке житє. Але остаточно покинув її, побачивши неможливість її зреалїзувати. Занадто добре зрозумів поет, хоч як се й гірко було йому приймати до відома, що часи боянства пройшли давно, що в самому житю теперішньому не має і не може бути відповідної для того атмосфери, не має відповідного тону анї барви, і що боян — співак з божої ласки, що хотїв би сповняти свою місію, несучи спів від хати до хати, мусїв би станути око в око перед... полїцією і її просити дозволу...

Отже відразу розстроїли ся співацькі пляни Федьковича в той час, як вже пролунав перший, найголоснїйший його акорд. Шукаючи для себе рекомпензати за страчені мрії він вхопив ся за лїтературне ремесло. Не розважуючи свого кроку він вхопив ся його поквапно, без надуми, без всякого скрупулу. Скрупулів тих він не відчував зрештою нїколи, до кінця житя. І як тільки почав говорити про „поетичний вартунок“ перших своїх пісень, що поставили фундаменти під його славу і сам став

[1]) Д-р Осип Маковей: „Матеріяли ..“ 1910, ст. 31.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дивити ся на них з гори, з великою самопевністю дивив ся вже весь час на ті всї свої роботи, які були нічим иньшим як тільки ґрафоманством, а якими він тільки що хотів дійти до слави. Треба було мати таку силу уперту, гуцульську вдачу, як мав наш поет, щоб так як він певно йти по вибраній дорозї і не збуджуючи в собі духа самокритики так без устанку повторювати все вже сказане, і не бачити банальности в тій роботї.

Я не перечеркую того роздїлу в творчій діяльности Федьковича зовсїм. І тут дав він богато краси і богато сильних моментів. І остаточно: тут також він вкладав весь свій талант, напружував всю духову енергію, жертвував себе для творчої думки. Але бачучи те все тільки в зломах, бачучи повільне завмиранє чи радше затрачуванє душі і великого таланту не можна таки увільнити ся від вражіня прикрого. Не можна себе тут анї в анальоґічних випадках потїшати тим, що прецінь все одно се твір великого таланту, що було і буде скрізь видно велику душу поета і в невдалому творі. Все одно виразно чуємо, що богато тут безповоротно пропало, що в орґанїзмі творчому загнїздив ся хробак, який систематично підточує сили і мусить довести таки до повної руїни...

III.

Ще в своїй молодости Федькович впадав в око зверхньою своєю появою і виглядом. Анї слїду не було в його натурі „молодечої нерозваги“, нїчого того, що знаменує молоді лїта. Навпаки ударяв в його твори вираз якогось скупленя, видне було богате внутрішнє житє і слїди тих духових переживань. Бачено тодї в його очах якусь мраку чи анемічність, за якими укривала ся „паморока умислова“, слїди мелянхолії. Уста змислові, „любіжні“, в укладї лиця пробивав вираз „умислового болю“. Так бодай зображують Федьковича маляр Роткель та Антін Кобилянський. І те все вказувало би, що тодї вже якась хороба душі підтинала його сили, що тодї вже житє поетове було скривлене, а кривджена натура його мусїла шукати собі розради в диких думах, у фантастичности. Се все разом мусїло витворювать певний анормальний стан, духову горячку, яка абсорбувала його сили, затрачувала свіжість всього орґанїзму. І за чим поет тужив — то власне за тою свіжістю, за простотою житєвих обставин, які дали би йому змогу прийти до рівноваги та заспокоєня. Він був неначе відтятий від того жерела, яке принесло би йому розраду, був без ґрунту, як риба був викинений долею на сухий беріг. Се й спричинило для нього атмосферу муки, в якій поет бив ся може сам не здаючи собі справи з свого положеня. Він тужив за рідними горами. „Туга за моїми горами, повними пісні і бервінку мене ся коснула — пише він до Кобилянського 1861 [1]) — видію очевидячки від

[1]) Др О. Маковей: „Матеріяли...“ 1910, ст. 32.

Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

днини до днини". Гори повні пісні і бервінку се не поетична фраза, не сама мрія тільки, — се була потреба для поета, се був той конкретний світ, який міг вилічити його душу, та свіжість, за якою він тужив весь час. Не було гір і бервінку, не було вимріяної поетом простоти в житю — і він нидів, спалював ся в болю як свічка. І в той час, про котрий саме йде бесїда, віла ся в орґанїзм духовий Федьковича чорна мелянхолїя. Днями і годинами шарпала вона його душу, поки не спровадила навіть занепаду фізичного здоровля; настрій опущеня, розчарованя житєм обхопив поета зовсїм. Тодї писав Кобилянський до Кулїша про нашого поета „зболїле серце, зболїле бо ошукане на сїм світї, в котрім так мало простоти, тої ідеальної простоти, що нас до гідности бога підіймає".

А се був час, коли власне пронесли ся перші голосні акорди його пісні і пішли луною по всїм краю. Таким чином на самому вступі його діяльности творчої відбула ся в души Федьковича важна кріза, яка мала рішати про його будучність. Щось ломало ся тодї в його души, тодї був вже поет зовсїм у власти фатальної сили, котра замкнула йому дальші вигляди на житєвий та творчий шлях. „Читай мої поезії, котрі тепер тобі посилаю, — писав поет сам до Кобилянського [1]) — подиви ся, що ся в моїй души діє, — нї діяло, бо тілько болю, тілько нуждованя, тілько страти перепалили вже моє серце, воно більше не гріє, бо воно вже студенїє, стине, вже ся мотає в паутину нїби той шовковник, почуваючи вічну, вічну студінь". Се переживаня, які до ґрунту зміняють психіку, не лишають по собі нїчого крім попелу, навіть реакції не будять в души. Вони вбивають тільки все живе, впроваджують певного рода мертву точку в духове житє, стаґнацію всїх людських почувань, навіть апатію. І коли можна говорити про яку реакцію то тільки хиба про ту, про яку говорить сам поет: оден вихід, який лишаєть ся йому перед ударами долї то сей, щоби остаточно замкнути себе перед людьми, замкнути ся перед ними „в е ґ о і з м т в е р д и й, с т у д е н и й я к к а м і н ь", значить відразу покінчити всї рахунки. Се очевидно не значить ще виключити всяку можливість сердечного відношеня до людий в певні моменти, але з другого боку не можна вийти вже нїколи поза певний мертвий пункт власної природи, якого нїхто вже не зрушить — і скорше чи пізнїйше ті виїмкові хвилї проминають, ще більше лишаючи гіркого осаду на днї души. І в своїх численних знайомостях, які мали з початку позір глибокої сердечности, а навіть ентузіязму, — Федькович не змінив ся таки: люди проходили повз його, але доступу до його „святая святих" не мали, хоч сам він нераз сповідав ся перед ними. Для нього самого можливість інтимного відношеня до людий загинула, стала як überwun-

[1]) „Матеріяли"... 1910, ст. 21.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

dener Standpunkt, а лишило ся порожне місце. Він скоро проганяв від себе людий, не міг знайти в них заспокоєня. Лишила ся раз на все самітна, нерозгадана гуцульська вдача, крута гуцульська натура, якої поводженя нїхто на протягу цїлих десятилїть не міг зміркувати, а яка мусїла що-раз більше потопати в болотї щоденного животїння, і дійти остаточно до повного розстрою...

І так з співацьких задумів поета лишила ся по тій важкій крізї житєвій та по тому перепаленю душі — одна хороблива жадоба лїтературної слави. Всякі проби лїченя з боку близької йому на той час людини, Антона Кобилянського, проби привернення до рівноваги духового орґанїзму поета не вдали ся, а ще збільшували тільки пропасть поміж поетом а людьми. Як скоро він піддавав ся всяким новим впливам, так з другого боку скоро переймав ся недовірєм, навіть пристрастним недовірєм. Остаточно мусїв вкрасти ся при такій повній відчуженості від горячого пульсу життя в усю лїтературну дїяльність Федьковича певний рис дивацтва, яке одних відчужувало ще більше від поета і робило його загадковим, а другим казало вповнї зневіритити ся в його талант.

У всякім разї роля, яку вибрав для себе Федькович була зовсїм невідповідна для нього. Всї його лїтературні змаганя та пляни, які він бажав переводити почавши від другої половини 60 рр. були роботою даремною та зовсїм непродуктивною для поета. Се було постійне занапащуванє свого таланту, оте писанє букварів та читанок, укладанє книжочок для народа, для жовнїрів, для молодїжи, вся та робота на замовленє, віршованє на завдані теми, те силуванє поета підійти до чужих думок і чужих настроїв, щоби їх переспівувати ще раз. Поет і не стямив ся, як витратив свої творчі сили, як виснажив свій орґанїзм поетичний до остатнїх границь. Даром тепер бив ся, щоб знайти знов струни гідні його таланту, щоби сконцентрувати свою силу коло більшого твору: давав тепер тільки блиски, поезія була видна радше в самих зусиллях творчих як в виконаню. Жива душа була вже закопана в мертвеччинї, посеред маси сирого, грубого, непотрібного матеріялу. І з того лябіринту так і не вийшов вже творець, хоч лїтературна продукція не уставала і Федькович до останнїх днїв держав ся сміливо і самопевно в своїй ролї. Жерела його творчости висохли надовго перед тим, як сам він замкнув очи на віки.

IV.

Але се тільки оден, внутрішний щоб так сказати бік того траґічного епізоду, який розіграв ся в історії нашої поезії. Рівночасно відбувала ся ще й більше зверхня драма вже не в глибинї, а на поверхнї тої творчости. А участь тут брало все українське громадянство в Галичинї і почасти на Буковинї. І коли там можна говорити про яку вину самого Федьковича, коли можна за гріх брати людинї орґанїчну хибу її приро-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ди, яка серед наших обставин мусїла так, а не инакше розвивати ся,— то тут вже певно можемо говорити про гріхи українського громадянства супроти поета. Що громадянство те його не оцїнило як слїд і не пізнало його сили, — се факт. Факт також і те, що систематично воно сприяло його деморалїзації творчій, наперед помогло відірвати ся йому від природного ґрунту, а потім відкинуло його як видушену цитрину, коли не було що з його витискати.

Наперед громадяни наші проголосили його найбільшим нашим національним поетом після Шевченка. І повитали його з великим ентузіямом, з великим захватом. Галицьким Українцям — та й не тільки галицьким, але опісля й російським, які одначе стояли на боцї і заховували ся більше достойно — Федькович явив ся неначе осяяний величнїм нїмбом. Вони здаєть ся відразу готові були завести його культ у себе, признати його за національного святого. Всї тиснули ся до його, всї неначе хотїли мати його для себе. Почавши від Дїдицького та Головацького і від молодшої львівської громади, а скінчивши на ґімназистах, — всї чули себе зобовязаними висказувати Федьковичеви свою глубоку пошану, свій захват, всї звали його своїм батьком, незрівнаним співаком, соловієм і поклепували злегка його плече. Сьогоднї читаючи ті високопарні фрази та заяви дивуєш ся просто тій всесильній атмосфері ідолопоклонства та обкаджуваня димом, за котрою крили ся нечисті сумлїння та брудні нераз руки, дивуєш ся звідки брали відвагу всякі Танячкевичі так безцеремонно підходити до чужого чоловіка і відзивати ся відразу таким фамілїярним тоном, накидувати ся з своїм братерством та любовю. А прецінь те все було, і Федькович дав себе таки зловити на ту штучну щирість. Поза фразеольоґією, піднесеним тоном та екзальтованою майже декламацією він не замітив порожнечі душі, сам кликав людий своїми любими братчиками, сам з захватом почав до них відносити ся. На те очевидно цїлував ся з ними, щоб з тим більшим розчарованєм відтак відвернути ся від них, коли побачив, куди попав ся. „А ви знаєте братчики — писав поет до громади тернопільських учеників[1]) — що в отсих віршах цїла моя доля?—Цїла моя доля!“ — Але в ті часи люди ще видно не розуміли сього і не знали. Вони так далеко в читаню віршів не дійшли, а судячи по собі, бачили у Федьковичу співака, якого можна-би запрягти до роботи, а який би співом своїм міг украшувати їх плитонькі, дрібненькі змаганя національні. І поки він спостеріг ся, був вже в їх руках. Сам властиво прийшов їм до рук, до Львова, бо весь час хотїв дістати ся до якогось центра, бути поміж своїми людьми. Він хотїв дістати більше бюрову роботу, яка-би дала йому змогу жити — але вони лагодили для нього иньші тачки.

---

[1]) Матеріяли... 1910. ст. 130.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Отже почали громадяни українські показувати свій лїтературний смак. Всї чомусь мали претенсії до Федьковича, всї думали що він повинен як раз те робити що їм власне подобаєть ся, або колись подобало ся. Читав наприклад колись Бучинський Кальдерона і сподобав собі його [1]), то зараз і думав, що Федькович повинен його переложити на українську мову; хотїли львівські патріоти мати переклади Шекспіра, так само звернули ся до Федьковича і мучили ними його; не хотїв Танячкевич, щоби Федькович писав прозою і волїв бачити як він іде під такт музи Шевченка і переливає з пустого в порожнє. А тодї почали звертати ся до поета і Білоус і Наумович, кождому треба було від нього чогось такого, щоби подобало ся всїм і було таке а таке по змісту. З „Просвітою“ підписав контракт, що в такому а такому часї мусить вистачити таке а таке число аркушів всякого рода популярних писань. А Партицький хотїв, щоб для його орґанів лїтературно-наукових Федькович писав книжки і розправи історичні, землеписні, о здоровлю, о вихованю дїтей, щоб на підставі „Марусї“ написав „о житю честного отца родини“, та всякі „засади і поученя“, то знов „повісточку з учительського житя“. Ті всї бажаня клала до поета публика, яка оцїнюючи лїтературні твори не могла вийти з круга найбільше банальних „чеснот“, яка до того степеня була пересякла забобонами та суєвірєм, що в тодїшньому театрі Бачинського не зачинано нїчого в понедїлок, бо жінка директора була забобонна. І от та вся публика зовсїм сміливо та безцеремонно підходила до Федьковича весь час з своїми претенсіями та бажанями, і він, соловій з Буковини, мав їй те все робити. До того всього навіть в чисто приватних відносинах тих громадян до Федьковича не було отвертости та щирости, як взагалї не було їх у всьому тодїшньому житю. На такому ґрунтї можна говорити отже хиба про несвідому в значній части експльоатацію творчого таланту поета, про надуживанє свого впливу на людину, яка не зараз могла зорієнтувати ся в відносинах. Остаточно Федькович зорієнтував ся, почув той дух, який віяв у Львові. Тодї прийшла застанова в відносинах з громадою, а відтак байдужність. Поет побачив, що має дїло з непоправними фразерами та декляматорами, з „крикунами“, з „самозванцями-демаґоґами“, з „галицькими панами“, з „руською інтелїґенцією“, з „браком чести“ накінець, і сказав собі, що досить вже має того всього. Почало ся напруженє, кваси, відтак став зривати поет з колишнїми сердечними братїками, лаяв їх і кінчив гордою фрасою: „Я Гуцул! ви знаєте, батьку, Гуцулів?!“ І своє засадниче недовірє виповів Федькович ясно в листї до Костя Горбаля з 1867 року: „Я наш

[1]) Переписка Мих. Драгоманова з Мел. Бучинським — зладив М. Павлик. Львів, 1910, ст. 168.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нарід цілим серцем любю і душа моя віщує, що єго велика доля жде, але аби го львівська громада поклала на ноги,—не вірю [1]).

Отже покинув поет Львів. Але, як я вже сказав, таланту свого вже не поніс відси, а знищив його тут. Федьковича з перших літ вже не було. І щоб він тепер не почав був робити, се вже не була та початкова, буйна творчість, але пісні про святого Миколу, про инших святих, до господарських діточок, до вояків — все робота, в якій він як сам каже, серце своє роздирав на вірші. Він не забув тої лекції, яку йому дали українські громадяне. І хоч хотів від них визволити ся, хоч дійсно й пішов на бік від них, але „вихованя літературного", яке набув у Львові гордий Гуцул не міг з своїх плечий стрясти. І кінець того епізоду був такий, що громадяне побачивши на власні очи „великого національного поета", вже не доглянули над його головою величнього німбу і, коли він відійшов від них не дуже в добрій згоді, могли з спокійним сумлінєм сказати, що се був звичайний собі чоловік, тільки дуже пристрастний, літературний маняк, психопат, син неправого ложа,— як сам казав, — піяк, онаніст; а по смерти його почали навіть творити ся леґенди про спроневірене Федьковича громадам в звістному сервітутовому процесї, про перекуплене його — аж в найновійшому часї треба було обороняти поета фахового розправою [2]). І те все не йшло поміж українське громаданство — скажім в формі пльотки, анекдота, ні, поважні професори університету писали наукові студії, в яких центральним пунктом було питане про походженє поета з неправого ложа, так як би се могло кинути якесь світло чи мати вплив на сам творчий процес, або рішати про достоїнство літературної творчости Федьковича. Я тут очевидно не сперечаю ся ані не протестую проти дійсних, хоч-би й дуже неприємних фактів з житя поета, коли вони мають до певної міри служити поясненям усеї його психіки, — але коли професор української літератури не має нічо більше сказати про Федьковича як тільки те, що той був гомосексуаліст, і людина взагалї в найбільшому степенї анормальна, — то се хиба аж надто ярке кидає світло на українську громаду серед якої жив сам поет, — і на всякій случай чести їй не приносить, як взагалї не кладе її на той вищий рівень, на якому вона хотїла знайти ся в відносинах до Федьковича. І хоч би се одно стає ознакою нечистого сумлїня за те, що львівська громада помогла Федьковичеви закопувати свій талант.

V.

По майже зірваних відносинах поета з Львовом починаєть ся третя доба його житя й творчости. Доба найбільше темна, повна загадок.

---

1) „Матеріяли"... ст. 159.

2) Див. Др. Д. Лукіянович: „Спірні питаня з житеписи Осипа Ю. Федьковича", „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка" 1911. Том 104.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Маємо вражінє, як-би сховав ся нараз чоловік в темну ніч, лишивши поза собою всї світлі моменти. Тепер він був зовсїм самотний, лишений на власті тільки сили. Остаточно психіка його до ґрунту змінила ся і з Гуцула майже нїчо не лишило ся. Бути дїяльним він очевидино не перестає, навпаки працює дуже богато, богато плянів хоче виконувати на власну руку, хоче стати навіть лїтературним критиком, — але ся дїяльність має вже зовсїм иньший характер і напрям. А коли признавати їй яку вагу, то вона має значінє більше для самого поета, як документи його тодїшнього психічного житя і працї над самим собою. Свою дальшу силу творчість його стратила. І тут вертаємо знов до самого Федковича.

В одній нїмецькій поезії в протиставленю тихому, спокійному Днїстрови називає поет дикий, бурливий Черемош — „mein Urlied“, неначе символїзує свою вдачу гуцульською рікою. Так дїйсно було, але на самому початку, коли він ще боров ся з своєю мелянхолїєю, коли вона ще не перегризла його душі та не перепалила серця; коли здавало ся йому, що помимо зазнаного в житю лиха та недостатків він все таки сотворений для щастя, для співу та веселої, буйної години. Те все й відбивало ся в його творчости, коли він, що називав себе „сином болю“, пробивав ся через той біль, через буденні настрої і затоплював ся в вечірній молитві, шукав розради в казковім сяєві місячної ночи, коли виявляв свій захват для пишної природи гір, для широкої, гордої, аристократичної вдачі гуцульської. Там мелянхолїя крила ся десь на самому днї, визирала з поетової душі чорного пропастею тільки в деякі моменти, а позатим він так і дихав здоровєм, свіжістю, кипучістю темпераменту. Там пробивала ся вже туга, туга за чимсь, що дало-би зміст житю, але вона була неусвідомлена ще, сам для себе поки що поет вистарчав, в собі самому знаходив досить поживи. Але потім прийшла рефлєксія, короткий момент застанови і поет побачив, що не зможе вже бути бурливим Черемошем, що хоче спокою душевного, що хоче того заспокоєня раз на все. Ще в 1873 роцї писав він свій тестамент, в якому „одиноке і правдиве царство боже“ бачив спокій — Gemütsfriede —на землї. Тут був вже критичний момент, який вказував-би на вичерпанє орґанїзму Федьковича. Сили вичирпані до кінця, поета обгортає бажанє вічного спокою, — житє його а радше центр його житя пересуваєть ся непомітно на иньшу площину, зміняє свої видимі форми. В центрі того, що пише тепер Федькович, починає виростати що раз більше щось холодне, оловяне, важке, щось чим раз більше обтяжує його всї думки та настрої, відбирає їм полет та свіжість, а робить їх реторичними фіґурами. Те олово внутрішнього холоду та немочи стягає остаточно поета з вершин його, відбирає йому силу фантазії, каже йому топтати ся на одному місцї — і Федькович гнеть ся під тою вагою що раз більше, поки не починає звертати ся за помічю до сил чужих, поза

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ним самим, до того, хто визначує людям їх долю та кермує нею. Так стає Федькович в останньому періоді свого житя містиком, а разом з тим починаєть ся в його творчости період схолястики. Я зовсім далекий від того, щоб всї його тодїшні занятя, написанє цїлого ряду астрольоґічних творів, як: „Apotelesmata oder das Buch der Dekrete", Grundzüge aegyptischer Theologie" і т. ин. класти на карб дивацтва. На мою думку се не дивацтво анї ознаки психопатичного устрою поета — конечний наслїдок, а радше конечний етап в розвою чи в упадку його таланту творчого. І хоч на верха, в самих плянах праць та їх трактованю може бути богато дивного, куріозного навіть, то се ще не значить, щоб там зовсїм не було нїякого внутрішнього змісту. Той змисл був, а обусловлений він був тодїшним становищем поета до житя. Певні духові потреби мусїли й тодї кермувати ним, коли він забирав ся до таких куріозних по виконаню астрольоґічних творів. Йому треба було якоїсь розради, якоїсь певности в злитю з другим світом, щоб уникнути пустки та самотности житя. Де перед ним станув остаточно сам голий факт його істнованя, а всї цвіти з його дерева житя давно облетїли, все перегоріло і він був сам тільки з своєю невідомою долею, відданий на ласку і неласку таємним, грізним силам житя, — там треба йому було якоїсь зверхної опори, чогось поза ним самим, чогось, щоб дало йому віру в оден, незмінний і справедливий хід річей на світї, в якусь трівку та незрушиму силу моральну такого порядку.

Тому в передмові до одного з таких наукових творів він писав: [1]) „Не відкличні є постанови управляючого долею, строгим і обміркованим пановане виконуючих сил його волї. Але його вічна любов дала ґенїя людинї до розпорядимости, який їй помагає терпеливо та вірно донести її тяжкий хрест на Голгофу, а навіть готовий сам кождої хвилї за неї станути: а той добрий ґенїй називаєть ся чеснота. Держи ся її кріпко, чоловіче, а впрочім піддавай ся волї Найвищого, він покермує твоєю долею на твоє добро". Се мова вже не давнїйшого Федьковича, а радше Жана Поля, або когось иньшого з численних фаталїстів-героїв. Признаючи той лад і ту чужу волю, які кермують нами помимо нас і без нашого відома, Федькович непаче ратував себе перед банкротством житєвим, відбирав неначе самій долї, тій твердій, неумолимій долї її жало, її немилосерність, коли сам піддавав ся їй, передвиджував її, бажав уґрунтувати посеред гри вищих сил своє істнованє. Се останнє зусилле Федьковича заховати свої цїнности житєві, знайти собі трівку підставу. Тут і кінець його мандрівки, яка скінчила ся тим, що гордий, непримиримий з долею Гуцул став моральним подвижником, і впримиреню шукав щастя.

[1]) „Матеріяли ..." 1910 ст. 642.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ГР. ЧУПРИНКА.

Цїлуваннє.

Як полину, як полину
Я за вічну світлу грань,
Ти прийди хоч на хвилину
І на труп мій тихо глянь.

Очі темрявою вкриті
Не покажуть більше слїз,
Вії вінчиком обвиті
Будуть спущені наниз.

На щоках моїх безкровних
Все ж крівавий буде слїд,—
То рубіни слїз любовних,
Що пущу я напослїд.

Глянь на труп мій без докору,
Слїз палких не проливай,
Піднїмись за мною вгору
Льотом мрій в надземний край.

Там в небесних світлих шатах
Будуть душі ті святі,
Що в життї між дум крилатих
Біль ховали в самотї.

Глянь на труп мій без страж-
[дання,
Щоб зустрів тебе я знов,
Заховай ти в час прощання
Жаль і муки і любов.

Нахились до мене, мила,
Поцїлуй в уста блїді...
Цїлувать в життї уміла...
Поцїлуєш... і тодї!

Бенкет.

Що горілка там, чи кровь?..
Плеще, плеще чарка пінна,
Ну ж, голубко, ну незмінна,
Як не втїхи, так отрути,
Щоб життє нудне забути,
Випєм швидче, випєм знов!

Що там, зрада, чи любов?
Плеще, хлюпаєть ся шклянка,
Ну ж, веселко, ну, коханко,
Щоб минулась чорна туга
Щоб забулась зла наруга,
Випєм швидче! Випєм знов!

Там життє, чи може смерть?
Що нї є, яке нам дїло!
Щоб в очах почервонїло,
Щоб гуляти, танцювати,
Щоб і смерть почастувати,
Наливай по шклянцї вщерть!

Там ридання, чи танок?
Є того й сього потроху!
Кро́ви з серця! Пива з льоху!
Ха, ха, ха! Танцює хата!
Горе, щастє, де ви в ката?
Лийте, пийте із шклянок!

Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ІВ. ЧОПІВСЬКИЙ.

Залїзо і його будучність.

Серед широких верств громадянства давно вже увійшло в звичку міряти височінь культурного розвитку того чи иньшого народу кількістю залїза, котре у середньому вживаєть ся щорічно кожною людиною даної держави. Число се являєть ся остільки-ж характеристичним покажчиком культурного становища для окремих держав, як, наприклад кількість періодичних видань книжок, що виходять на протязї року...

Давно вже серед інтелїґенції принято мріяти про загальні залїзні дахи по селах, та містах, про дешеві залїзні оси у драбиняках, та взагалї про широке вживанне залїза серед біднїйших селянских верств— як про явище вищої культури, як про ознаки недалекого часу, коли настане загальний добробут людности. Але навряд чи кому з нас до сього часу приходили у голову думки, на скільки-ж великі незмірені запаси залїзних руд на землї, з котрих добуваєть ся залїзо.

Ми так міцно зєднали ся з думками, що залїзо завше дешеве, що воно що разу мусить бути все дешевше і дешевше, бо кращають і дешевшають методи його виробу; ми звикли до того, що залїзо — залїзні речи — обслуговують всї дрібницї нашого буденного життя, що залїзо — се найкращий будівельний матеріял; ми, наприкінцї, памятаємо добре, що недостачи що до залїза нїколи у життю не трапляло ся, і зрозуміло, що думки про те, що колись залїза не вистарчить за для широкого загального вживання — зовсїм не приходить на гадку.

Але разом з сим відомости з обсягу фізичної ґеоґрафії що до хемічного змісту земної кори, приводять нас до досить сумних висновків. Відомо що у земній корі є тільки 4,2% залїза!

Сьогочасна металюрґічна технїка охоче перероблює залїзні руди, котрі мають не меньш як 35—40% залїза. А ржа залїзна розносить ся по всїй земній поверхнї як порох, без всякої надії на те, щоб вона мала спроможність колись знову зібрати ся у купи, вигідні за для переробки їх на чавун у доменних печах.

Тут ми маємо дїло з зявищем такого самого порядку як і в фізицї тепла. Так само як промінь тепла, що відбивши ся від земної поверхнї, знову вертаєть ся до холодної безконечности і губить ся там на завше, так і залїзна ржа, змішуючи ся з землями — не зоставляє нїяких надїй на те, щоб при умовах сучасної технїки можна булоб

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:39 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сї частки залїза знов вернути до послуг людям. Мимоволї доводить ся запитати себе: на який-же час вистарчить запасів залїзних руд, котрих природа, так до речи, виготувала і зібрала місцями до купи?

От через се саме ґеольоґів та металюрґів, котрі найближче стоять до сього дїла, дуже цікавить точне виясненнє і підрахуваннє запасів залїзних руд на землї.

Особливо велике зацікавленнє до сього питання виявило Бюро XI Інтернаціонального Ґеольоґічного конґресу, котре ще з початку 1908 року зробило цїлу низку практичних заходів за для вияснення істнуючих всесвітних запасів зелїзних руд. Окрема комісія зібрала по сьому питанню надзвичайну кількість матеріялу, котрий був досконало оброблений і предложений зїздови.

Але не всї зібрані статистичні відомости мали однакову вартість. Довело ся всї відповіди подїлити на чотири роздїли: до першого роздїлу увійшли всї рудні площи, розраховані на підставі дійних і правдивих дослїдів; до другого — площи, великість котрих розрахована тільки приблизно; до третього — площи, великість котрих оцїнюєть ся тільки на підставі догадок, та анальоґій, до четвертого — площи цїлком ще не обслїдувані. Наведена нижче табличка дає весь зібраний комісією матеріял для всїх частин земної кулї, подїлений на чотири роздїли, що до правдивости їх цифрових даних.

Частини земної кулї.	Загальна поверхня.	Поверхня залїзних руд.			
		Роздїл I.	Роздїл II.	Роздїл III.	Роздїл IV.
	Квадратові кільометри.				
Европа . .	9.724.321	9.063.725	260.333	165.520	233.743
Америка . .	38.323.629	7.851.470	10.689 348	17.605.631	2 177.180
Австралїя .	8.948.120	—	1.296.661	6.667.500	983.959
Африка . .	44.179 400	452.922	218 200	31.807.388	11.700 890
Азія . . .	29.758.100	—	1.057.400	11.373 000	17.327.700
Разом . .	130.933.570	17.368.117	13.521.942	67.620.039	32.423.472
У % . . .	100	13.3	10.3	51.6	24.8

За для більш конкретного зясування запасів залїза на земній кулї у таблицї другій наводять ся цифрові дані за для кожної з великих европейських держав, і разом з сим вирахувано скільки в них знаходить ся залїза.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

	Відомі запаси руди.		Приближні числа ще не обслїдуваних добре запасів.	
	Руди.	Залїза у руді.	Руди.	Залїза у руді.
	Мілїони тон.			
Европа: Ґерманїя Люксемб.	3878	1360	—	—
Франція	3300	1140		—
Анґлїя	1300	455	37700	10830
Швеція	1158	740	178	105
Росія	865	387	1056	422
Іспанія	711	349	—	—
Норвеґія	367	124	1545	525
Австрія	250	90	323	97
Греція	100	45	—	—
Бельгія	62	25	—	—
Італїя	6	3,3	2	1
Півайцарія	1,6	0,8	2	—
Разом	12031	4733	41028	12084
Америка	9855	5154	81822	40731
Австралїя	136	74	69	37
Азія	260	156	457	283
Африка	125	75	1000	1000
Всього	22408	10192	123377	53136

Дуже характеристична статистика збільшення всесвітнього вживання залїза на земній поверхнї за останнє столїттє:

Для 1800 року всесвітне вживанне залїза = 800 тисяч тон.
„ 1850 „ „ „ „ 4.800 „ „
„ 1871 „ „ „ „ 12.900 „ „
„ 1891 „ „ „ „ 26.200 „ „
„ 1901 „ „ „ „ 41.200 „ „
„ 1909 „ „ „ „ 60.000 „ „

Таким робом з наведених вище підрахунків комісія приходить до висновку що залїза на землї вистарчить тільки на 170 років, коли приняти що людність щорічно буде вживати по 60 мілїонів тон. Але до сього підрахунку ще не принято звичайного зросту кількости людности, а разом з тим і того факту, що в даний момент людність ще далеко стоїть від моменту так званого „насыщенія“ залїзом [1]). Коли приняти на увагу, що уживанне залїза у найближче столїттє буде зростати так само інтензивно як і в останнї 20 років, коли приняти на увагу звичайний зріст людности, то виявить ся що сих запасів вистарчить тільки на 60 років! Остільки сумні висновки, зроблені спеціяльною ко-

[1]) За для 1900 року у Росії на кожну людину приходило ся 62 ф. залїза тодї як Анґлїець вживає 575 фунт., а Нїмець 400 фунтів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:39 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

місією, котра складалась з цїлком компетентних і вчених людей! Але до сього розрахунку не приняті зовсїм на увагу приближні числа кількости залїза в ще необслїдуваних добре запасах залїзних руд. Коли приняти і їх на увагу, то ми побачимо що запасів залїза при попереднїх умовинах зросту вживання залїза людністю і зросту кількости самої людности вистарчить вже приблизно на 360 років.

В дійсности людности ще не так хутко загрожує залїзний голод. До попереднїх підрахунків зовсїм не принято очевидячки на увагу дуже важного факту — власне запасів старого залїза. Річ в тому, що велика кількість залїзних заводів, особливо заводи, котрі містять ся недалеко від великих міст, працюють виключно на старому залїзї, через те що по городах збираєть ся сила старого залїза, котре продаєть ся по дуже дешевій цїнї, аби тільки не займало місця. За для нашого часу можна з певністю рахувати що до 40% загального вживання залїза знов вертаєть ся споживачеви. Для дальших часів сього старого залїза буде вертати ся назад певно не меньш як 60%. Се-б то доведеть ся щорічно виплавляти з руд свіжого залїза у $^{6}/_{10}$ рази меньше і запасів зелїза, котрі ще сховані під землею вистарчить на довше, приблизно на 900 років! Потім на мій погляд помилка рахувати збільшеннє вживання залїза кожні 20 років. Період сей буде все збільшуватись разом з тим, чим ближче людність буде підходити до максімума вживання залїза.

Що до підрахунку залїзних богацтв Росії, то вони безперечно сильно зменьшені. Один тільки Урал має ще надзвичайно великі руднї запаси. Окрім того ще і Сібір готує нам силу несподїваних подарунків що до знаходження там все нових і нових запасів зелїзних руд.

Окрім того треба ще додати, що сучасна доменна технїка зовсїм нехтує малопроцентними залїзними рудами, покіль що під руками істнують великі кількости богатих залїзом руд. Але переход металюрґічної технїки на більш бідні залїзні руди почав ся вже досить давно. Вся металюрґічна промисловість Ґерманії, а почасти і Франції тримаєть ся на переробцї місцевих бідних залїзом руд — мінет, не рахуючи невеликої кількости більш богатих залїзних руд, привезених з чужих сторін.

Що до рудних запасів України — то богаті розробки містять ся, як відомо, у Херсонщинї навкруги міста Кривий Ріг. На підставі попереднїх підрахунків, руднї запаси криворожської округи рахували ся 5.000 мілїонів пудів. Зрозуміло цїлком, що такі підрахунки викликали навіть з боку уряду деякі заходи, щоб зтримати зменшеннє сих запасів. Так наприклад, уряд заборонив вивозити сю руду за кордон через таможнї Царства Польського. Між тим люде, що стояли близько до сього

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

давно вже говорили що діло стоїть зовсім не так погано, що рудні запаси на Херсощині значно більші!

У 1908—9 роках де-які предприємства, з власної ініціативи, починають робити нові обслідування і приходять до висновку що запаси криворожських залізних руд з високим процентом заліза (більш як 60%) не меньші за 1!.500 мілїонів пудів. Сї підрахунки відносять ся тільки до тих предприємств, котрі працюють увесь час. Окрім того істнує ще багато залїзних руд на півночи криворожської округи, близче до Подільської ґубернії, котрі до сього часу ще майже зовсім не розроблюють ся. Разом з сим на півдні України зовсім не звертають уваги на величезні кількости так званих кварцітів, котрі мають до 35% заліза. Кількість сих кварцітів дуже значна — найбогатїйша в цілій Европі і за для них належить будучина нашої південної залїзної промисловости. Вони ґарантують нам, що коли зникнуть запаси високопроцентних руд — ми нї в якім разї без заліза не зостанемо ся!

Величезна кількість, ще не обрахованих як слїд болотних залїзних руд, роскидана по всій Київщині, Волини, Подлію, котрі не йдуть в переробку тільки через те, що є ще досить більш багатих руд.

Наприкінцї я мушу звернути увагу і на те, що зовсім недалекі часи, коли металюрґічна технїка придбає нові округи і збогатить всесвітні ринки новими будівельними матеріалами, котрі прийдуть на зміну залїзу і з великим успіхом змінять його. Я маю на думцї вже недалекі по часу дешеві засоби добування металу алюмінїуму.

Запаси алюмінїума на землї дуже великі. Алюмінїум є головна частка глини, польових шпатів та слюди (міки). В земній корі знаходить ся 7,45% алюмінїуму. Цїна на сей метал у останні роки, разом з поліпшеннєм технїки його виготовлення, значно падає —

Так у	1855	році	цїна	1	фунту	алюмінїума	була	200	карб.
„	1860	„	„	„	„	„	„	45,5	„
„	1870	„	„	„	„	„	„	22,7	„
„	1880	„	„	„	„	„	„	12,1	„
„	1890	„	„	„	„	„	„	1,5	„
„	1900	„	„	„	„	„	„	0,38	„
„	1908	„	„	„	„	„	„	0,30	„
„	1910	„	„	„	„	„	„	0,23	„

В перше метал алюмінїум був добутий Велєром у 1827 роцї; тільки починаючи з 1850 року Сент-Клєр-Девілю вдало ся добути його в значних кількостях. Алюмінові фабрики тепер виробляють більш за 3 мілїони пудів метала щорічно. Алюмінїум значно лекший від залїза (удїльна вага першого 2,57—2,69; другого 7,80—7,90). В наші часи алюмінїум знаходить собі широке вживаннє: 1) Поперед всього його багато потрібуєть ся на металюрґічних стальових фабриках 2) Дякуючи то-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:39 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

му що алюмінїум у порошку уявляє з себе добре паливо — виникла нова промисловість здобування рідких металів як наприклад вольфрама, ванадія та хрома по способу Тольдшмідта. 3) Алюмінїюм користують ся замість типоґрафського каміня у друкарських роботах. 4) З алюмінїума готовлять легку і зручну посуду, котра не є шкідлива за для здоровя. 5) Алюмінїум може бути легко і зручно покритий серебром мідю, нікелем, через те він може заміняти иньші метали за для виробу дрібниць дешевої роскоши у ювелїрів, 6) З алюмінїуму готовлять підкови для коней, алюмінїовий папір за для того щоб обгортати чай, сир, цукерки, і т. д. 7) Що найбільш цікаво — у Франції з алюмінїю мають хутко виробляти гроші, котрі будуть мати елеґантність, легкість блиск, меньш за всякі другі будуть стиратись, і зовсїм не будуть змінюватись від вохкости та від повітря. 8) Алюмінїум завойовав собі певне місце у технїцї повітрелїтання, де він йде за для конструктивних частин. 9) Широке поле до вживання алюмінїум знаходимо ми в технїцї електричности. Алюмінові дроти ідуть за для проводів електрики. Вже істнують тисячі кільометрів таких проводів електрики у Европі та у Америцї.

Таким робом, хоча алюміновий вік і спізнив ся більш як на півстолїття, то тепер для нього одчиняєть ся ширше поле нїж в перші часи істнування сього „срібла з глини“, як його було названо вперше!

Як сильно не буде зростати вживаннє залїза, як не зменшуватимуть ся запаси залїзних руд на землї — ми можемо бути певні, що ґенїй людський у свій час підскаже нам, як простїш з технїчного і економічного боку ми мусимо використувати чергові багацва природи, котрі вона, як любяща мати, заготовила завчасу за для вдоволення потреб людських!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:39 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

Із зошиту „Вишневий цвіт“.

Біла лебідь.

Моя мрія — біла лебідь,
Що про нашу долю снить,
Що до рідних душ де-небудь
Хоче голову схилить...
Сумно вколо; очерети
Ледве шепчуть про весну,
Я сумую, плинуть слози
Доки журно я засну...

Тихше, думко! тихше горе! —
Навіть ліс не шелестить,
Небо світле і прозоре
Хоче зорі засвітить;
Серед ясного спокою
Біла лебідь проплива
І над тихою рікою
Пісня родить ся нова...

Подих весни.

Мрії вють ся над ланами,
Бють ся гро́ми в небесах,
Ясні блискавки літають
По долинах і лїсах!

Ой котись, весняний шуме,
Нам про сонце заспівай,
Розбуди народнї думи,
Гай старезний захитай;

Розгорни ся буйним цвітом,
Прокоти ся по ланах,
Все залий жаданнем волї,
Все позбуджуй на степах!

Дужче грому, ширше моря
Рознесеть ся щастя спів,
Як що щезне льоду влада
В синій далечи степів!

Ніч.

Спить повитая серпанком
Україна в чарах ночи,
Смуток місяць зустрічає,
І про степ і щастє волї
Тихо снять сумні тополї...
Стогнуть струни десь бандури,
Плачуть думи над рікою
І минуле снить ся тишком...

А думки і чоло хмуре
Вітерець ласкає нишком...
„Щастє прийде“, він говорить
„Все прокинеть ся і встане,
„Будуть люди в світлї жити
„Й сонце яснеє прогляне“...
Легіт ночи! — грають лїри:
„Всї тобі діймаєм віри!..

Хмарна юність.

Я мріяла тихо про казку чудову
Я ждáла, що сонце менї засія,—
Даремно! — не сонце заблисло, а сльози,
Укрила ся хмарами юність моя...

О цвіте мій білий, що смутку діждав ся,
О милий спокою надій молодих!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:39 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Лютуючи вихор з тебе насміяв ся
Пограв ся тобою, проніс ся й затих...

Коли-б же без цвіту й життє вже зівяло,
Коли-б не тяглось воно далї смутне...
Чи знов спалахнуло! весь край осіяло!
І вмить спалахнувши спалило мене!..

* * *

І сонце не гріє, і вітер не спить,
Гойда мої думи і душу смутить,
Притулку шукає і в розпачи беть ся
І з тихого щастя людського сміеть ся...

І дух мій як вітер осїннїй пита,
Де сонце, де правда і долї мета?
Хто світло від зору людського ховає?
Чом дух мій даремно до сонця взиває?!

Нї світла, нї долї... Кругом все мовчить,
І думка не може утихнуть, спочить...
І мало їй місця, і мало простору,
І слїз, і одчаю і неба для зору!..

Весною.

Кругом весна, білїє цвіт вишневий,
У світлї мрій пишаеть ся садок...
А я сама... О, раю мій рожевий!
Верни ся знов до вянучих думок...—

Не хочу я без теплїнї прожити,
У темну ніч умерти без пісень,
Без мрій заснуть, без битви меч зложити
І після тьми не стрінуть ясний день!..

Nocturno.

Спи, о думко співачко забута,
Тобі сумно!... — Ти зайва в сю мить!
Вся щасливими снами окута
Ніч весняна у пестощах спить...
Її вітер ласкає й голубить,
Зор багацько для неї зійшло,
А тебе, моя думко, не любить,
Не ласкає, не гріє нїхто...

Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ВАС. ЯНОВСЬКИЙ.

Спогади Українця-волонтьора про повстаннє в Герцеґовині 1875—76 р.р.

Краплею, що переповнила міру терпеливости став в 1875 році звичайний і на перший погляд дуже дрібненький інцідент в Новосінні. Свідоцтво Еванса та кореспондента Allgemeine Zeitung, які були там під час пригоди мало чим ріжнить ся.

Новосіннє—невиличке село, що лежить у 12 милях од Мостара на східно-північному, серед родючої, веселої долини, яких в Герцеґовині дуже обмаль. До 1874 року се село не мало дуже прикрих стосунків з турецькою адміністрацією, бо мало завжди змогу так-сяк оплатити ся завчасу. Але в 1874 році трапив ся тут великий недорід. Одкупщики, довідавшись, що там поживи не буде, не приїхали цінувати врожай. Новосінці довго їх сподівали ся; нарешті, побачивши, що хліб вкрай гине, зібрали сами те, що зістало ся на полі. Але зимою 1875 року несподівано наїхали одкупщики і стали вимагати такої десятини, яку брали і під час великого дороду. Новосінці відмовили ся давати. Тоді одкупщики наслали на селян помічників своїх заптіїв, а ті заходили ся катувати та грабувати селян.

Сільські старшини кинули ся було шукати правди в каймакамі, але не знайшли там, як і звичайю, собі поратунку і залякані, застрашені та зневажені втекли од неминучої кари за протест в Чорногорію. За ними вслід послали в гори то чорногорські, то герцеґовинські всї селяне скот та отари, покинувши на здобич заптіїв порожні кучі.

На все село зістав ся один одним дїдусь, але й того заптії незабаром звязали та одвели у монастир. А тим часом такі самі вчинки заптіїв вже обурили і інші села требінські. Дервіш-паша — злякавшись того сорому, який паде на його голову, коли розійдеть ся по Европі чутка про сваволю його чиновників, а ще дужче—щоб запобігти загальному повстанню балканського раї, якого не мав-би засобів зараз же втихомирити, зібрав залоги Сараєва, Баньялука та Травника, перевів до Мостару, а інсурґентам послав проклямацію: „Іменем Бога та Пророка я, Дервіш-паша, по волї мого господаря султана, валї Боснії та Герцеґовини, велю щоб всї, що підняли ся озброєні проти отиського (отеческого) правлїня падішаха, вернули ся до спокою. Ви не будете покарані за винятком тих, що винні в злих вчинках чи в ґвалтї. Опріч того, я велю, щоб всякий що ходитиме озброєний по теріторії, моєму догляду доручений, був приведений до мене. Я даю часу 3 днї і надію ся, що за сей час всї повернуть ся до дому та обміркують всю справу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:39 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

розумно. З кінцем сього строку буде й кінець моїй терплячці. Хто виявить ворожі відносини до війська, або щось подібне, буде покараний як ворог. Хай повстанці отверто вимовлять свої вимоги, а розумні люди, єреї та адміністрація порадить їм межі тих вимагань та спокій". Опріч того на словах він обіцяв їм далеко більше: обіцяв безумовну амністію, скасуваннє податків на цілий рік, зменьшеннє їх на далї, обіцяв ся скинути з посади непопулярних чиновників — і зібрати комісію, яка мусїла розібрати справу повстанців. Інсурґенти одначе не поняли віри алї і тільки частина селян повернула ся.

Але не встигли раї увійти у села, як посипали ся на них турецькі кулї. Дервіш-паша присягав ся, запевняв всїх, що то вийшло випадково, що то було лише тяжке непорозуміннє і щоб здобути віри своїм речам прохав чорногорського князя прийняти участь в вище згаданій комісії. Резюме сеї комісії він передав потім анґлїйському консулу, але звичайно далеко не всю правду він переказав. Умови, постановлені представникам Новосінців на сїй комісії турецькому урядови та вимоги їхнї висловлені були в 7 параґрафах. 1) щоб Турки не безчестили християнських жінок та дївчат, 2) щоб не боронили сповідати всяку віру по волї, 3) щоб права раї зрівняти перед судом з правами магометан, 4) щоб уряд поклав кінець своволї заптіїв, 5) щоб одкупщики збірали податки — по правдї і в призначений час, 6) щоб кожна оселя платила не більш дуката на рік, 7) щоб адміністрація не вимагала працї од раї задурно, а платили як за його власну працю, так і за худобу так, як се ведеть ся по всьому світї.

Останнї дві вимоги були вимовлені перед самим Дервіш-пашою і він поїхав сам в Новосіннє, де обіцяв виконати всї вимоги народу з одною умовою, щоб раї віддали свою зброю. Та частина раї, що була ще по селах і не приймала ще активної участи у повстаннї, погодила ся було на сю умову, одначе взяла слово з Дервіш-паші, що він сам захистить їх од фанатиків-мусульман. Невідомо, чи то Дервіш-паша справдї не міг нїчого зробити, чи не хотїв прямо нїчого зробити, але не встиг він виїхати з Новосіння, як Турки та беги з одним одкупщиком на чолї напали на арсенал, набрали там зброї і перебили більшу частину Новосінців. Всї інсурґенти тодї спустили ся з гір, щоб відомстити ся магометанам; а турецький уряд замість того, щоб скарати виновних, послав їм на допомогу військо. 24-го іюля счинила ся перша бійка Турків з інсурґентами, що засїли за брами Дужського монастиря. Друга баталїя з цїлою бриґадою пїзамів була така-ж щаслива задля інсурґентів, як і перша. Бриґада була розбита. Селим-паша, сам ранений, мусив одступити.

Така несподївана перемога повстанців підбадьорила Славян других

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

околиць і в кінці сього місяця всї сумежні з Чорногорією округи повстали. Бійка при Столаці та Добрі була знову цїлком нещаслива за для Турків. А тим часом Дервіш-паша сидів без грошей і не міг нїчого почати, хоча, як хвалив ся він, хитрий стратеґічний план на погибель повстанцям був давно їм виготовлений. „Турецьке військо“, казав він, стане по всїх долинах, а партизанські чети будуть загонити інсурґентів в їх тенета“. Тут до речі буде між іншим сказати, що сього плану не було виконано і потім, коли в Герцеґовину були стягнені баталїони нїзамів і албанське військо, коли Порта мала змогу побільшувати те військо, скільки хотїла, коли всї входи в долини були захищені блакгаузами, повз які часто й густо проходили у ночі інсурґенти. Всї сили турецькі ховали ся весь в Нїкшичі, Требіннї, та інших фортецях і за весь час мого пробування в Герцеґовинї — з початку вересня 1875 р. до іюля 1876 р. — не було жадної екскурсії Турків до нас в гори задля полювання на християнського звіря. Так само незрозуміло через віщо військо при самому початку війни покинуло Суторино — такий же добрий захисток, як і Клек.

Нарештї, після цїлого ряда нещасливих подій, турецький уряд взяв ся дужче до інсурґентів і одправив проти них в серпнї військо з Тунїсу, й иньших місць, яке висадило ся при Клецї. Цїсарщина мала змогу не допустити сюди військо те, бо хоч сам Клек і належить Портї але води моря належать Австрії. Одже вона не стидала ся немов санкціонувати турецькі злочинства над Славянами і не боронила турецьким кораблям плавати по її водам. Та Клек не був і єдиним місцем, через яке можна було постачати провіант та вояцькі припаси турецькому війську в доброї згоди Австрійцїв. Я сам був свідком того, як легко перевозило ся все се з Раґузи в Трібіннє під захистком австрійських блокгаузів в той самий час, як інсурґентам офіціально і строго заборонювало ся переходити кордон з рушницею в руках. Правда, в Різано та деяких инших місцях давав ся австрійським урядом дозвіл цїлим озброєним частям любісенько переходити на герцеґовинську теріторію, одже все-ж таки такою лукавою полїтикою приятелька Османів не зняла з своєї душі великого гріха перед Славянами. Військо, висадившись в Клецї, подало ся долиною річки Наренти і увійшло в край повстанцїв майже без всякої втрати, бо в долинї інсурґенти, звичайно, не мали змоги зробити великої перешкоди численному війську і непокоїли його по змозї, тільки маленькими інцідентами.

Тим часом повстала і Боснїя. В середнїх числах серпня ватага башібузуків напала майже без всякого приводу на неозброєних християн-Босняків і перебила велике число їх.

Боснїйцї, завжди найменше сміливі та охочі до повстання в силу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

історичних і ґеоґрафічних умов, підбадьорені щасливими подіями Герцеговинців не стали на сей раз вагати ся і враз повстали. Все, що не здатне було воювати, кинуло ся тікати на кордон, де австрийський уряд не тільки не боронив спочатку повстанцям шукати собі захисту, а ще навіть видавав харчі. Все-ж, що мало сили, стало до зброї... Башібузуки скористували ся тим, щоб розпочати різанину Сербів і полили ся річки крови християнської. Не минали ятагани їхні ні дітей, ні жінок, ні старих дідів; хижі, дикі фанатики знущали ся, пекли, різали вирізували по цілим тисячам людей. Привожу нарочито слова Мекензі, Ебрі та инших туристів свідків сих страшних подій. Се не слова анґлійських підбрехачів, не слова жінок анґлійських чиновників, яким, на жаль, додавали теж віри. Анґлійські туристи бачили на власні очи як плили вниз по воді річки Сави тіла християнських мучеників, як прибивали ся потім до берега острова Броди. На грудях одного такого небіжчика викинутого хвилею на самий беріг, місцевий лікар констатував знаки страшної турецької муки допиту — попечені жаром груди; те саме робило ся в Сараєві та по багатьох инших місцях. Перелічивши силу таких сумних та страшних подій, Мекензі приводить на прикінці лист одного боснійського купця до його: „Зважте всі сї страхіття та дивуйте ся еґоізму та немилосердній лютости Европи, що тримає нас в неволї і має твердий намір тримати нас не знать ще який час в такому statu quo“.

І справді Европа немов давно спільно посадила ся признати те страшне statu quo. Приспана обіцянкою Порти провести цілий ряд реформ по проєкту 1856 року, вона заплющила очи. Вже наче не бачила Балканів. З усїх полїтичних діячів того часу один тільки Гладстон, здаєть ся, зумів поєднати моральні та гуманні принціпи з полїтичними вимогами і в своїй брошюрці: „Болгарські страхіття та східне питаннє“ між иншим написав: „Хай вони (Турки) покладуть кінець сваволї єдиним можливим засобом — зійдуть геть звідтіля. Хай їхні заптії, мудїри, каймакани, паші та вся та наволоч залишать провінцію, яку вони розорили та опоганили. Такий вчинок, таке бажане визволеннє то єдиний засіб викупити гріх свій перед купами мертвих тіл, перед осоромленою жінкою, дівчиною, дитиною, законом Бога чи Аллаха, — як хочете, перед моральним почуттям всїх людей“. Можливо, що „почуттє“ деяких дипломатів не перешкодило-б їм підписати ся під сим гарячим та щирим словом, але стримує руку проста обережність: „а що як бува Порта на пропозіцію спинити сваволю над недержавними народами відповість словами російської байки: „Чѣмъ кумушекъ считать трудиться, не лучше-ль на себя, кума, оборотиться?“.

І мимоволї спадає в голову одно цікаве порівнаннє: пригадуєть ся скільки сил та грошевих жертв було потрачено задля знищення права

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

куплї продажі Негрів. Сама Анґлїя викупила мало не на пятдесят мілїонів франків Негрів в один раз. А скільки крови пролило ся! Скільки витрачено було на війну північних штатів заради великої ідеї визволеня людської істоти з становища продажної худоби! Коли та війна примушує мимоволї всякого низько уклоняти ся перед моральними наслїдками проґреса XIX віка, то в такій-же мірі можна жалувати байдужих відносини Европи до долї безталанних турецьких Славян. Чим здобули собі Негри більше за Славян співчутя цівілїзованого громадянства? То-ж були-б такі, порівнюючи, маленькі жертви, що довело ся-б принести Европі, коли-б всї держави поклали справдї щиро розвязати се фатальне, так зване „східне питаннє“ відповідно до ідеалу елементарної правди, а не зазїхали самі на ласі шматочки землї братів по крови і по вірі — тих самих братів, що захистили колись своїма тїлами всю Европу од таборів Османів і на протязї цїлих віків вартували її межі. Природних Османів, таких Османів, що балакають на турецькій мові, всього до 2-х мілїонів, і з тієї горсточки людей більша частина так само стогне під ярмом і деспотичної бюрократії, як і Славяне. Коли всього державного збору за уплатою відсотків кредіторам не постачає на роскіш двора падішаха та на плату чиновникам і решту (в 1875 роцї 22,000,000 франків) доводить ся добувати „всякими засобами“, то яка кому користь з таких господарів, опріч султана та його челядинців?

Сидючи в таборі біля вогнища, я не раз чув, як скаржив ся один турецький офіцер, еміґрант з Требінні, на долю Турків. На його річ, становище Османів при тих порядках, заведених константінопольською бюрократією таке-ж тяжке, як і Славян, і чим дужче освічений та свідомий Осман, тим тяжче йому жити. На кожному кроцї бачиш факти, яким не можна мовчки корити ся: бачиш як уряд експлоатує нарід, видавлює з його всї соки, як народ гине на втїху тієї бюрократії. Люди навчили ся, казав він, бороти ся з стихіями, можуть заздалегідь передбачити грім, град, можуть сховати ся, уберегти ся, рятувати ся од того лиха, що скоїть стихійна сила,—од фірмана ж падішаха не вбережеть ся нїхто. Вони виходять завжди несподївано, негадано, на несподїваний клопіт одним, на матеріальне лихо другим, на погибель надїй третїм. Вони нїколи не відповідають нї дїйсним потребам народа і диктують ся виключно волею самого падішаха, бюрократії, або по слову закордонних ґешефмахерів. Так казав турецький офіцер і так напевне думають всї, кому доводило ся хоч раз зазирнути на сторінки історії Славян.

Ще в 1856 роцї держави примусили Абдул-Меджида видати фірман, яким рівняли ся в люди всїх націй, всякої віри в правах, в судах, на посадах, на представників до державної ради. Фірманом сим, між иншим давала ся обіцянка на заснованнє народнїх шкіл,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

заснованнє судів відповідних традіціям та звичаям народнім, не обмежених судовим статутом Корана, виданнє на всїх мовах законів, дарованнє раям права купувати у власність будинки, маєтки, одбувати воєнну повинність з правом на чини, цїлий ряд реформ: по вязницях, поліції, по фінансовим операціям, на зразок східньої Европи; поширеннє прав комерції, поліпшеннє всяких дорог задля зносин провінцій. Замість всього сього добра, яким пообіцяла ся Порта сим фірманом засипати раї — вона вимагала тільки ґарантії її теріторіальної цїлости, недоторканности, при якій наче-б то тілько й можна провести ті реформи.

Не треба було бути великим пророком, щоб наперед побачити практичні наслїдки такої констітуції, і досвід швидко показав, чого можна сподївати ся од земства яким керує креатура стамбульського деспотизму валї (ґубернатор), якої правди можна сподївати ся од судів, де господарують заптії, поскільки вільно було висловлювати народови свою волю серед орґанїзованих шпіонів. Не знищивши старої адмінїстрації, така констітуція утворила тільки подвійне порядкуваннє: одно світило око перед Европою — лїберальне, друге—потайне, деспотичне, хиже, цїлком турецьке. Славянам стало ще гірше. Вони-б радо відмовили ся од таких реформ і охоче-б признали краще стару, не лукаву, отверту сістему деспотичних башів та заптіїв, бо тодї принаймнї своволя хоч явно, доходила до своєї мети швидко. Тепер-же та сама своволя, прикрита цїлим рядом формальностів, одбирає даремно час у раї.

І трудно допустити, щоб Европа ще й у 1875 роцї повірила „Гати-гумаюну“ султана та допустила себе загіпнозувати турецькою пресою. Коли-б навіть силою історичних умов Порта примушена була провести обіцяні реформи, вона не подужала б сього зробити за браком насамперед, опріч дотепних адмінїстраторів, ще й грошей. Відома всім річ — що коли константинопольскі бюрократи, даремно оббігавши всї контори банкірів, звернули ся до султана з проханнєм позичити на державні потреби 2 міл. фунтів стерлїнґів з власних достатків, — його величество рішуче відмовив, додавши до того: „доки в Турції не заведеть ся адмінїстративного ладу — доти їй нїхто не віритиме, і він сам не зважить ся позичити нї гроша“. Після такого отвертого слова самого султана мусила погаснути остання іскра надії у найбільших оптимістів що до турецьких реформ. Одже дїпломатія все-ж таки „надїяла ся“ — майже два місяцї різали Магометане Славян, а держави ще й не пробували покласти тій різанинї кінець, навпаки пильнували тільки про те, щоб повстаннє не поширило ся, купка людей, що стала з рушницею в руках захищати свої людські права, не здобула нїзвідкіля сімпатії, нї допомоги. Росія отверто заборонила всякі збори на користь повстанцям. Західнї-ж держави дбали щоб всякими засобами вдержати Сербію

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

та Чорногорію од повстання та вимагали од їх уряду заборони Сербам. іти волонтьорами до інсурґентів, або пособляти їм грішми, чи зброєю Обмеживши таким чином число повстанців, вони гадали ще раз спільними силами турецьких обіцянок та діпломатичного хисту консулів замазати ганґрену західного питання та задавити повстаннє. Одначе на допомогу інсурґентам виступило громадянство в лиці своїх найкращих преставників найгуманніших діячів преси і майбутній історик сього повстання напевне уділить їм заслужене місце.

В той час, як державні уряди „надіяли ся“ та під захистом всяких трактатів і діпломатичних перешкод листували ся з Портою, в Тріесті, Раґузі, Ново та інших місцях засновували ся комітети на допомогу славянським еміґрантам, а кореспонденти поступових ґазет будили громадянську совість, викидали знову на суд громадянству ідеали волї, гуманности то національности, воскрешали в памяти образ великого Ґарібальді що зєднав всї ті ідеали на одному прапорі „борця за національні права народу“.

Бісмарк вже управив ся був до того часу нашматувати той прапор і, одкинувши геть ідею гуманности та свободи, встиг во славу „національности“ обібрати та пограбувати сусїдні народи. Земляки Канта, Ґете, Шілєра пропонували, без сорому казка, на підставі тієї же ідеї національности право сили, а імператор Вільгельм, як відомо, послав через кілька день після різанини Армянів свою фотоґрафію султанови. І щирі націоналїсти школи Бісмарка — нїмецькі офіцери — не стидали ся привселюдно казати, що Турки гаразд вчинили, перерізавши Армян. В часи повстання отуманеному громадянству починало вже здавати ся, що на цілому континенті сам тільки Бісмарк монополїзував ідею національности. Преса перша схаменула ся і на стоґін Славян відкликнула ся цїлим рядом палких поступових кореспонденцій, цїлком прихильних до повстанців, отверто ворожих до авторітетних діпломатів великих держав. Звичайно, не всї ті статї були обєктивні і навіть в коротеньких звістках ясно відбивала ся тенденція; але вони зробили своє діло: збудили громадянство, і діпломати мусили звернути свою увагу на Балкани. В Мостарі зібрали ся консули всїх великих держав: Васич—од Австрії, Ліхтенберг — з Франції, Ястребов — з Росії, з Італії — Передо, з Анґлії — Гильте. Вони розіслали зараз же до герцеґовинських воєвод заклик приїхати негайно до Мостару та вислати добру пораду. Але консули не втерпіли, щоб не додати тим запросинам тону циркуляра. Вони заздалегідь застерігали повстанців, що всї надії де-яких Славян на допомогу европейських держав, а в тому числї і Сербії та Чорногорії, даремні; що комісія надіеть ся на згоду повстанців покласти ся на правий суд Сер-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вера-паші, який, звичайно, заведе новий лад та порядок як тільки повстанці заспокоять ся. Як і треба було сподівати ся воєводи і не подумали йти до Сервер-паші ані в комісію консулів, і консули, перегодивши кілька день в Мостарі, рушили самі їх шукати. Російський, французський та анґлійський подали ся в саме серце Герцеґовини, а австрийський та італіянський вздовш австрійського кордону. Отже їм не довело ся побачитись з жадним з тих воєвод, і сей факт найкраще свідчить про те, як справді інсурґенти мало вірили щирости европейських дипломатів і як трудно европейській дипломатії впливати на справу повстання. Воєводи замісць того, щоб йти в Мостар, зібрали ся на раду в Касиреві. На сій раді був Лазарь Сочиця, Богдан Зімонич, Максим Бачович, Пеко Павлович, Лука Петкович та Міча Любобратич.

Вони постановили: 1) не поспішати з виборами головного воєводи, бо однаково рано-пізно доведеть ся інсурґентам всім стати під начало Миколи Чорногорського; 2) Зараз обібрати дочасову адміністрацію з 8 чоловік за-для Боснії та Герцеґовини спільно, а перегодом обібрати за-для кожної країни окремих адміністраторів. 3) За голову і преставника сього дочасового уряду обібрано було Вукотича, тестя князя Миколи; одначе весь обовязок його, як голови, обмежував тим, що він мусів оповістити европейські держави, що народ герцеґовинський не йме більше віри ніяким обіцянкам Порти. 4) Сербію та Чорногорію оповістити, що мета повстання—бажаннє Герцеґовини та Боснії прилучити ся до них. 5) Наказано дочасовій адміністрації не шкодувати гроший за-для зброї та всяких вояцьких припасів і 6) Констатована була певна згода всіх воєвод що до операційного пляну повстання.

Постанова ся була надрукована в де-яких ґазетах, проте консули не звернули на ту відозву уваги, а звернули ся до тих Герцеґовинців та Босняків, що не приймали активної участи, і на підставі балачок своїх з сією частиною Сербів оповістили свої держави, що наче-б то інсурґенти прохають припинити на час війну, щоб обміркувати спільно з Сервер-пашею та консулами такі свої вимоги: 1) щоб порівняні були права християн та Магометан по всіх судах; 2) щоб чини полиції набірали ся з християн; 3) щоб всі податки зменшити на кілька відсотків і щоб всі реформи ґарантували ся великими державами. Але Порта поставила умову: спочатку хай інсурґенти видадуть зброю, а тоді вже реформи. Держави-ж відмовили рішучо на підставі нїби-то IX пункту парижського трактату ґарантувати реформи. І тоді вже цілком ясно стало, що дипломатія скорила ся знову Дізраелї та всім приятелям падішаха, а консульська комісія — була комедія, яку виконали консули тільки за-для того, щоб знову приспати розбуркану совість культурного громадянства. Потім доводило ся менї не раз чути у таборі розмови інсурґентів про сю

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

комісію: „На всї кріваві події Турків, на стогін та крик побитих башібузуками дітей, уряди культурних держав спромогли ся тільки дати нещасним Славянам пораду покинути зброю, скорити ся своїй долї та йти на суд своїх катів. І се в той час, коли вояцтво все перейшло на сторону повстанців, коли перейшло стільки щасливих за-для Сербів подій!“ Сумно та з тяжким обуреннєм казали вони. І Порта, така щедра завжди на всякі обіцянки, під захистом такої комісії не вважала навіть потрібним обіцяти що-небудь повстанцям. Але тут саме поспіли газетні звістки про незвичайне щастє повстанців 30 вересня біля Клека, де наче-б то реґулярне турецьке військо загубило силу людей. Телеґрами оповістили, що всї околиції досї пасивні вже озброїли ся, що околиця Новий Базар вислала велику допомогу інсурґентам, що панотець Жарко підняв всю північну Боснію і там бє Турків.

Пізнїйше виявило ся, що більшість тих відомостів була фантастична, що страшний—немилосердний Жарко обмежував ся в дїйсности тільки демонстраціями, що Боснійців зовсїм не було поміж герцеґовинськими інсурґентами і т. ин. Проте сї відомости зробили велике вражіннє на дипломатію. Держави звернули ся колєктівною нотою до Порти з вимогами поспішити з реформами.

Порта радо погодила ся. Вона не тільки не протестувала, а навпаки, признаючи дїйсно тяжке становище недержавних народів, немов попережала сама бажання Славян і в відповідь на ноту держав оголосила пишний проєкт реформ, намітила цїлий ряд комісій, підкомісій, цїлий штат нових чиновників спеціяльно за-для славянських справ, обіцяла реорґанїзувати поліцію, скасувати зборщиків, завести подесятинний оклад і разом з тим дала Сервер-паші строгий наказ провести всї сї реформи в найблизший час. Герцоґовинцї, як і треба було сподївати ся, дали ноному іраде стільки-ж віри, як і всїм иньшим обіцянкам. Я приїхав в стан інсурґентів саме під час знищення сього іраде і далї оповім, яке вражіннє зробило воно на повстанців. Легковірні-ж держави прийняли його з великою радістю, найпаче банкіри та капіталісти тих держав. Іраде віщувало проґраму широких реформ, але за-для реформ потрібні гроші, і ті гроші Порта напевне, по звичаю, позичатиме на континенті. Таким чином, міркувала европейська дипломатія, буде убито двох зайців: 1 гроші підуть за добрі відсотки і Славяни заспокоять ся. Отже константинопольська бюрократія перехитрувала сусїдів і виявила надзвичайний хист свій до тонкої дипломатії.

2-го жовтня Порта оголосила іраде, а 6-го то-ж місяця офіціяльно оповістила, що не маючи змоги через намічені реформи виконати своїх грошевих обовязків до великих держав та банкірів, вона починаючи з 1 січня 1876 року буде виплачувати як капітал так і відсотки тільки на-половину золотом решту-ж даватиме облїґаціями.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Порта добре знала, що робила. Заява її зробила бажаний ефект. Всї ґешефмахери, а найпаче анґлїйські, які власне тримали тодї всю полїтику в своїх руках, заметушили ся. Порта отверто нагадала їм, що реформи, яких вимагають од неї континентальні держави во імя якихсь-то ідеалів, одібють ся кепсько не так на кишенї падішаха, як на їхнїх гаманах і що користь безталанних Славян діаметрально протилежна зиску всїх ґешефмахерів та дипломатів капіталїстів. І коли-б та горсточка, яких-небудь 2,000 повстанців хоч трохи зневірила ся в власних силах, коли-б хоч на час пригасила в серцях своїх надїю скинути з себе власним силами ярмо турецької неволї і доручила хоч частину своєї справи державам, несподїваний фортель Порти досягнув-би своєї мети: дипломатія Бісмарка та Дізраелї взяла-б перевагу і не було-б тодї нї війни Сербії та Чорногорії, нї русько-турецької війни і не були-б Болгари і досї прилучені до сїмї европейських культурних народів.

Звичайно, все се відомо стало пізнїше. Їдучи-ж в Герцеґовину, я й на половину не знав дїйсного стану річей і тїшив себе думкою, що тільки Росія так вороже відносить ся до повстанців, а там, за кордоном, уряд нїякої держави не посміє йти наперекір ідеалу правди та нехтувати принціпи культурнаго громадянства. В широкому-же і до того активному співчуттї громадянства я не зневіряв ся нї на мент. І у Львові зараз-же звернув ся до редактора та співробітника „Правди“ з проханнєм справити мене швидче до тих Галичан, що збірали ся йти до Герцеґовинцїв. На велику несподїванку, він відповів, що нїхто з Галичан не писав досї, і нїхто не має напевне й думки рушати на допомогу Сербам, бо „свої“, „власні“, „хатнї“ справи одбірають у них стільки сил та часу, що їм вже не до „чужого“ лиха. Сей неприємний інцідент показав вже менї, що ґазетні звістки про активну допомогу „всїх“ Славян скривдженим братам трохи не відповідають дїйсному стану річей.

Тут-же у Львові трапила ся менї і друга неприємна несподїванка: один з моїх київських товаришів поклав тїкати до дому. Мотивом такого наміру стала ся теж почасти „хатня“ справа: в отелї не тільки не дали йому самовара, а ще посміяли ся і сказали, що по всїй австрійській імперії самоварів нема. Такий великий патріотизм мого земляка, що поклав краще вернути ся з пів дороги до дому, нїж пити чай понїмецьки, звичайно, мало вадив справі повстання, але кепсько відбивав ся на моїй кешенї, бо, як я згадував раніш, я мусїв повертати громадї гроші за кожного волонтьора, що не доїде до Герцеґовини.

Вирядивши земляка до дому, я подав ся у Відень з листом од М. П. Драгоманова до голови громади „Січ“. Там, на річ Михайла Петровича, я мусїв знайти поміж студентами велике число волонтьорів. Але й тут

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

не пощастило мені: і тут, як Львові, „власні“ справи одбірали багацько часу. Тоді я подав ся в Пешт теж з рекемендаційним листом. „Ось вам лист“, мовив мій львівській знайомий — „ їдте з ним в Пешт до мого приятеля — патера. Він член славянського комітету і він пособить зібрати волонтьорів“.

Патера того я враз знайшов у Пешті. Але як-же він злякав ся сердешний, коли довідав ся, з якою метою, я прибув до його! Він затрусив ся всім тілом, зблід увесь і залопотав щось, забелькотів з переляку. Перебігло не мало часу, поки він одійшов та зібрав ся з силами, що міг по людськи балакати. Ніяких комітетів не має, ніяких комітетів він не знає; .він — патер, і ні в яких таких потайних та нелеґальних справах участи не приймає“. А тут нове лихо. Не встиг я повернути ся од патера в отель, як приходить один земляк і хвалить ся, що одержав тільки що лист, в якому оповіщають його, що їхати до Герцеґовинців вже нема чого, бо повстанці в щент побиті турецьким військом і повстаннє скінчило ся. Він пропонував вертати ся до дому. Я кинув ся до ґазет. На щастє, там як раз була докладна свіжа телеґрама про останню подію повстанців під Клеком. Враз виявило ся, що кореспондент мого земляка подав в листі непевну звістку і пропозиція їхати до дому була звичайно всіми одкинута. Нам не тільки не було чого їхати назад, нам треба було яко мога швидче поспішати в гори. Ми подали ся зараз в Тріест. Там один з членів славянського комітету порадив нам, де нам добути за дешеву ціну рушниць доброї конструкції. Він теж дав нам, спасибі йому, добру пораду, як упакувати ті рушниці та як уберегти їх од ока австрійських жандарів.

Ми накупили рушниць сістеми Венцеля, револьверів, упакували і одвезли на пароход. Нема чого казати, що жандари не дали ся б так легко одурити себе і напевне сконфіскували б наш транспорт, коли б хотіли того. Але вони не хотіли нічого ні бачити, ні допитуватись і ми здали свої великі покупки без всякого клопоту. Така щаслива пригода з рушницями значно підбадьорила нас і подала нам великі надії на те, що нам, інсурґентам не доведеть ся і надалі терпіти великих перешкод через „дуже приємні“ відносини австрійського уряду до падішаха. Низше я докладніше скажу, наскільки се хитро обмірковане товаришуваннє двох сусідок було на користь герцеґовинським інсурґентам чи на користь ворогам; а поки що зауважу тільки, що багацько крови турецьких раї, а потім Чорногорців, Сербів та російських солдат пролило ся, дякуючи сьому товаришуванню, не на користь безталанного герцеґовинського раї, а цілком на користь лукавої приятельки падішаха, немов би у нагороду за її ласку.

На пароході я довідав ся, що з нами їде чорногорський міністр Ма-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ша-Вербиця. Я звернув ся до його. Він радо дав мені всї потрібні зараз мені відомости про герцеґовинські чети, розсказав, куди йти, де їх шукати, а опріч того дав ще листа до свого знайомого воєводи Пеки-Павловича, що стояв з табором недалечко од Дубровника (Раґузи).

Після сеї розмови з мінїстром стало ясним, що нам нема чого їхати аж до Катаро, куди ми взяли білети, а треба зійти з пароходу біля Раґузи. Одже земляки мої враз запротестували. Допитати ся їх, через віщо їм так цїкаве було Каторо, я нїяк не міг і переконавшись, що всї балачки наші не доведуть все ж таки до згоди, я дав їм на волю цїлу ніч радити ся, одначе відокремив своє збіжже. На велику менї несподїванку вони за ніч справдї передумали і погодили ся зійти на беріг в ранцї. Тим часом до нас зохотив ся пристати ся ще один Серб — вихованець російського кадетського корпусу — що їхав теж волонтьором. Крім сього Серба на пароходї їхало ще два волонтьори: майор венгерської служби — д. Ковач та Італїєць, призвище якого я тепер забув. Перший дивив ся надзвичайно оптимістично на всю справу повстання і мав навіть надїю зорґанїзувати віддїл кавалеристів. Я, не відаючи нї топоґрафії Герцеґовини, нї тих особливих умов, при яких інсурґентам доведеть ся там воювати, певен був, що сей намір не трудно буде виконати і підтримував майора своїми порадами.

І так крім нас, на пароходї було ще три волонтьори, одначе таке маленьке число їх нас тодї не здивувало. Ми певні були, що ті віддїли волонтьорів, про які писали ґазети, вже давно попередили нас та пройшли в гори, а тих, що зібрали ся останнїми часами і в великім числї напевне, ми побачимо незабаром у Раґузї. І з кожним часом, з кожною хвилиною росла нетерплячка наша побачити на власні очи цїлий табор хрестоносцїв, переконати ся самим, що громадянська совість прокинула ся і що східня Европа в лицї своїх представників — волонтьорів взяла ся таки навспражки росплутати гордіїв вузол, так хитро завязаний дїпломатими над долею безталанних Славян. Ми не зупинили ся, як туристи, в жаднім містї, не виходили нїде на берег од Тріесту аж до самої Раґузи. Ми бояли ся прогаяти дарамно хоч одну хвилину, нам здавало ся що ми можемо через всяку найменьшу угайку не побачити чогось такого цїкавого, значного, що не доведеть ся побачити більше нїколи — якого небудь такого що стане епохою в історії Османів і буде першим днем нової ери в історії балканських Славян: таким фактом міг бути, наприклад, штурм інсурґентами Требінії і капітуляція його за недостачею харчів та боєвого припасу.

До того, я не міг ще втрачати часу на огляд подорожнїх краєвидів і через те, що мусїв зворушити в своїй памяти всї мілїтарні науки, що доводило ся колись студіювати в корпусї, та навчити ся термінольоґії сербської команди.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дубровник (або Раґуза) то було перше місце по берегу Адріатичного моря, яке нам можна було обдивити ся. Я ходив по Рагузї і пригадуючи все, що читав колись про минулі часи славної історії сеї республики, пригадуючи, що вона ще у IX віцї мала силу торгових кораблїв і була посередницею між всією Европою, Азією, Африкою та Балканами, що вона мала навіть велике число фабрик, я все питав себе: „де-ж містили ся ті численні прапращури — мешканцї — городяне? де тулили ся ті фабрики на такому крихотному клаптику землї, оточеному з одного боку морем, з другого обмеженому високими, крутими горами? Тепер Дубровник з двома передмістями ледве-ледве вміщає 7,000 городян і хоча фабрик, здаєть ся, зовсїм немає, а будівлї пнуть ся аж на самі згірря і стоять дуже густо, вулички все-ж такі вузенькі — не більше як сажнів по два. Ті вулички - суточки кінчають ся майже всї камяними східцями, які ведуть до осель, збудованих найвище, на горі. Повітрє в сїх суточках нечисте через брак сонця, вохке, важке. Перпендікулярно сїм всїм вуличкам проходить одна дуже широка вулиця — Corso. Вона подїляє місто на дві рівні частини і кінчаєть ся з обох кінцїв брамами, які замикають ся на ніч. Corso, як і всї инші вулицї, вимощена великими камяними плитами, надзвичайно чиста, бо кіньми тут не дозволяють їздити і фурманів можно знайти тільки у передмістю. На Corso та помежньому з нею маленькому майданї стоять всї найкращі та найстародавнїйші будівлї, як наприклад францїськанский монастир, каплиця, башня, таможня, собор та палаци колишнїх ректорів республїки. Тут містять ся тепер турецькі швальнї; се помешканя без передних стїнок так що албанські кравцї, мережучи, гаптуючи та облямовуючи чорногорські „білачі“ або „капи“, бачать весь час людей і можуть розмовляти з знайомими, що проходять повз них. На все місто нема нї одного отеля въ европейському значінню сього слова, за те по всїх кутках велике число народнїх „кахванів“, „міан“ та „оштеріїв“. Два найкращих отелї та кахвани — в передмістї Borgo на майданї Pille. В сьому передмістї усї консульства, тут-же можна знайти і помешкання з европейським комфортом. Друге передмістє цїлком східнього вигляду, з типовим за для таких передмість — „турецьким торгом“.

В Раґузї менї вперше довело ся переконатись, наскільки справдї почуттє націоналїзму глибоко закладено в серцї кожного Серба і наскільки се почутє — характеристична, природня риса всякого Славянина. Раґуза, як і Катаро, як і Антівари в силу своїх ґеоґрафичних умов підпадало завжди під вплив західно-европейської, переважно італїйськоі цівілїзації, одначе досить побалакати одну годину з природним Далматинцем, щоб переконати ся, що чужестороння цівілїзація одшлїфовала тільки його зокола, не зачепивши нї національних поглядів його, нї його

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

серця: освічений Серб — мешканець Раґузи так само ненавидить Османів і так сама шанує память своїх героїв, як останній раї Герцеґовини.

Місцевий славянський комітет знайшов нам помешканнє в далматинському отелї. Ми переїхали туди і ось там в їдальнї, куди зібрало ся на обід чимало чужих людей я з власного досвіду переконав ся, що не вважаючи на багацько де-чого спільного в російській та сербській мовах треба все-ж таки довгенко пожити серед Сербів, щоб навчити ся розуміти їх та не плескати самому дурниць. Воєвода Вуколович трохи помиляв ся, коли, тікаючи од турецької помсти в Росію, казав, що знає російську мову „бо покварив мало сербську річ буде моковська". Принаймнї, коли я зважив ся був „покваривши мало річ московську" забалакати по сербськи, я призвів тільки до великого сорому своїх знайомих та тяжко образив господиню отелю, хоча мав на думцї лиш загадати собі на порцію печеного баранячий хвіст.

В той же день ми заходили ся справляти собі потрібну нам одежу, Найтруднїйше було знайти міцні та домірні юхтові постоли — так звані „опанки". А опанки то найголовнїйша річ з усієї одежі задля мандрівки по скелях: звичайні чоботи чи черевики, з якого-б товару вони не були важкі, враз рвуть ся о гостре каміннє, сковзають ся по камінню найпаче після дощу. Опанки привязують ся до ніг тоненькими ремінцями і від того, як добре привязані вони до ніг, залежить найбільше число годин, які можна проходити по горах. Щоб не порізати ніг плигаючи з каміня на камінь, в опанки вкладеть ся устілка з перегорнутого удвоє товстого сукна, а на ноги надївають ся так звані „чарапи" з такого-ж самого сукна. Ми купили теж герцеґовинські „струки", плащі, які додають надзвичайної краси убранню гірців, коли висять згорнуті через плече. Струки сї тчуть ся з козячої вовни. Вони не пропускають води, не чіпляють ся за колючки кущів, що густо вкривають по-декуди герцеґовинські згірря, трохи теплїйші і далеко легші за резинові плащі.

Раґузські знайомі дали тим часом нам пораду, де знайти таких людей, що взяли ся-б переправити наші рушницї за кордон і ми, управившись з усїма своїми справами, в той-же день виступились з міста.

Пішли ми берегом моря, повз Гравозу — невеличке, ростягнуте по вузесенькій низинї, понад самим морем, село; і пішли ми так швидко, так дуже поспішаючись, немов кожен з нас хотїв попередити всїх.

В тому місцї, де герцеґовинська річка Омбла впадає в невеликий залив моря, ми сїли у човни і переїхали на другий берег заливу. Там зараз-же починала ся дорога в гори.

Не більш як за годину ми перейшли австрийський кордон і ступили на теріторію падішаха, в країну безталанної Герцеґовини. Кілька гур-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тів озброєних Герцеґовінців обігнали нас і зникли в горах. Всї сї Герцеґовинцї були високаго стану, смугляві, дуже вродливі, зовсїм не схожі з тими своїми родичами Далматинцями, яких ми бачили по дорозї од Тріеста до Раґузи, а порівняючи до австрийських солдатів вони здавали ся якимись велетнями.

Годин за три тихої ходи ми нарештї дійшли до герцеґовинського стану. Там вже сподївали ся нас. Сотнї дві три Герцеґовинців вийшли нам на зустріч і стали у два ряди, взявши рушницї „на караул". Пеко Павлович і ватажки других чет привітали нас, як рідних братів. Вони цїлували нас так, як цїлують ся у нас на Великдень, а цїлуючи примовляли: „хвала вам, братам Русам, і хвала!"

(Далї буде).

П. РАДНИЙ.

Машина.

Лягаючи спати під багату кутю, селянський кравець Северин загадав собі прокинутись завтра яко мога раніще, щоб скінчити завидна усе розпочате пошитте, що замовили йому люде.

Ледве почало на світ благословляти ся, як в хатї Севериновій одразу все заметушилось. Прокинувшись, Северин почав будити жінку і своїх підручних:

— А-ну, а-ну! — гукав він, — пора! Блиснуло світло. Мовчки, поспішаючись, усї кидали свої постелї, чи щось схоже до того, і товпились біля дверей коло помийницї, умиваючись свіжою водою. Черепяний кухоль хутко переходив з рук до рук, од рота до рота; одночасно з де-кількох ротів, як з чопиків, вода збігала в підставлені пригоршнї, хлюпосталась, перекинута з рук на обличча і падаючи струмками у помийницю...

Одно по одному прокинулись усї четверо дїтей Северинових.

Найменче, що ще лазить, хникало не прочунявшись, у колисцї, а більшенькі позстрибували, як зайчики, з полу на долівку і снували по-між дорослими, від чого тїсна хата Северинова робилась наче ще тїснїйшою.

— А-ну, а-ну! — підганяв Северин підручних, залазючи за великий стіл, на котрому купою лежало роспочате шитво. — Берімо ся, хлопцї! Роботи — до біса... треба неодмінно сьогодня все покінчать. Семене, Кирюшко! Хведоре Йвановичу! Покинь, будь ласка цмолити свою дурну люльку хоч ради ранку святого... і так в хатї

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чаду, хоч сокиру вішай!.. Одхили трохи двері, Улянко! — зауважив жінці до речі.

Незабаром настає відповідний порядок, і підручні, посідавши округ підсліпуватої висячої лямпи, беруть ся до шиття.

Тим часом господиня, засипавши попереду попілом коло помийниці грязюку і буркнувши собі під ніс з приводу сього де-кілька не зовсім ласкавих слів, починала хутенько поратись біля печи.

За кілька хвилин, вільний од кравецького шмаття закуток лави, що близче до дверей, заставляний був усяким посудом з капустою, квасолею, маком, сушеними грушами та вишнями, з рибою-просолом, то-що.

Згодом трохи робота, мовляв, горіла в проворних руках Северинихи. Дотепна, працьовита господиня устигала ніби одночасно і запихати неситу пащу печі соломою, і розминати качалкою мак та квасолю, і смажити на сковороді шинковану капусту, і тулить один по одному на всякий лад періжки... і багацько де-чого ще готувати такого, що готуєть ся, звичайно, у нас на свят-вечір на Україні скрізь, де є на те хоч невеличка спроможність.

— Що ж се Терешка не чуть? — затурбовав ся враз Северин, скинувши очима на стінного годинника, і тут же сам собі відповів: — Не прийде він, ледащо! Де-ж пак, сьома година вже...

— А тобі дуже треба було до помочі закликати пяницю такого; — зауважила Северинихa. — Хіба не поміч?..

— Ну, се вже моє діло! — перечив Северин. — Терешко пяниця, се правда, але ніхто краще за його петельок не обкида, а у мене аж два сіртуки сього чекають... Та ще чиї сіртуки — візьми тільки те до розуму!.. Що ж, мені їх зопсувать, чи що?.. Знаю, що знаю!..

Аж ось на сім несподівано увійшов і сам Терешко, і розмова раптом збочила на иншу стежку.

— Дивись, братухо, легкий який ти на споминї! мовив солоденько Северин. — Тільки що осе ми тебе згадували, а я й кажу: не прийде він, мабуть..

— Пяниця сякий-такий! — з-лукава додав підручний Хведір Іванович, котрого величали так за його підтоптаний вже вік.

— Ну, сього не було, Кондратовичу! Хведір Іванович мороза підвозить...

— Про мене! — байдужо одповів Терешко. — Хоч горшком, мовляв, назвіть, аби в піч, не посунули... Так, то! Пяниця кажете? запитав він. — Може... Тільки на все се начхать! Давай мені, Се-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

верине, зараз, що там у тебе про нас наготовано — і край. Скільки здужаю — зроблю, а до сніданку, що і як ти там собі про мене не міркуй, — небезпремінно щоб було мені пів-пляшки монопольки, через те, що... така моя звичка! — посміхнув ся Терешко.

— Гріх сьогодня! Хрипло пробурмотів Хведір Іванович.

— Хм! Хтось його силує? запитав, вищкиривши зуби, Терешко, і досить недвозначно хутнув в бік Хведора, головою. — Подивіть ся — святий!

— Хто каже? — наче образив ся за святого Хведір Іванович.

Северин перепинив се змаганнє, незагаявшись подати до рук Терешкови коштовний сїртук.

— Ти ж, гляди, гарненько, Кондратовичу! прохав Северин. — Не похапцем, а такечки... знаєш... як слїд. І теє... Осе один у тебе сїртук, а ондечки — другий... панови конторщикови з економії. Та ще в двох піджаках де-що не зовсїм доведено до краю...

— А, принаймні, ти вже скраяв їх? — скептично спитав Терешко.

— Отаке! навіщо сї жарти, Кондратовичу?! — образливим голосом мовив Северин. — Усе, як слїд, і ти даремно верзеш непотрібне. Правда, роботки збіглось чималенько, але що ж подієш? Слава Господеві, що не навпаки!.. Важкенько, що й казать, але треба напнуть ся, — і до вечора добєш!..

І Северин, натрапивши в розмові на підходяще до свого становища слово, зараз же обернув його до підручних:

— Еге, напнем ся, хлопцї Треба напнутись!

— Аби спина не тріснула! жартував Терешко.

— Чого там, хай Бог милує! веселив Северин. — Попрацюємо сьогодня, а далї — цїлісїньких чотирі днї гуляй собі, і, знати нїчого не знаєш!

— Гуляй, як буде за-що!.. буркнув Іванович.

— Еге-ге-ге! підбадьорував своїх підкравчих Северин. — Треба лишень до вечора скінчить усе, що ось покублилось та порозборсувалось по хатї скрізь, а за грошики, братцї мої, не турбуйте ся

— Управитель маєтку — бідно десяточку дасть... Більше з його слїд.. ну, та самі знаєте, як воно свято... кожному гроші потрібні. З конторщика теж червоненьку матимем, а може й більше, бо сей не сїмейний, то не поскупить ся...

— А ще ж ось! — показав Северин рукою на решту шиття, — за гроші не турбуйте ся, аби ми вправились та людям догодили, а грошей люде за роботу надають доволї.

— Буде вам базїкати невіть що! — перепинила враз розмову

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Уляна. — Приберіть лишень трохи на столї та пийте чай нашвидку, а то менї нїколи буде опісля з вами воловодитись!..

— Ага, чайок! підхопив Северин. — От і добре! Чайку годить ся випити, підбадьоритись трохи... Кирюшко! Погаси світло — видно вже. Улянко, достань лишень пляшечку для Кондратовича!

— Розумне слово! — мовив задоволено Терешко, потираючи руки.

Компанїя сїла до чаю.

Терешко, задравши голову, вилив в себе піднесену йому чвертку горілки, крякнув, сплюнув, закусив огірком та вареною картоплиною і мовив, посміхаючись:

— А тепер і чайок нехай попарить живіток!

Хведір Іванович заздро позирав на Терешка, коли той перехиляв пляшечку, і не витримав зауважити: — така правда на світї!

— Хай споживає собі на здоровля — одповів, запобігаючи ласки, Северин; — він зараз без сього не може, а ми можемо. Ну, догодити людинї треба. У всякого своя неміч... Ми своє, Івановичу, надолужимо за кутею. Дасть Бог — скінчимо роботку, зійде зірка... і ми тодї, як закон велить, повечеряємо... Ну, і випить тодї можна...

— Випить... — насупившись перекривив Хведір Іванович. — З тобою випеш... Лизкаєш, а не пєш!

— Здоровлє не дозволяє, Івановичу, — виправдував ся Северин.

— То-то ж бо й є! докірливо зауважив Іванович. — Робимо однаково, або я ще й більше, а пошана нам неоднакова. Хіба у мене душа не така, як у його? — образливо запитав він, кивнувши в бік Терешка.

Ото ж Івановичу нїчого не довелось почути в одповідь на своє філозофічне запитаннє, бо сим часом в сїнях забрехав цуцик, сповіщаючи, що до хати наближав ся хтось чужий.

— Пішов геть! — доносив ся чийсь дебелий, поважний голос.

Северин кинув ся до невеличкого, намерзлого вікна і, мовивши нїби з докором: „нїчого не видко“, — хутко, не одягшись, вискочив з хати.

— А а, Пилип Андрійович! Заходьте, заходьте, будьте ласкаві,— запрохував Северин. — Чим маю прислужитись?.. Кирюшко, змахни порох з стільця!.. Сїдайте, Пилипе Андрійовичу! Вибачайте, що у нас нечепурно, та такий розгардіяш... Улянко! — шепнув він жінцї, моргнувши в бік ліжка, — спусти над полом запинало!.. Дїти, гайда на лежанку!.. — метушив ся Северин.

Пилип Андрійович був конторщик з економії, котрий частенько замовляв пошиттє Северинови і давав чимало заробляти.

— Не турбуй ся, Северине, —почав конторщик. — Я до тебе ось

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

за чим. Недавно я купив собі в городі штани. Коли приміряв дома, — аж вони вузьковаті трохи. Поспішав ся, знаєш... Не мірявши взяв; здав ся на віру та на чужу міру, а воно й вийшло чортівя! Ну, та дарма! Так от переробиш мені, голубе, ті штани сьогодні... Я тобі їх надішлю незабаром... Троха було не забув про їх, — посміхнув ся конторщик, — а осе, вийшовши на прогулянку, згадав вже аж біля села... то осе й зайшов... Не забарись тільки переробить, Северине, бо се празникові в мене штани...

І конторщик надміряв ся вже вийти.

— Чи встигну-ж я? несміло заявив Северин. — Роботи, мовляв, по самісіньку горлянку, і все на спіх, все на сьогодня!..

— Пустяковина!—катеґорично одрізав конторщик,—там роботи, як плюнуть... встигнеш!

— Та-ак, — ніби згожував ся Северин, роздумуючи. —А скажіть,— запитав він — чи великі запаси, а то може я з вашими штаньми нічого не зможу вдіяти...

— Досить чималі!--самопевненно мовив конторщик.—Я сам раніше тебе про се потурбував ся і знаю, що зараз кажу.

Северин добре знав вдачу конторщика і, спостерігши в голосі його, що той просить, як наказує,—смиренно скорив ся, аби не роздратувати пана перед святом, коли так потрібні гроші.

— Тільки ви, Пилипе Андрійовичу, той... замняв ся Северин,— будьте вже ласкаві... не забаріть ся надіслати штанів, а то така сила роботи набрала ся, що й не знаю, чи скінчу усе, доки святий вечір зайде...

— Ну, розумієть ся! За кого ти мене маєш? — якось образливо мовив конторщик. — Не одкладуй до вечора, а зараз же зроби, що слід, коли пришлю, от і край. Про віщо ще тут балакати!

— Слухаюсь! — злетіло чому-сь з Северинових уст.

— Прощай!

— Ходіть здорові!

— Да-пак!.. зупинив ся конторщик в розчинених дверей:-- А сіртук мій як?

— Незабаром буде готовий! А як-же... За годину буде готовий... Я все поладнав, як ви наказували... Нові ґудзики, наново петельки шовком пообкидані... все, все, як слід. За годину все буде готово... — не в міру розсипав ся з запевненнями Северин, маючи потайне бажаннє швидче здихатись вередливого пана, котрий був добре вдятнений і не помічав різкого холоду, що вривав ся знадвору у рочинені двері.

— Двелї, пане, зачиніть, а то холоду напускаєте на всю хату!— несподівано для всіх зауважив Северинів синок.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Добре, можна! — мовив, осміхаючись, конторщик, і на сьому пішов.

— Молодець! — похвалив хлопчика Терешко.

Останні задоволено зареготались. Отже, не дивлячись на те, що увага хлопчикова викликала загальне задоволеннє, Северин чомусь найшов потрібним скрутнуть за вухо малого „шибеника“ і нагадати йому, що його діло, коли розмовляють старші, — зась!

Хлопець, прихилившись до лежанки, почав по-малу хлипати, ковтаючи сльози, а Северинихa дорікала чоловікови:

— І-і вже!.. Хай воно йому западеть ся таке життє собаче!.. Ну, й за-віщо-б я ото, ні з того, ні з сього дитину глушила?!.

Северин мовчав, а голка так хутко заходили в його пучках, що аж нитка бринькала...

Підкравчі теж ніби припали до шиття, і незабаром в хаті запанувала така довга, мертвецька мовчанка, що кожному, нарешті, робилось якось не по собі...

Кожен почував присутність чогось, що приголомшує, чогось фатального, що ось несподівано, потай прийшло і стало серед їх, щоб тим нагадати усім про своє повсякчасне пануваннє над ними.

Почувалось всіми, нарешті, що се прокляте „що-сь“ ніби вже зникло, повіялось геть по шляху свого дикого мандрування до других, схожих на них, людей, і що тут, в сї німі хвилини віє в хаті від одного лишень пóмаху дужих крил сієї необоримої сили; але се почуттє було таке ще несміле, а гіпноз одвідин несподіваного гостя так всїх приголомшив, що думка кожного залишалась неначе зляканою, і хоча й ворушилась собі якось там в голові, але не вільна була до якогось часу вилитись ні в яких людських словах...

Скрип чиїхсь важких ступнїв знадвору біля сїней, а потім в сїнях, поклав край мовчанці, що тягла ся мало не з півгодини.

— О, кого ще там Господь несе? — промовив, схопившись, Северин трохи стомленим голосом і попрямував назустріч.

В сїнях, чутно було, хтось сопів і мацав за намерзлу клямку, силкуючись одчинить двері.

— Стрівайте, зараз! — ввічливо обізвав ся до невідомого Северин, беручись за клямку. — Одхиліть ся, хто там, буду штовхать, бо пристають двері.

— А-а, Хома Карпович! — урочисто вітали Терешко і Хведор Іванович обіздчика з економії, котрий входив з здоровенним пакунком в руках.

Хома Карпович був не дурень, як кажуть, випить і через те великий приятель і Хведора Івановича і Терешків.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ху, яка прірва там у тебе в пакункови всякої всячини, — досадливо зауважив Северин обіздчикови, — а казав, що одні тільки штани надішле.

— Хто казав? — спитав обіздчик.

— Як хто? — дивував ся Северин. — Пилип Андрійович, конторщик... Казав, з тобою надішле...

— Може і він що-небудь тобі надішле, — згожувавсь обіздчик, — а тільки я, їдучи сюди, стрів ся з ним, і він нічого мені не доручав. А се все, що я привіз тобі зараз, — від самого пана управителя.

— Господи, Боже мій! — дивував ся Северин, здвигнувши плечима. — І що се за люде такі — панство, що часу не знають?!. Та ні, розміркуйте, люде добрі: додержать до самої останньої хвилини, а потім — на, роби! Хіба-ж се порядок?.. Ех, прости Господи!

І Северин з серцем махнув рукою, ніби кинувши з розгону що-небудь на долівку.

— Ну, що-ж, брате, подієш, — проказував обіздчик, — я невинен. Посилають... значить вези. А тільки бариня дуже прохали, щоб... ось тут шуба панова, піджак, паничеве пальтечко, панночки ося... кат його зна, як воно називаєть ся... ну, і ось ще гувернанткина муфта. Все се щоб ти підлатав, як слід, і у вечері приніс, казали бариня!..

— А у вас коні хіба повиздихали?!. зауважила, нестерпівши, Уляна. — Все їм зроби, мовляв, по щучому велінню, та ще й припри на своєму горбі таку вагу!..

— Не нами се наказано! — мовив ухмиляючись, обіздчик.

— Та ні, не в тім діло, Улянко. Ти слухай не той... на що так казати... — силкував ся Северин надати розмові більш лагідного тону. — Голова усьому те, що завізно, ось що! А то — однести! Однести можна... не раз і не двічі носили... двадцять років носимо! І не нам вклоняють ся, а ми вклоняємось добрим людям, бо від їх нам заробіток, так-то!.. Ні, тут не те. А ось за серце мене бере — навіщо завжди усі одкладають на останній день? І так усі, і що року так, перед кожним великим святом так!.. Через віщо так усі роблять, а надто — благородні, освічені люде?!.

— Ну, що-ж, нам їх звичок не перероблювать, — утішав, як умів, обіздчик. — Сказано — пани!

— Пани... буркнув собі під ніс похмурий Хведір Іванович. — Бач, і та... бісова загнибіда.. губернантка тая... Теж до неба писок свій дере: муфти собі не полатає... Тьфу!

— Або, навіщо панови отой старий піджак на святки здав ся,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

що біля його морочить ся зараз треба! — не втерпіла, щоб не висловити свого роздратування Уляна.

Обїздчик вийшов, але розмова потім вертїлась все коло зачепленої теми.

— Ти занадто плохий з ними, Северине, — повчаючи зауважив Терешко.

— Може... — згожувавсь Северин. — Багацько де з ким доводить ся панькатись, та нїчого не вдієш.

— От хоч би й з тобою! — додав жартовливо Хведор Іванович, звертаючись до Терешка.

— Зо мною? — здвигнув плечима Терешко і зареготав ся одразу на всю хату.

Всї споглянувши на Терешка, і собі весело засміялись.

Северин почував себе задоволено і вдячними очима поглядав на Хведора Івановича, котрий своїм жартом висловив те, що було на думцї в Северина, і чого той сам нїколи не насмілив ся-б викинути на очи Терешкови.

Отже Терешко, споглянувши на Северина, не загавив ся жбурнути назад ті камінцї, що, мовляв, кинуто було до його городу...

— Та-ак, — мовив наростяж Терешко, лукаво посміхнувшись і додав: — А скажіть менї, товариші, навіщо ми панькаємось з Северином?

Всї звели очи на Терешка.

— Навіщо він зайвої роботи набірає? — запитав Терешко досить поважно.

Почувши таке, Северин спочатку навіть отетерів від несподіванки, і не враз, з напруженою ухмілкою, одповів: — Жартовлива ти людина, Кондратовичу!

А в самого враз так прискорено серце забилось, нїби ось за хвилинку одірветь ся й упаде.

Гірко й досадно було Северинови на души, але він силкував ся не датись в знаки, і в одповідь на необережну увагу Терешкову, спокійно, немов виправдувавсь, почав говорити, зітхнувши:

— Ех, братцї мої! Що там балакати про се, хочаб- жартома?! Як я можу одмовитись від панської роботи зараз, коли я мушу повсякчасно перед тими панами „прийдїте поклонїмо ся“ чинити: дозвольте соломки, дозвольте половки, дозвольте корівчину по ровам та обміжкам попасти, возиків зо три гичі набрать, жомку—що ласка ваша — дозвольте... І все, як бачите, „дозвольте“, бо всього того треба... у мене сїмя... а всього того не накупуєш ся — нїзащо! От і міркуй,

Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

хто розумний: де вже там судити нашого брата?... Слуга ти—і край!.. І на тім дякуй Богови, що є, бо з другими й гірше буває!...

— Ха, ха, ха! Завів, як старець на лірі! — одповів трохи присоромлений Терешко.

— Думає, ми й справді нічого вже не тямимо! Не турбуй ся, розуміємо! Теж... голова не потилицею, наперед поставлена, бачимо!.. Киснуть нічого!.. А що ти ганчірка мокра, то се правда... Одначе не журись. Глянь, он скільки ми тобі зробили!

І Терешко показав на мотузок, обвішаний вже скінченим пошиттєм.

Северин споглянув на готову роботу, і у його трохи одлягло од серця. Отже він не помиляв ся в тому, що усієї набратої роботи скінчити сьогодня до вечора неможливо, хоча-б усі гуртом працювали над міру. Думок сих, правда, Северин не висловив в голос, застерігаючи себе від прикрих розмов, і тільки почухав потилицю, важко зітхнувши.

Час котив ся за південь. Відпочили трохи, погомонївши про дрібниці; зїли по гарячому пірожку з капустою, запивши холодною водою з ледом; покурили, хто гріха не бояв са, і знову посіли за гуртову роботу.

Годин за дві маненькі, намерзлі вікна перестали пропускати скільки треба, соняшного світла, і кравці засвітили лямпу.

Світло лампи немов підбадьорило робочу компанію. Ще швидче застукотіла машина, ще хутче заходили, то вверх, то вниз, робочі руки з голками та нитками.

— Ех, хлопці, наляжемо-о-о!..—наче співав Северин, захоплений бадьорістю співробітників, і сам, як кажуть, мало не вилазив з шкури.

— Шкода, до вечері не добєм! -- з почуттєм зауважив Хведор Іванович.

— Нічо-о-го!—підбадьорував Северин. — Якась дрібниця там залишить ся. Ради сього і закону не станемо ламати. Як тільки зявить ся зоря, так і за кутю!.. Адже так, Улянко? У тебе я знаю, все готово, ну, а нам вже хай Господь прощає, що й на святий вечір доведеть ся засидітись... Так вийшло...

— Та коли-б і справді не дуже до пізньої пори возились ви, — стомленим голосом одізвалась господиня,—а то я й так замоталась, а ще-ж колись треба самоваря чистити, лавки та стіл змивати, долівку мазати... грязюки завело ся, наче в тому барлозї!..

Аж-ось, з вулиці чутно стало, як наближались пароконні сани, нарешті загукотіли в розчиненах воротях і віхали в двір.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Так і є, до нас!—заметушив ся Северин.

По хвилині в хату увійшла вродлива, огрядна пані в дуже коштовній, з бурих лисиць ротонді і, аби-як віддавши на добридень, коротко поспитала:

— Готово, Северине?

— Вибачайте, пані... — почав він, — роботи сила.. завізно, невправка...

— Я й кажу, що те, — вмить спалахнула пані. — Я так і знала, що те буде!! У тебе завжди одно: чим-небудь та одмовиш ся! Отже, нарешті, все се мені набридло! Ти ніколи не хочеш догодити мені, тобі завжди що-небудь перешкоджає виконати мені роботу в свій час!.. Але я тебе зараз не слухаю, годі! Ти мусиш, нарешті, зрозуміть, що управитель маєтку робить для тебе значно більше за інших, і що його тобі годить ся задовольнити попереду усіх!.. Ти сього не робиш, і се не на твою користь йдеть ся. У всякім разі ти для нас робиш не даром і повинен обовязково сьогодні виконати роботу, позаяк за неї взяв ся!.. Більше я й балакати з тобою не хочу, ти сердиш мене своєю невдячністю!!

— Пані... — несміло захищав ся Северин, — воля ваща гніватись, але гріха мого тут немає... Самі бачите — завізно!

— Ну, гаразд! Слова тут зайві! Слухай, Северине: щоб не пізніще девятої години сьогодня ти мені постачив роботу! Коли-ж не буде сього, — тоді не гнівай ся на мене! — залякувала пані, виходячи з хати.

— Тьфу, прости Господи! обурив ся Северин, вирядивши паню. — Хотять, щоб усе робилось вмить, а самі-ж і винні завжди, коли не по їх робить ся! От і конторщик: відколи пішов, а штанів і досі не надсилає!.. Як діти малі, все одно!..

Під вікнами захрустів сніг.

— Немов знову вона?—проказав Хведор Іванович.

Северин поспішив назустріч, і справді побачив перед собою пані.

— Мабуть щось, пані забули? — ввічливо запитав Северин.

— Еге, забула! — промовила пані, ухміляючись: — забула тебе, вкупі з моєю роботою!

Северин немов скамянів.

— То бач... я не розумію... пробачте... що таке кажете... — запинав ся з переляку Северин.

— Бери роботу і їдь зо мною! Скінчиш се, і окрім того, у мене там дома, я згадала, ще де-що знайдеть ся, що неодмінно треба сьогодня зробити.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Пані! — благав Северин. — Мені ніяк не можна... У мене нескінченої роботи багацько... Люде чужі... Такий вечір сьогодня... Де-ж таки!..

— Але тут на яких-сь дві години, не більше.

— Де там... — упірав ся Северин.

— Ну, я запевняю! Їдьмо-ж швиденько! Зробиш мою роботу, а тоді я звелю тебе одвезти до дому. Зараз доки-що тільки чотирі години, то як раз, вернувшись, настигнеш на вечерю.

— Що вам, пані, сказати на се? — роздумував Северин. Звісно, як напястись добре, то може й можна-б скінчити за дві години вашу роботу, що осе надіслали, отже навряд, щоб я здужав, бо сказати, дуже вже стомив ся за останні дні... Ні, не можу! — рішучо сказав Северин, і навіть зробив рух до столу, немов хотів сідати за роботу, щоб не гаяти по дурному часу з вередливою панією.

Се враз обурило паню, і вона гнівно сказала:

— Ага, значить не хочеш їхать. Гаразд! Коли ж так, то нема у мене для тебе грошей ні сьогодня, ні завтра... аж до водохрища!...

І пані, круто повернувшись, хутко вийшла з хати.

Слова пані як обухом оглушили Северина і він, не тямлючи що робить, побіг без шапки слідком за панією, прохаючи вибаченя.

— Як хочеш, щоб я не гнівалась на тебе, то йди вдягай ся мерщій, та поїдемо зо мною, — одповіла насупившись пані.

З болем в серці Северин згодив ся поїхати,

— Улянко, хлопці! я не забарюсь, дожидайтесь мене вечеряти! — промовив на швидку Северин, одягаючись в своє проношене пальто. — Як що конторщик штани надішле, так походи біля їх, будь ласка, ти вже Кондратовичу! — кинув, виходячи з хати Северин.

— Добре... як що досижу до того! — байдужим голосом одповів Терешко.

Се непевне „добре“ весь час наче стояло Северинови в вухах, доки він нісся з панею в роскішних санках до економії.

— Бачиш, мій голубе, — поясняла пані Северинови свою витівку, за-ради якої вона привезла його до себе. — Я купила моїй Люсі осю ляльку. Адже правда — чудесна лялька? Ну, так сю ляльку треба опорядить, мовляв, з ніг до голови, отже — по зимовому. Звичайно, на живу нитку, але все-ж таки, щоб воно було на щось схоже... Се буде сюрприз моїй Люсі!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Пані! тут слід би дамському кравцеви походити...

— Ну, от ще дурниця! Тобі не хочеть ся з сим возитись, от ти й вигадуєш усяку всячину.

— Та справді... Мені ніколи не доводилось, — одмагав ся Северин.

— Не святі горшки ліплять! — стояла на своєму пані. — Тобі треба пошити „сніжинку". Се однаково робить ся для хлопчика й для дівчинки. Ось тобі лебедячий пух, ось бавовна, шовк, стрічки, то-що. Зараз, звелю, принесуть тобі для зразка справжню сніжинку з капором. Сиди собі і ший. Але... цур! Нікого з дітей в сю кімнату не пускай. Чуєш, не пускай кажу, прохаю тебе!

І Северин почав шить, як того бажала пані.

Він працював тут в чепурній, просторій панській кімнаті, але думками своїми він пробував тим часом в своїй тісній і непривітній хатині, — туди поривалась його жалем повита, чужою волею пригнічена душа; до тих дрібниць його робочого, сірою життя летіла...

Він працював і не переставав і на хвилину турбовати ся все за ті-ж таки дрібниці: „Чи скінчать хлопці роботу?" „Чи наділять люде грошенятами?" „Чи не піде завчасу непевний Терешко?"

Він працював нервово, поспішаючись, немов враз силкував ся скінчити накинуту на його роботу.

Він довго так працював, голублючи радісну надію на близький кінець його полону.

Кінця, здавалось, не видко було.

Вже одягнена була в чепурну сніжинку бездушна лялька, вже полатано було кілька одеж і всякого дрантя, пришито чимало усяких ґудзиків, то-що... вже аж рябіє в очах Северинови від нелюдських потуг за довгий сьогодняшній день, а роботі Северинові все не було кінця.

Ось чує Северин жвавний голін в їдальні.

Се прийшли запрохані гості, переважно молодь, на кутю до управителя.

Ось чутно, як засовали стільцями, застукали приборами, задзвеніли чарками, зареготались і заговорили, заговорили, заговорили...

Годинник пробив — вісім. Северин опустив голку. Надія його вмить одлетіла; нерви, як спущена струна, ослабли; серце упало...

Надійшли хвилини якоїсь несвідомої нерухомости для Севе-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

рина. Думки його купчились коло одного: „Виходить, вони самі без мене, повечеряли...“

Далї, Северин відчув, як щось гірке, придушуюче підкотилось йому до горла, і він ледве стримував сльози.

Потім надійшли хвилини, коли Северин, нїчого не почував, — хвилини повної байдужости.

Він махнув рукою, без слів, і почав знову шити, але вже мляво, нїби не своїми руками.

Ним опанувала загальна, страшенна втома.

Увійшла, вирядивши гостей, панї.

— Ну, що? — привітливо звернулась вона, — стомив ся мабуть? Заморила я тебе... Я гадаю, твої вже повечеряли... У вас зарані кутю їдять, додержують старовини. Ну, то нїчого: у нас повечеряєш. Я вже роспорядилась про се. Тут, я бачу, у тебе де що лежить ще не зроблено, ну, та сї дрібницї мабуть залишемо вже. А хочеш, то прикінчиш повечерявши. То вже твоє дїло, неволить не стану. А втім... Годї! Хай йому цур! Пізно вже!.. — І се промовивши, панї вийшла в сусїдню кімнату, а Северин, слїдкуючи за покоївкою, пішов до панської кухнї їсти панську кутю.

Спочатку Северинови було якось нїяково, соромно трохи, йти вечеряти на кухнї з панською челядью, отже незабаром ся нїяковість кудись щезла, немов ростопилась в тій байдужости, з якою тепер Северин, стомлений душею й тїлом, ставив ся цїлком до всього, що дїялось навколо його.

Вечеряв Северин неохоче, отже не одмовив ся випити дві чарки коньяку, після чого трохи спянїв.

Одначе, се не прогнало з його памяти того, що йому треба одержать за роботу гроші, і він рішуче одмовив ся на далї куштувати панських недопитків, котрими ласували слуги і прихильно, з наказу панї, пригощували Северина.

Скоро скінчилась вечеря на кухнї, Северин зараз же вдав ся до покоївки, щоб та потурбувала панї за гроші.

Негайно, панї сама вийшла до Северина, несучи в руцї катеринку.

— Тобі балацько, голубе, треба? — ласкаво запитала панї.

— Та... як що ласка ваша, то всї зароблені грошенята може б дали, — несміливо прохав Северин.

Панї, одвернувшись трохи набік, немев щось обмірковувала про себе.

— Знаєте.. помішникам своїм треба платить, та й так... святки... —поясняв Северин, гадаючи, буцїм панї скупить ся дати відповідну суму.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Гм!.. Що-ж його робить? — промовила пані до себе. — Тобі либонь, сімнадцять карбованців слід? — запитала вона Северина.

— Еге... без сьогодняшньої роботи... несміло додав Северин.

— Я знаю! — лагідно кивнула пані. — Я-б тобі з охотою оддала все, що слід... Я так вдячна тобі за те, що догодив мені сьогодня! Спасибі, сніжинка така гарна вийшла.. Люся буде дуже, дуже задоволена!.. От шкода тільки, що немає у мене дрібнійших за осю сотню грошей!.. Є одна пятиричка на хазяйстві, так щож тобі з неї?.. Ах, сама-б себе вибила осе, що забула помінять гроші!.. Самій же дрібні на завтра потрібно... Отак замотай ся, як я, по хозяйству! Гм!.. Що-ж його робить осе? — турбувалась пані. — Пізний час... І тебе шкода... Я розумію, що тобі гроші зараз потрібні...

— Ох, дуже потрібні! — зітхнув Северин.

— Хіба от-що!.. Олено! — гукнула пані до покоївки. — Побіжи лишень до касіра, чи не розміняє він часом... скажи, що пані дуже прохали, треба... Він парубок собі, то пробачить мені, що так пізно турбую, — навіщось поясняла пані Северинови.

Покоївка, вхопивши з рук пані сотню, вибігла з кухні, а пані доводила:

— Як що зараз не вдасть ся розміняти, то я доручу обовязково ранком у церкві поміняти. А ти, Северине, приходь завтра до обіду, то й поквітаємось. Однаково, ти й без того прийшов би до мене, з святом повітати.. Адже прийшов би? лукаво посміхнувшись, запитала пані ласкаво.

— А як же! — запевняв з ухмілкою Северин, а на серце йому наче камінем важким натискало якесь недобре передчуттє.

— Ну, от і гаразд! мовила пані. — Піду ж я голову мити, а то й вода моя десь прохолола мабуть... Коли вернеть ся дівка, хай до мене йде, я вишлю гроші, як-що розміняє. Прощай, Северине! Спасибі тобі!

І се сказавши, пані лехкою ходою пішла собі до покоїв.

Северин несвідомо якось зробив рух в бік, кудою пішла пані, пориваючись їй щось сказати, але не встиг він вимовить жадного слова, як двері за панею зачинились, немов сховали її за себе...

Тихий жаль повійнув йому на душі.

Він присів коло столу, схиливши голову на руки, неначе спав. Думки його, не вгаваючи, плутались, немов в хрещика грали, все тіло прохало відпочинку.

Незабаром, немов вихрем влетіла в кухню покоївка, від котрої свіжим подихом пішло по хаті морозне повітрє.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Немає, панійко, ніяк! Ось так дав вам, що у його було, на колядників руб, і сорок, чи-що, срібром та мідяками!.. — зацокотіла зрозгону жвава покоївка, але схаменувшись, додала: — Сміха! я й не туди, що їх немає!.. У себе? — кивнула вона стуленою жменею з грошима в бік покоїв, звернувшись до Северина.

— А тож! — одповів той тихо.

Покоївка побігла до пані.

— Чого я чекаю? — гірко запитав себе в думці Северин. — Адже ж видно, що з пустими руками йти доведеть ся.

Десь глибоко в душі гадюкою заворушилась мало знайома йому лютість, але за кілька хвилин він знову почував тільки байдужість і безмежну втому...

Ввійшла моторна покоївка, весело звернувшись до Северина:

— Нате вам, дядьку пятеричку, а решту завтра пані віддадуть.

Северин мовчки взяв гроші, якось недбало сунув їх до кешені, мляво, як розбитий, одяг своє проношене пальто і, наміряючись вийти, стомлено мовив:

— Прощайте!

— Стрівайте, дядьку! — спинила його покоївка, — пані звеліли, щоб вас одвезти. Посидьте трохи, я побіжу до конюшні, загадаю, щоб запрягали.

— Не треба! — похмуро одповів Северин, махнувши рукою і виходячи, додав: — Ми звикли й пішки...

Від економії до села було з півтори верстви. Дорога лежала рівна, широка, оточена обіруч глибоченними ровами.

Було тепло, висів туман і повагом падав лапатий сніг, запорошуючи наїзжену путь.

Северин ішов не поспішаючись, повісивши голову. Думки його якось плутались, стомлена і трохи спяніла голова несамохіть схиляла ся на груди, очи стулялись від солодкої дрімоти.

Северин не счувсь, як помалу збочив з дороги і поваливсь у рів. Він не забив ся, але йому чомусь зробилось відразу так гірко, на душі. І йому хотіло ся чомусь, щоб його страждання побільшились. І мабуть через се він залишав ся в рові, не силкуючись вилізти з його.

Отже страждання його ні трохи не побільшувались. І Северин заридав одразу, і плакав, давши волю сльозам, довго, ніби дитина...

Від сього йому полекшало. Він виліз, нарешті, з рову і попрямував до дому.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Сим часом здалека загудів церковний дзвін, і звук його, розлившись навколо в просторони якимись святощами, ніжно торкнув ся душі Северина і викликав побожні спомини про багацько минулих Рідзвяних Свят...

Ось дзвін, непоспішаючись, ударив вдруге, втретє, вчетверте... нарешті, — в одинадцяте, і змовк.

Северин підходив вже до своєї хати.

— Як пізно! — подумав він і, поглянувши на вікна, мовив:— Бач, і темно.

Северин стиха постукав у вікно, і жінка його не забарилась одчинити двері.

— Чого сидів? — сухо запитала Уляна, засвічуючи світло.

— А-а, не питай!.. — змученим голосом одповів Северин, махнувши рукою. І не роздягаючись, з розгону сів на лаву.

— Лихо мені! Ти пяний, чи що?!.. — аж скрикнула Уляна.

— Ні, моя люба!.. Мене вбито!.. — журно, з мукою, вимовив Северин.

— Держали і грошей не дали?!

Северин з хвилину мовчав, понуривши голову, потім добув з кешені помняту пятеричку і кинув її на стіл.

— Чуло моє серце!—ковтаючи сльози, ледве вимовила Уляна, і ніби завмерла в нерухомій постаті, сиротливо прихилившись до квітчастого запинала, що затуляло просторий піл з постелею.

Кілька хвилин тягнулась важка мовчанка.

— Що ж? — ледве чутно обізвалась нарешті Уляна. — Треба спати. Нічого не висидемо отакечки, коли вже цілими тижнями не висиділи, — іронічно зауважила вона. Роботи хлопці не скінчили... не захотіли...

Северин враз стрепенув ся.

— Як же се?!.. скрикнув він здивовано, широко одкривши свої сірі, помутнілі від утоми очи.

— Прохала, прохала — доводила Уляна, — як об стіну горохом!.. Та-а!.. — махнула вона рукою, — ти тільки з хати, а вони... то курять, то теревені точуть. І так весь час, як на сміх!..

— А штани конторщикови? — з якимсь жахом згадав Северин.

— Лежать он, як були. А сіртук, був виготовлений, так забрали... пізно надіслано штани, як раз перед вечерею... А Терешко з тим старим чортом як тільки налопались, зараз же і вшились... За гроші було як счинили бешкет, так хоч святих винось. Насилу сяк-так укоськала їх, — по карбованцю ткнула... Спасибі, що дехто хоч трохи приніс грошей... І лаялась я вже тут з твоїми гнилими кравцями, і чого вже не було!.. Гріх, та й тільки!..—

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ох, зарізали вони мене, проклятущі! — схопившись за голову застогнав Северин і припав до столу, як кулею підбитий.

Прокинув ся Северин о сьомій годині ранку. Уляна, досить попереду наплакавшись, вдягала дітей в чистенькі святочні сорочечки і одночасно захожувались поратись коло печи, щоб зготувати скоромний обід.

Северин скинув очима на нескінчену роботу і вагаючись, промовив, ніби вдаючись з порадою до жінки:

— Чи мені начхать на сї конторщикові штани, чи сїсти справдї та хутенько переробить їх?

Уляна мовчала, вряди-годи торкаючись хвартухом припухлих очей.

— Я тієї думки, Улянко, що краще зробить, — міркував Северин. — Господь простить Милосердний... Отже, справдї, мабуть я так зроблю!.. —

— У нас все не так, як у людей!—незадоволено мовила Уляна.

— Ех, Уляночко!—набіраючись рішучости проказав Северин. — Де вже там нашому братови за людьми ганяти ся? Видко, так вже Самому Творцю завгодно, і Він Милосердний не покладе гніву на раба свого!.. Сяду я Улянко, справдї, прикінчу штани, га? Їй-богу, так буде краще!..—

— Про мене! — не перечила Уляна.

— Ех, Господи мене прости! — І згодом трохи, припявши попереду двері на гак, Северин сидїв вже за роботою, по-деколи позираючи на лампадку, коли вона стиха потріскувала, ніби озивалась з докором до його... З вулиці долїтав стук санок, скрип ступнів гуртка людей, що мимо йшли, вертаючись з утренї.

І кожну мить, немов вартовий, не кидала Северина трівога, що ось хто небудь, зненацька—дарма що двері на гаку—враз ввійде в хату і буде небажаним свідком того, що він шиє в таке велике свято..

Аж ось, долинув занадто голосний гуркіт саней, що наближав ся все більше й більше і враз отих.

Северина охопило недобре передчуттє.

Під вікнами заскрипіла важка і ніби знайома хода. Загавкав песик

Серце Северинови здрігнулось.

Незабаром, хтось дужий смикнув за двері і, не здолавши одчинити, постукав ломакою.

Северин мерщій одкинув на бік роботу, а Уляна одчиняла двері.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

На порозі зявив ся опецькуватий конторщик з економії.

— Ти що ж се жартувати зо мною вигадав, чи як?!—грізно гукнув він на Северина.—Ти знаєш, що ти без нових штанів мене на святки лишив, мурляча пика твоя!!..

— Пилипе Андрійовичу! — почав було виправдуватись Северин.— Ви пізно надіслали...

— Дурниця! Брехня! — кричав конторщик.

— Прохаю, не кричіть і не лайтесь. Ось жінка запевнить мої слова. Знов же таки... мене до півночи дома не було, силою взято до управителя...

— Знать нічого не знаю! У тебе підручні є! Там роботи на чверть години якоїсь!..

— Вибачайте.. і в годину не вберете! — заперечував Северин.

— Він ще вчить мене ледащо!—Се ж подлість нечувана, свинство!—кричав на всю хату конторщик, розмахуючи руками.

— Стрівайте! — протестував зачеплений за живі печінки, Северин.—Ви не маєте повного права так кричать на мене і свинею при моїх дітях взивати! Ви самі цілком як є, винні у всьому, і я ще у вас свиня!

— А-а, то виходить, я — свиня?! спалахнув конторщик, наближаючись оо Северина. — Ось же що ти від мене надалї матимеш, а не роботу!..

І він огидливо показав дулю, плюнувши перед себе, так що заплював трохи Северинови обличчє.

Се страшенно обурило Северина; він схопив конторщикові штани і з такою силою шпурнув йому в обличчє, що той аж поточив ся.

Счинив ся гармідер.

Од несподіванки конторщик отетерів, незручно оступив ся назад і натиснувши спиною на двері, як сніп повалив ся в сіни.

Перелякана Уляна кинулась його піднімати. Дїти заголосили і почали тїкати, хто на піл в подушки, хто аж на піч... Северин, не тямлючи себе, схопив утюг і дико, якимсь надтріснутим голосом, несамовито кричав: „Хай не підходить, убю, убю, убю!!!..“

Переляканий конторщик, промимривши щось за урядника та протокола, кулею вискочив з сїней, але Северин не враз вгамувався; він трусив ся всїм тїлом неначе його пропасниця била, важко дихав і все проказував, кілька часу, своє: „убю, убю, убю!..“

Мало-помалу він притих, нікому вже не погрожував, але не переставав раз-у-раз труситись і непритомно водити навколо помутнїлими очима.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Уляна помочила Северинови холодною водою голову і поклала його, вкривши, на ліжко.

Над вечір Северин на диво усім, хто його знав, тиняв ся по вулиці пяний, мовляв, як квач; чепляв ся до кожного, хто здавав ся йому тоді знайомим, і задубілим язиком настирливо вимагав одповіди, питаючи:

— Скажіть мені, будь ласка, люде добрі, хто я: людина чи машина ?!..

Та не до його було гулящому людови, і на болюче питаннє, що так турбовало Северина, де-хто, посміхаючись, тільки зауважав:

— І натріскаєть ся ж, прости Господи!..—

МИКОЛА ЗАЛЇЗНЯК.

Національне питаннє в Австро-Угорщині і Росії.

Загально-російский визвольний рух, що вибухнув в 1905—6 рр., і здобуттє, бодай на короткий час, політичних свобід з особливою силою й можна сказати зовсім несподівано для „обивателів“ російської держави висунули на перед і поставили на весь ріст національне питаннє. Показало ся, що абсолютизм і нівеляційна, русіфікаторська політика дійсно досягли того, що на зверх все виглядало „благополучно“, і привчили широкі суспільні круги Росії до думки, що в російській державі нема і не може бути національного питання. Се тому, що національний розвиток окремих народів Росії не мав можливости свобідно проявляти ся на вні, що робота над національним піднесеннєм окремих народів мусіла провадити ся потай, що не було відповідних державних форм, при помочи яких пригнічені національности Росії могли би прилюдно виставляти свої домагання й отверто бороти ся за їх здійсненнє. Не тільки широкі верстви російської суспільности, котрі не стикали ся безпосередно з пригніченими народами і котрих національне питаннє не обходило, нічого не знали про національний рух і національні домагання окремих народів російської держави, не знала про них навіть національно-свідома інтеліґенція поодиноких народів, бо російський абсолютистичний бюрократизм з політичного погляду взагалї ізолював окремі верстви і стани суспільности між собою і в такий самий стан ізоляції поставив і національно-свідому інтеліґенцію ріжних народів, не-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

звичайно утруднивши їй взаїмні зносини і можливість не тільки якого небудь порозуміння в цілях спільних заходів, але навіть простого взаїмного пізнання себе. Одначе ніякі заходи самодержавної бюрократії на національного руху придушити не могли, розвиток окремих народностей, розвиток їх національної свідомости безупинно йшов наперед, чекаючи тільки слушного часу, щоб вибухнути ясним вогнем, щоб в усю ширину розгорнути сили кождої з них і з подвоєною енерґією пхнути наперед.

Коли настали вільнійші часи, серед цілого ряду инших конечностей, які житє поставило на порядок денний, треба було заспокоїти також потребу в взаїмнім обзнайомленню з національним рухом, з його розвитком і цілями у кождої з пригнічених національностей російської держави. Гарячкове формованнє отвертих політичних партій як серед російської суспільности, так і серед суспільностей инших народів, виборча аґітація, політична робота в цілій державі і в стінах Державної Думи, де вперше зійшли ся разом представники всїх пригнічених народів Росії, все вимагало такого обзнайомлення. І кождий нарід старав ся зробити в сїй справі як найбільше. Зі сторони Українців пригадаймо виданнє в Петербурзї російською мовою „Украинскаго Вѣстника", журналу, призначенного спеціяльно для ознайомлення російської суспільности і суспільностей инших народів з українським питаннєм, ряд статей про український рух в російській періодичній пресї, нарештї такі публікації, як „Очеркъ исторіи украинскаго народа" (особливо друге виданнє з його останнїм розділом про сучасний стан українського руху в Росії) або „Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ", проф. М. Грушевського.

Початки політичного життя на весь ріст поставили національне питаннє в Росії; окремі національности вперше виступили прилюдно з своїми домаганнями; почали ся також конфлікти і боротьба на національному ґрунтї. Все се цїлком природно викликало потребу близше ознайомити ся з національним питаннєм взагалї. Появляєть ся цїлий ряд праць, присвячених сьому питанню, в яких розглядаєть ся суть національного питання, вияснюють ся його цїли і форми, його вага для державного і суспільного життя взагалї. Пригадаймо хочаб видання „Серпа" (між ними особливо переклад на російську мову праці О. Бауера „Національне питаннє і соціяльдемократія"). Останнїм виданнєм на російській мові, присвяченім національному питанню, був величезний збірник (821 стор. великої вісїмки) під заголовком „Формы національнаго движенія", який вийшов в 1910 роцї.

В передмові до нього редактор збірника д. А. Кастелянский вказує на вагу й інтензивність національного руху в наші часи і пробує дати його загальну характеристику, в звязку з умовами, які його викли-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кали до життя, й які ставлять опір його розвиткови. Останнїми роками, каже він, по короткій перерві, національний підйом з властивим сучасности темпом швидко перейшов від одного народу до другого, скрізь розвиваючи величезну соціяльну енерґію.

„З новою силою й заїлістю відновлюєть ся німецько-чеська боротьба; незвичайно різких форм набирають суперечки між Нїмцями і Словенцями; до незвичайного загострення доходять відносни між Поляками й Українцями в Галичинї й завершують ся терористичним актом у Львові. Зовнїшня, чисто юридична формальність, так звана анексія Босни й Герцеґовини порушує все полудневе славянство й викликає глубокі полїтичні потрясення, які один час загрожують навіть вибухом війни між Сербією й Австрією, і тільки енерґічна европейська інтервенція має силу придушити роздратоване національне почуттє. В Турції — у відповідь на анексію, з рідкою однодушністю переводить ся бойкот австрійських товарів, який робить чималу шкоду австрійському народному господарству: народи випередили дипльоматію і самостійно відбивають заподіяні їм національні кривди. Під прапором національного визволення відбувають ся полїтичні перевороти — в Турції і Персії. Один за другим підіймають ся народи на Балканах і в Малій Азії. Крит відновлює свої змагання прилучити ся до Греції. Широко зростає національний рух в Індії, набираючи все більше грізного характера; збільшуєть ся незадоволеннє в Китаю, Мароко, Египтї. Весь Схід стає ареною боротьби за національне визволеннє і незалежність“. Не треба говорити, що і в Росії реакція не знищила національного руху, який з великою силою проявив ся в революційні роки, а тільки змусила його почасти сховати ся від пильного ока бюрократично-державної машини, по части прибрати инші форми.

На думку автора всї вичислені ним рухи, які можуть мати і певно будуть мати необчислимі і далекосяглі наслїдки, мають в своїй основі отсї два моменти: занепад архаїчних форм державного житя і загальне визволеннє Азії від Европи — від її полїтичної переваги і від економічної залежности. Але що особливо важно, і автор се підчеркує, сей переворот виступає в формі національної ідеї. Боротьба за національну незалежність, каже він, яка по французькій революції охопила майже всю Европу, в наші часи перемінила ся в боротьбу за права національности. „В глубокім псіхольоґічнім переломі, який принесли з собою великі соціяльні зміни початку XIX ст., національна ідея зродила ся, в визвольних війнах проти наполеонівського „унїверсалїзму“ вона виросла і зміцнїла, одержала своє полїтичне хрещеннє, і з того часу вона не сходить з історичної сцени. З стихійною силою захоплює вона одну етнїчну ґрупу за другою, в міру того як вона з та-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кою силою іде вширш, вона все більше й більше йде вглуб, захоплюючи в сферу свого впливу одну суспільну клясу за другою. Крізь грубий поклад несчисленних соціяльних і економічних верств все різкійше пробиваєть ся назверх „воля до нації“. Один за одним підіймають ся народи, незалежно від величини і степеня культури, кождий відокремлюєть ся, „стверджує себе“ і з крайнім напруженнєм суспільних сил кождий з них добиваєть ся можливо більшої свободи для своєї „національної індівідуальности“.

В суспільнім житю зазначує автор два процеси, суперечні між собою, й розглядає їх докладнійше. З одного боку в середині кождої суспільности незвичайно загострюють ся економічні, соціяльні й політичні антаґонізми, вона розпадаєть ся на ворожі собі кляси, але з другого — відбуваєть ся „процес соціяльно-психольоґічної інтеґрації, який при помочи цілого ряду психольоґічних реакцій тісно вяже всї сі розбіжні елементи і вливає їх в одну нерозривну духову цілість. І в міру того, як зміцнюєть ся цілість, в її „частинах“ все зростає свідомість приналежности до сеї цілости. І в постійнім взаїмнім впливі між ними звязок все зміцнюєть ся, витворюєть ся нїби окрема форма, яка міцно охоплює всї ріжнородні частини“. Саме формою й є національність, каже автор, але формою конечно потрібною, яка все лишаєть ся, хоч як би й мінїв ся її зміст. А зміст сей дїйсно вічно міняєть ся в залежности від того, яка кляса починає брати перевагу в житю того чи иншого народу. І чим більша діференціяція в середині кождої національности, тим виразнїйше виступає вона на вні. Тяжко, каже автор, аналїзувати понятє національности, сього витвору духової культури, ще тяжче прослїдити всї окремі фази її розвитку, її повстання і формовання. Одначе „національність, — як щось усвідомлене, як ціль — все різкійше й яркійше виступає на загальнім тлї соціяльного житя, вона стає реґулятором громадського сумлїння, до певної міри дає напрям усій суспільній течії. В реальнім, щоденнім житю національність виступає перед нами, як суцїльна сила, як самостійний, незалежний, чинник“. І власне з сього погляду, а саме з погляду практичної ваги національности в конкретнім суспільнім житю і хоче розглянути її автор.

Коли поглянемо на сучасну „орґанїзацію світа“, каже він, то побачимо, що кілька народів захопило в свої руки всю власть і панують над иншими народами, розвивають ся економічно і культурно їх коштом. Таке становище явило ся наслїдком довгого і складного історичного процесу, який вів до витворення великих політичних орґанїзацій — сучасних держав. Ілюстрацією сього твердження можуть бути сучасні західно-европейські держави; в кождій з них один нарід панує над біль-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

шим чи меншим числом народів, що живуть в кольоніях і числом своєї людности часто в кілька разів перевисшують число людности пануючого народу. Але і без кольоній нема майже держав одноцїльних що до свого національного складу. Не говоримо вже про такі держави, як Австрія або Росія, неодноцїльними з сього погляду є також Франція, Еспанія, Бельґія і т. д. І чим далї на схід, тим більшою стає мішанина національностей. Історичний процес повстання сучасних держав знищив чимало окремих національностей, чимало культур; свідками сього, каже автор, можуть бути хоча би так звані „мертві“ мови. „По своїй природї держава є простою антітезою національности, цїлковитим її запереченнєм. Сучасні держави се насамперед орґанїзації господарські, їх істнуваннє і розвиток залежить головно від умов продукції й обміну“. А власне в наші часи кольосальної капіталїстичної продукції незвичайно загострила ся економічна конкуренція між державами, себ-то між народами — панами. Вони мусять боронити свої економічні позиції і на внї і в серединї самих держав. Тому вони і старають ся як найбільше ослабити у підлеглих їм народів їх продукційні спосібности, а для осягнення сього уживать між иншим всяких способів для знищення їх культури. Боротьба за економічну перевагу між державами веде до повстання імперіялїзму, який ставить своєю цїлю панованнє над як найбільшим числом споживачів при помочи сильної державної власти. „Ріжно, каже автор, сї імперіялїстичні тенденції переломлюють ся через психіку окремих суспільних кляс і відповідно до інтересів сих кляс набирають ріжних конкретних форм. Неоднакові також ті способи, при помочи яких та чи инша суспільна ґрупа змагає до здійснення свого імперіялїстичного ідеалу. І коли в одних сї тенденції вживлюють ся в гуманну ідею „культурної місії“, у других вони вироджують ся в запеклий шовінїзм і людо-зненависть. Але кінець кінцем наслїдок завсїди і скрізь буває однаковий: суверенна меншість — для свого збогачення і могутности рішучо іґнорує інтереси підлеглої їй більшости і свідомо або несвідомо топче ногами її найелементарнїйші права, священні права самоозначення... Панованнє матеріяльне і панованнє інтелектуальне, денаціоналїзація і декапіталїзація (з погляду сучасного суспільного розвитку сї понятя — сінонїми!) підлеглого соперника — се найвисший державний прінціп. На нїм будуєть ся законодавство, державна управа, господарська полїтика, — цїла державна машина приладжуєть ся до сього полїтичного імперативу“.

Одначе тепер уже нема такої асіміляції, яка бувала в давні часи, хоч сучасна держава й уживає проти пригнїчених народностей часом цїлу силу свого велитенського бюрократичного апарату. Се автор пояснює тим, що успішна асіміляція, така яка була наприклад за часів

Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Римської імперії, можлива тільки при помочи відповідної кольонізації. Тим часом тепер в европейських державах лишок людности йде до нових не европейських країн; сим і пояснює автор те явище, що процес асіміляції у европейських народів тепер майже припинив ся. Ми завважили би, що процес асіміляції припинив ся в значній мірі від того, що з поступом демократизму на арену суспільного житя вийшли широкі народні маси, для яких національна форма була й є одиноким способом розвитку. І ми бачимо, що скрізь втягненнє до культури широких народних мас означає заразом розвиток національної культури; бачимо, що в міру того, як сї маси починають грати поважнїйшу ролю в політичнім житю держави, національні домагання переходять на політичний і економічний ґрунт і т. д. Принаймнї так іде справа у народностей, які процес історичного розвитку позбавив власних з національного погляду вищих кляс.

Той факт, що в теперішні часи національність орґанїчно вяжеть ся з широкими народнїми масами, що сї маси стають в обороні, активно підтримують і розвивають свою власну національність, і пояснює те явище, що держава вже не може її знищити. „В своїм упертім напорі, каже автор, процес національної кристалїзації виходить далеко за межі тої сфери інтересів, які він, як і кождий инший духовий процес висуває — того окремого незалежного світа вражінь, почувань, змагань, цілей, — соціяльно-психольоґічним виразом яких є мова, релїґія, право, мораль, штука і т. д. Бувши сінтезом творчої роботи всїх суспільних кляс, результатом загального пробудження столїтями придушених народнїх сил, процес націоналїзації, мов вибух огня, перескакує з одної сфери суспільних інтересів до другої, в нїм сходять ся і розходять ся всї нитки суспільного житя. І чим більше поступає наперед розвиток національностей, чим більше ріжничкують ся й розгалужують ся їх суспільні потреби, чим ширшими стають ті круги, які відчувають потребу в заспокоєнню сих потреб, тим більше розширюєть ся область тертя між пригнїченими народами і народом державним, тим більше нагромаджуєть ся нагод до тяжких конфлїктів і боротьби, — всї области державного житя стають ареною заїлої боротьби між сими двома ворожими таборами. „Імперіяльним“ інтересам державного народу недержавні національности виставляють свої національні й соціяльні інтереси, могутно домагаючи ся їх заспокоєння.

Імперіялїзм і націоналїзм, господарська автархія і національна автономія, — се ті дві грізні двигунові сили, Сциля і Харибда, в круговороті яких опинила ся так звана держава національностей. Сї два могутні соціяльні чинники, які гармонїюють між собою в суцїльній національній державі, без кінця входять в сутички в державі з ріжно-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

родним національним складом, і в своїх несчисленних конфлїктах незвичайно заплутують і ускладнюють житє, і без того повне суперечностей і антаґонїзмів. Вони ведуть до глубоких полїтичних потрясень і дуже паралїжують весь хід державного розвитку".

Так представляєть ся редакторови збірника національне питаннє, його причини й вага в суспільнім житю. Прослїдити національно-суспільні конфлїкти в їх ріжнородних проявах, у ріжних суспільностей — власне се й є цїлю отсього збірника. Він представляє національне питаннє в Австрії, Угорщинї, Росії й Нїмеччинї, в державах, де національне питаннє проявляєть ся в незвичайно ріжнородних формах, починаючи від перших проб національного відродження у сибірських „инородцїв" і кінчаючи стисло-орґанїзованою полїтичною боротьбою Чехів в Австрії за свої висші національні права. Крім статей, які говорять про національний рух у кождого народу з окрема, уміщено в збірнику також кілька статей загальнїйшого характера — Р. Шпрінґера „Полїтична еволюція національностей в Австро-Угорщинї;" М. Славінського „Національна структура Росії й Великороси; Д. Пасманїка „Сіонїзм"; В. Водовозова „Національність і держава"; В. Медема „Національний рух і національні соціялїстичні партії в Росії; Е. Пернерсторфера „Національне питаннє і соціялдемократія в Австрії".

В статях збірника нагромаджений величезний і цїкавий матеріял про теперішнє національне положеннє у ріжних народів Австро-Угорщини, Росії й Нїмеччини і про їх національні домагання. На жаль треба зазначити, що замало місця уділено історії національного розвитку у ріжних народів. Писані ріжними авторами, звичайно представниками тої національности, про яку говорить ся в статї, сї статї не мають одноцїльного характеру. Кождий автор звертав увагу на инший бік справи, повнїйше й докладнїйше освітлюючи певні сторони її, лишаючи на боцї те, що йому здавало ся менше важним. Се досить велика хиба збірника, бо не дає можливости виробити докладне понятє про цїлість національного руху, не дає можливости скрізь порівнувати, як проявляв ся він у ріжних народів, значить, не дає можливости робити ширші узагальнення. Та й крім сього сї узагальнення дуже тяжко зробити, бо показуєть ся, що в залежности від умов попереднього історичного розвитку, в залежности від умов сучасного житя кождого народу, від його соціяльної структури, економічного положення і т. д. у кождого народу процес національного відродження і позвитку починав ся инакше і йшов своїми питомими дорогами. Тут бачимо велику ріжнородність і богатство форм, велику ріжницю в осягнених здобутках, ще більшу в поставлених собі домаганнях і цїлях.

Великий обем збірника, а ще більше дорога цїна (7 руб.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

50 коп.) роблять його зовсім недоступним для ширших кругів українських читачів. Тим часом містить він в собі матеріял і богатий і цікавий. Рецензії, які були про сей збірник в українській пресї, дають зовсім загальне понятє про збірник, зовсім не торкаючи ся фактичного матеріялу, який він містить. Тому ми й хочемо в сій статї на підставі матеріялу про національний рух у ріжних народів Австро-Угорщини й Росії дати по можливости коротке представленнє національного питання в сих двох країнах.

Національне питаннє в Австро Угорщині.

Австро-Угорщину деякі вчені дослїдники називають клясичним прикладом „держави національностей". Ось цифри, які показують національний склад Австрії й Угорщини:

	Національність.	Число людности.	В проц.
Австрія:	Нїмців	9.170 939	35,78
	Чехів	5.955.397	23,23
	Поляків	4.259.152	16,61
	Українців	3.375 576	13,17
	Словінців	1.192.780	4,68
	Сербо-Хорватів	711.380	2,75
	Італїйців	727.102	2,84
	Румунів	230.963	0,90 [1])
Угорщина:	Мадярів	8.742.301	45,4
	Румунів	2.799.479	14,5
	Нїмців	2.135.181	11,1
	Словаків	2.019.641	10,5
	Хорватів	1.678.569	8,7
	Сербів	1.052 180	5,5
	Українців	429.447	2,2

Та сама ріжнородність національного складу ще нїчого не значить, найважнїйше те, що вже від довшого часу (згрубша його можна починати від революції 1848 р.) серед пригнїчених національностей Австро-Угорщини почав ся національний рух. В Австрії, де колись неподільно панувала нїмецька мова, нїмецька культура, де вся державна власть була в руках Нїмців, дійшло до того, що Мадяри відділили ся в окрему державу, а в властивій Австрії Нїмцї стратили не тільки державу, але й

[1]) Се так звані „народности, офіціяльно признані державою". Властиво в Австрії живе не вісім, а одинайцять народів, бо Серби й Хорвати уважають себе за окремі народи, так само треба окремо рахувати Словаків в Моравії, яких австрійська статистика зачислює до Чехів, а крім того ще Жидів, яких з політичного погляду австрійська держава не узнає за окрему національність. Жидів в Австрії є 1.224.711 або 4.68% цїлої людности, з того в Галичинї живе 811.371. Цифри, наведені в табличцї, треба приймати з застереженнем, бо офіціяльна статистика дуже викривлює їх на користь дужчих полїтично народів коштом народів слабших.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

політичну власть. Першим етапом до автономії окремих народів явило ся признаннє автономії областей, яке відразу знищило вплив Нїмців в Галичинї, а в Чехії довело до того, що з народу пануючого вони стали почасти народом гнобленим і мусять тепер бороти ся за здобутє національної автономії. Ся областна автономія була заведена під натиском дужчих національно, так званих „історичних“ народів (Чехи, Поляки, Італїйцї) в союзї з нїмецькими клерикалами, проти нїмецьких централїстів і слабших славянських народів (Українців, Словінців). Давши власть полїтичну й культурну перевагу одним народам над другими (клясичний приклад сьому — автономія Галичини, де Поляки тримають в цїлковитій залежности від себе Українців і всякими способами не допускають їх до свобідного національного розвитку), областна автономія не розвязала національного питання, вона його тільки загострила. Не зважаючи на всї перепони й гнїт, слабші народи розвивали ся безупинно, скріплювали свої національно-культурні позиції на місцях і розпочинали потім завзяту боротьбу в соймах і в парляментї. Зріст сеї боротьби довів нарештї в останнїх часах до того, що в Чехії через обструкцію Нїмців, в Галичинї Українців сойми зовсїм припинили свою дїяльність; не лїпше стоїть справа і в инших, національно мішаних областях. Що до парляменту, то і тут національна боротьба довела до того, що навіть парлямент, вибраний на основі загального і безпосередного виборчого права, не міг зробити нїчого доброго для народів держави і був слухляним знарядом в руках правительства. Національна автономія народів — ось домаганнє покривджених народів Австрії, і факти житя показують, що скорше чи пізнїйше, але полагодженнє національного питання в Австрії, уможливленнє творчої соціяльно-економічної працї наступить власне в сїй формі. Та поки що приглянь-мо ся, яке є національне становище окремих народів Австрії й як проявляєть ся в її ріжних областях національна боротьба.

* * *

Почнемо з чесько-нїмецької боротьби. В областях, які колись входили в склад чеського королївства, національні відносини в числах після перепису з 1900 року представляють ся так:

В 1900 роцї було в

Чехії	2 337.013	Нїмців,	3 .930.093	Чехів.
Моравії . . .	675.492	„	1.727.270	„
Шлезку	296.571	„	146.265	„
Разом	3.309 076	Нїмців і	5.803.628	Чехів.

Загалом живе в сих, так званих „судетських землях“ більше третини загального числа Нїмців, які живуть в Австрі. Чехи заселюють найбільше родючі місцевости в серединї країни, Нїмцї живуть переважно в

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

гірських, граничних місцевостях. Прийнявши, що національні округи се такі, де живе не менше, як 80% людности якого небудь одного народу, будемо мати в Чехії чеських округів 48, крім Праги, німецьких 30, мішаних 17, в Моравії чеських округів 22, німецьких 6, мішаних 30 [1]).

Кольонізація Німців в чеських землях, се результат досить довгого історичного процессу. Її розвиток почав ся вже в другій половині XVI століття, особливо збільшив ся в часи реформації. Релігійно-соціяльний рух, який тоді з великою силою розпочав ся і серед чеського народу, дуже дорого коштував його. Імператор Фердинанд II, борючи ся проти протестанства взагалі, не лишив в спокою й Чехії. Битва при Білій Горі (в 1620 р.) на кілька століть рішила долю чеського народу. Він був знищений і з політичного і з національного погляду. Державний звязок між землями чеської корони майже знищено, компетенцію соймів звужено, по всій країні почали ся страшні репресії. Перед тим в Чехії державною мовою, мовою суду й адміністративних інституцій була мова чеська. За Фердинанда II німецька мова вже має однакові права з чеською, а протягом XVII і XVIII вв. чеська мова потроху викидаєть ся з ужитку в усіх офіціяльних інституціях, і там неподільно починає панувати мова німецька. Чеська шляхта, оскільки вона не вигинула під час боротьби і репресій, почасти еміґрує, почасти тратить свої маєтки (через конфіскацію) і зливаєть ся з простим народом, по части німчить ся. По містах особливо сильно йде процес ґерманізації, захоплюючи бюрґерство й інтеліґенцію. Чеська література запепадає до тої міри, що чеську мову вже починають уважати за мертву мову. Національна і політична свідомість занепадає також все більше й більше. За імператора Иосифа II в празькім університеті замість латинської мови заведено німецьку, німецка мова панує також в середних школах.

Коло двох століть тяг ся сей занепад чеського народу, і доперва в другій половині XVIII ст. почало ся відродженнє, спочатку в области чеського письменства й історії. Почавши ся серед інтеліґенції, процес національного освідомлення перейшов далі до ширших верств бюрґерства, бо чеське селянство, хоч і не знімчене, було занадто придавлене панщиною і стояло на надто низькім рівні культури. Тяжко було піонерам чеського національного відродження ширити національну свідомість серед свого народу — великі були перешкоди і зовнішні і внутрішні. „Їм треба було розбудити до свідомого житя ще сплячі верстви людности; треба було ввести їх в ряди загально-національної орґанізації. В добу цілковитого панування абсолютизму, коли кожний політичний рух безоглядно придушував ся, коли свобідне слово було заборонене, коли

[1]) Див. статю проф. Кирила Горачка „Чехи", ст. 122—123.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

не істнувало нї свободи зборів, нї свободи союзів, — одиноким засобом, який мали в своїм роспорядженю патріоти, се була лїтература. І чеська книга виконала сю задачу. Патріоти невпинно працювали в области лїтературної пропаґанди; як найдїяльнїйше ширили ся чеські книги і періодичні видання, і таким чином прокладала ся дорога в найширші круги людности для чеського друкованного слова, а заразом і для чеської національної свідомости.

Та були ще й инші дороги для осягнення поставленої цїли національного відродження. Почали ся проби повернути чеській мові відповідне місце в суспільнім житю. Треба було переконати низші кляси людности, що їм нема чого соромити ся своєї національности, що вони можуть не перестаючи бути Чехами, саме як Чехи, вимагати уваги до себе й поважання. Уряджували ся чеські вечірки, на яких розмовляли тільки по чеські, вистави пєс з національною тенденцією і т. п. По селах особливо енерґічно працювали в сїм напрямі студенти, які під час вакацій розходили ся по цїлій країнї й скрізь проповідували евангеліє національного відродження. Поруч них працювала й сїльська інтеллїґенція — учителї і священики, які ще на шкільній лаві встигли переняти ся національною ідеєю" [1]).

Як бачимо, способи роботи над національним відродженєм, які уживають ся в початках національного житя у багатьох народів. Так стояла справа у Чехів аж до 1848 р., коли чеський рух переходить головно на полїтичний ґрунт. Попередня культурно національна робота дала добрі жнива — під час революції. Чехи виступили як національно-свідомий і орґанїзований нарід і одразу виставили далекосяглі полїтично-національні домагання — утвореннє автономного чеського королївства з земель „корони св. Венцеслава". Пореволюційна реакція й репресії не придушили чеського національного руху, Чехи провадять орґанїчну працю в краю й полїтичну боротьбу далї, аж до 1876 р. бойкотуючи центральний парлямент. Увійшовши до нього, вони в 1880 роцї здобувають розпорядженнє, яке заводить уживаннє в судах поруч нїмецької мови також чеської, в 1882 наступає розділ празького унїверситету на нїмецький і чеський, здобувають далї більшість в соймі й міських маґістратах і т. д. Неустанна культурно-національна і полїтична робота доводить до цїлковитої націоналїзації публичного житя в Чехії. Кінець кінцем Чехи починають брати гору над Нїмцями.

Ось як пише про сю перевагу в збірнику, в статї про Нїмців д. А. Фішель: „Творячи всього 37,27% людности, Нїмцї платять більше як половину місцевих податків, в той час як рубрики видатків в краєвім

[1]) Див. К. Горачек „Чехи", ст. 104—105.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

буджеті розкладають ся на відворіт. Ще більше бє в очи нері вномірність при розділї посад в орґанах краєвої управи. Відповідно до свого числа Німці повинні були би займати що найменше 421 посаду з річною платою в 1.200.000 корон, а Чехи — 632 з платою в 1.800.000 кор. В дійсности число Німців, які є на службі, виносить всього 14, а Чехи мають 960 місць. І навіть се незначне число Німців прийнято на службу тоді, коли в соймі ще не панувала теперішня чеська більшість. Поруч з сим іде систематичне витіснюваннє Німців також з орґанів імперської адміністрації краю. Треба завважити, що поруч Долїшної Австрії Чехія більше від инших провінцій імперії платить податків. З загальної суми податків, які вона дає до загально-імперського скарбу, на Німців припадає більше половини. Тим часом з грошей, які держава видає на Чехію, без порівнання більша частина припадає на Чехів. І заразом з 24.700 імперських урядників, які в 1903 р. були на службі в Чехії, Німців було всього тільки 5.309, себ-то трохи більше, як $^1/_5$ всього числа, тоді як відповідно хочаби до числа німецької людности, вона повинна мати 10.117 урядничих посад. Німецький нарід тратить таким чином коло 1.800 посад з річним удержаннєм в $10^1/_2$ мілїони корон. В чисто німецьких областях, де серед 2 з лишком мілїонів Німців живе тільки $1^1/_2$ проценти чужомовної людности, правительство утримує 2.685 чеських урядників. А в областях з німецькою меншістю інтереси Німців занедбують ся“ [1]). Треба одначе додати, що автор нічого не має одначе проти того, щоб Німці збільшували свої сили коштом инших народів і уважає цілком оправданним домагання, щоб в усіх областях Австрії німецька мова була обовязковою й одинокою мовою державних інституцій; так само не обурює його перевага німецького елементу в урядах на Буковині, коштом місцевої людности, Українців і Румунів — се у нього „що иншого“ бо... німецький елемент прецінь „далеко культурнійший“. Сим арґументом він одначе сам себе побиває, бо з табличок про освіту, наведених в статї д. К. Горачка, видко, що у Чехів процент неписьменних менший, ніж у Німців. В 1900 році на кожду 100 чол. в віці від 6 літ і висше цілком не письменних було: Чехів 4,26. Німців 6,83.

Говорячи далї про національну боротьбу в мішаних округах, д. Фішель каже, що ся боротьба провадить ся найріжнороднїйшими способами. Чехи силкують ся боронити ся проти ґерманїзації, засновуючи нові ґімназії й реальні школи, особливо по містах з німецьким характером, наслїдком чого Німці домагають ся — досї що правда безуспішно — видання такого закону, який робив би заснованнє нових просвітних закла-

[1]) А. Фішель, Нѣмцы, стор. 77.

Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

дів (за виїмком народних шкіл) залежним від згоди громадських рад. „Уперті в своїй боротьбі, маючи різкійше виявлену національну свідомість, спираючи ся на економічну боротьбу, Чехи зміцнили ся в де-яких, чисто нїмецьких місцевостях і цїлковито позбавили цїлий ряд мішаних громад нїмецького характера“ [1]). Нам здаєть ся, що автор тут троха переборщив; з инших місць його працї, де він з видимим захватом оповідає про успіхи ґерманїзації серед Чехів, можна дорозуміти ся, що тут Чехи тільхи вернули собі те, що давнїйше забрали у них Нїмцї.

Розвиток індустрії завсїди тягне людність з сїл до міста. Наслїдком сього, каже д. Фішель, коло мілїона осіб чеського походження живе почасти в нїмецьких округах Чехії, почасти в Долїшній Австрії й инших нїмецьких областях. В процесї взаїмної виміни людністю з нїмецькими округами Чехи стратили 800.000 чоловік. „З них величезна більшість на завсїди утрачена для чеського народу. Очевидно се наслїдок довгої еволюції. Та коли навіть узяти десятилїтє від 1890 до 1900 р., то побачимо таке. В 1900 р. у Віднї було 304.563 особи, які родили ся в чеських округах Чехії й Морави. З них тільки одна четвертина признала своєю розговірною мовою чеську; решта зачислює себе до нїмецької національности. Спроби перешкодити сьому асіміляційному процесови не мають виглядів на успіх; домаганнє Чехів про заснованнє в столицї державних чеських шкіл імперський суд відкинув, а нечисленні приватні освітнї заклади не можуть надовго затримати процес знїмчення. Більше виглядів на успіх мають спроби затримати процес денаціоналїзації чеських імміґрантів в нїмецьких областях Чехії. Тут число переселенцїв виявило ся в зростї 145.000 чоловік; з сього числа асімілювали ся приблизно дві третини, бо тільки 56.481 імміґрантів признали своєю мовою чеську“ [2]).

Цїлком зрозуміло, що Чехи не можуть лишати своїх еміґрантів на поталу денаціоналїзації й борять ся з нею, для чого, як каже д. Фішель, засновують спеціяльні союзи, провадять полїтичну аґітацію, а як допомогові способи в сїй боротьбі висувають: „обовязкове уживаннє обох мов в управі, чеське урядництво, національну школу і навіть окремий закон, який забороняє нїмецьким школам приймати чеські дїти“. Природно, каже він далї, що з особливим запалом боротьба провадить ся коло так званих шкіл національних меншостей. „Серед зайшлих чеських робітників провадить ся аґітація, щоб не давати дїтей до нїмецьких шкіл. Між прибулою й місцевою людністю повстає на сїм ґрунтї обридлива „боротьба за дїтей“. Домаганнє меншости заснувати націо-

[1]) Фішель „Нѣмцы“, стор. 83.

[2]) А. Фішель. „Нѣмцы“, ст. 84

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нальні школи викликає завзятий опір зі сторони більшости людности, тим більше, що нові поселенці здебільшого не мають ні заміру, ні можливости тревало осісти на новім місці, бо в залежности від обставин їм часто доводить ся або вертати на старі місця або йти за границю, шукаючи роботи. Звичайно ся боротьба кінчить ся перемогою чужомовних робітників і заснованнєм вимаганих „шкіл меншости", які підкопують традиційно-національний характер даної громади й підготовують заразом ґрунт для запровадження чеської урядової мови і для утворення штату чеських урядників. В додатку удержаннє сих шкіл накладає податковий тягар на місцеву людність, і легко можна собі уявити, скільки роздражнення се викликає серед неї" [1]). Нам здаєть ся, що домаганнє шкіл для меншости зовсім не є таким безосновним, як його представляє автор. Вже цифри про знімченнє чеських робітників, які він сам наводив, показують, що заснованнє шкіл для чеських меншостей є для Чехів конечною потребою. Зрештою, якби справедливим було його твердженнє, що чеська зайшла людність не сидить довго на місці й її перебуваннє в німецьких громадах має несталий тимчасовий характер, то тоді й саме істнуваннє шкіл для чеських меньшостей мало би тимчасовий характер. А коли сього нема, се значить, що чеські меншости є в німецьких округах постійно, не зважаючи на постійні зміни в особистім складі людности сих меншостей.

Коли пригадаємо, що до половини XIX ст. шкільна справа була знарядом ґерманізації, що чеська мова з дуже великими трудностями здобула собі належні права в школах середних, що треба було вести завзяту боротьбу за основаннє чеського університету в Празі, що заснованнє другого чеського університету в Берні моравськім і досі не може прийти до здійснення через завзятий опір Німців, що „німецький шкільний союз", підтримуваний до того грішми Німців, що живуть в Долішній Австрії, провадить інтензивну ґерманізаційну роботу і закладає німецькі школи в чеських округах, то побачимо, що більше справедливим треба признати отсі слова К. Горачка, тим більше, що він наводить для доказу ще й цифри: „Найбільше доводить ся терпіти чеським меншостям в німецьких містах. Правда, істнує закон, що для певного числа дітей в шкільнім віці мусить бути заснована окрема школа з рідною викладовою мовою. Одначе здійснити сей закон в німецьких містах удало ся тільки в окремих містах і з незвичайними трудностями. Характеристично, що в 1891 р. наприклад число чеських дітей, які ходили до німецьких шкіл, виносило 16.382, тим часом як число німецьких дітей, які ходили до чеських шкіл, виносило тільки 2.869" [2]). Тому не диво, що Че-

[1]) А. Фішель, Нѣмцы, ст. 85.
[2]) Горачек, Чехи, ст. 118.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хи мусїли взяти ся до самопомочи і в 1880 роцї заснували чеський шкільний союз „Ustredni Matice Skolská“, який має на метї засновувативатні народні школи з чеською викладовою мовою скрізь, де нема чеських державних шкіл, а є чеські дїти, й цїлий ряд місцевих шкільних союзіві инших товариств для національної самооборони.

Національна боротьба провадить ся не тільки в шкільній справі, але і в области економічного житя. Нїмцї в Чехії більше розвинені економічно, нїж Чехи, велика індустрія і торговля знаходять ся переважно в руках Нїмцїв. Економічна перевага цїлком природно сотворює для Нїмцїв кращі підстави для національного розвитку, і тому Чехи все більше й більше уваги звертають на витвореннє сильної чеської промисловости і торговлї, національна боротьба між двома народами переходить також на економічний ґрунт. „Картина пануючих в Чехії й Моравії національних відносин, каже д. Фішель, була би не повна, як би ми не згадали також про істнованнє між обома народами економічного антаґонїзму. Постійна економічна війна все збільшує між ними безодню. З сеї війни Чехи зробили цїлу систему. Під гаслом „svůj k svému“ вони вже цїлї десятилїтя проповідують економічний бойкот Нїмцїв. Через сей бойкот Нїмцї стратили багато національних позицій, бо страх перед економічною руїною часто паралїзує силу відпору проти національних домагань Чехів. З невтомною постійністю йде скріпленнє економічних позицій Чехів коштом инших національностей Чехії й Моравії. Треба тільки областній управі або якому небудь чеському муніціпальному орґанові при роздачі громадських робіт зробити яке небудь замовленнє Нїмцям, щоб зараз Чехи рішуче виступили проти сього. Таким чином Чехам дуже часто вдаєть ся усунути нїмецьку конкуренцію й витворити поволї свою національну промисловість [1]).

З сказаного про чесько-нїмецьку боротьбу бачимо, що чеський рух, почавши ся як рух національно-лїтературний, перекинув ся потім на ґрунт полїтичний і дійшов нарештї до націоналїзації цїлого чеського житя. Боротьба з Нїмцями провадить ся на всїх областях суспільного житя — в области культурно-національній, економічній і полїтичній. Що до полїтичного житя Чехів, треба сказати, що аж до 70-х років Чехи провадили боротьбу проти центрального правительства і тільки в часи мінїстерства Таафе, яке дало їм чеський унїверситет і значно збільшило число чеських середних шкіл, вони почали підтримувати правительство. Але від того часу починаєть ся завзята полїтична боротьба з Нїмцями, які переходять в опозицію проти правительства. Боротьба ся ведеть ся головно з приводу питання про мову в урядових інституціях Чехії.

---

[1]) А. Фішель, Нѣмцы, ст. 85.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Чехи домагають ся, щоби кождий мешканець країни міг на цілій просторони „неподільног окоролївства звертати ся до адміністрації на своїй рідній мові. Тому в усїх офіціяльних інституціях цілої Чехії обидві мови повинні бути зовсїм рівноправні, й ціле дїловодство, і внутрішнє і зовнїшнє, повинно відбувати ся в залежности від того, на якій мові звертають ся до даної інституції. Натомість Нїмцї кажуть, що в нїмецьких областях Чехії вони нїколи не згодять ся на уживаннє також і чеської мови, а також обстоюють, щоб нїмецька мова була мовою внутрішнього дїловодства в мішаних і чеських округах Чехії. Се питаннє про мову в урядах стоїть тут дуже гостро, бо розвязаннє його на користь Чехів означало би цілковиту полїтично-національну перевагу Чехів над Нїмцями. Тому й боротьба в сїй справі ведеть ся заїла і в місцевім соймі і в віденськім парляментї. Коли в 1890 р. при помочи мінїстерства Таафе був вироблений проєкт чесько-нїмецького порозуміння [1]), і так звана старо-чеська партія, яка тодї була найдужчою партією серед Чехів, дала на нього свою згоду, то сим викликала серед широких верств свого народу таке обуреннє, що при найблизших виборах була цїлком погромлена й її місце зайняла далеко радикальнїйша з національного погляду партія молодо-Чехів, яка й постарала ся не допустити до переведення проєкту в житє. Питаннє про мову в урядах так і не було розвязане, розділено тільки на національні секції шкільну краєву раду, висший суд, краєву сїльсько-господарську раду. Коли в 1895 повстало нове мінїстерство Баденї, молодо-Чехи увійшли до правительственної більшости, й в 1897 р. правительство видало розпорядженнє про мови, яке дало чеській мові права мови внутрішнього дїловодства в державних інституціях. Одначе нїмецькі партії взяли ся до обструкції в парляментї, веденої з крайньою різкістю й безоглядністю; Баденї впав і його місце зайняв Ґавч, який видав нове розпорядженнє, більше можливе для Нїмців. Та вони виступили і проти сього розпорядження, і Ґавч мусїв його відкликати. Таким чином молодо-Чехи не добили ся нїчого. Тодї вони в свою чергу взяли ся до обструкції в парляментї й провадили її від 1900 до 1905 р., так що мінїстерство Кербера, яке стояло у власти в сї роки, видавало важнїйші закони на підставі § 14 конституції, себ-то без згоди парляменту. Хоч потім відносини Чехів до правительства поліпшили ся, одначе чесько-нїмецька боротьба з новою силою вибухла в соймі, позбавивши його можливости правильно функціонувати. Заведеннє загального голосовання до парлямнту не змінило ситуації, й полагодженнє чесько-нїмецького спору все є одною з найболючійших справ австрійської внутрішньої полїтики.

---

[1]) Докладнїйше про нього див. в статї **А. Фішель**, ст. 87—88

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Шістьдесят літ тому Німці були панами в Чехії й виступали проти національної автономії Чехів. Тепер справа стоїть навпаки—тепер в соймі Чехи мають більшість і не годять ся на національну автономію для Німців, за яку Німці змушені тепер бороти ся. Ся обставина послужила гіркою наукою для Німців, як зле часом буває, бувши паном ситуації, виступати безоглядно проти національних домагань пригнїченого народу й гнобити його до крайности. Вони з сеї науки скористали, і бачучи, що на Мораві їх панованню скоро може наступити кінець, самі пішли на порозуміннє з Чехами. Се порозуміннє й наступило, виявивши ся конкретно в заведенню національних курій до сойму й роздїлї важнїйших краєвих інституцій на національні секції [1])

* * *

Українсько-польським відносинам присвячено в збірнику дві статї — Л. Васїлевского (Плохоцкого) і проф. М. Грушевсько. Статя д. Васїлевського старає ся виказати, що розвязаннє українського питання при помочи подїлу Галичини на дві частини, польську й українську, неможливе, бо в Східній Галичинї живе по над мілїон Поляків. Що до статї М. Грушевського, в нїй дає ся цікава характеристика економічного положенія української людности в Галичинї [2]), характеристика шкільної справи під опікою польської шкільної краєвої ради й нарештї говорить ся про польсько-українську боротьбу на полїтичнім ґрунтї, її аж до виборів до парляменту загального голосовання [3]).

Теперішнї національні відносини в Східній, українській Галичинї після перепису людности з 1900 року такі: Українців є коло 3.000.000. Українська людність становить коло 70% цїлої людности східної Галичини, а решта 30% дїлить ся між Поляками й Жидами (коло 13% Жидів і коло 16% Поляків). З 50 повітів східної Галичини в 35 повітах української людности є понад 60%, в 18—понад 70% і в 7—понад 80% цїлої людности. Давнїйше національна перевага що до числа людности ще більше була на сторонї українського народу.

Одначе обставини зложили ся так, що в той час, як відбувала ся в цїлій Австрії зміна її державного устрою, український нарід не міг виступити активно в обороні своїх національних прав—він складав ся в цїлій своїй масї з селянства, яке недавно вийшло з панщизняного ярма, і з духовенства; інтелїґенції й висших кляс він не мав зовсїм. Тому цїлком природно, що з заведеннєм наново в 60 р.р. XIX ст. коституційного

---

[1]) Докладнїйше про се порозуміннє див. в статї А. Фішеля, ст 96—98. Про проґрами і домагання нїмецьких партій у Чехії див. ст. 91—94.

[2]) Див стор. 155—158.

[3]) Дає він також коротенькі відомости про національне положеннє Українців на Буковинї й Угорщинї, ст. 154—155 і 159—160.

Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

устрою, Поляки добили ся в 1867 року областної автономії для цілої Галичини, і української, і польської, яка віддала в їх руки всю власть над українським народом. Сю власть, завдяки куріяльній системі виборів до сойму, вони тримають в своїх руках і досі, не зважаючи на величезний зріст українського національного руху. В польських руках є адміністрація краю, суд, львівський університет, краєва шкільна рада.

Ось результати панования Поляків в области шкільної освіти. Серед округів західної (польської) Галичини тільки в трьох округах число дітей, які не ходили до народних шкіл, перевисшує 30, а в східній (українській) Галичині таких округів було 15, а в трьох округах число дітей, які не ходили до школи, хитало ся між 60 і 70%! Результат той, що число неграмотних серед української людности значно висше, ніж серед польської; після офіціальних даних ся ріжниця приймає просто застрашаючі розміри: в віці між 12 і 20 літами процент неграмотних серед української людности 56, серед польської 27; в віці між 22 і 31 р. — неграмотної української людности 61%, польської — 33%; в віці між 32 і 40 роками — 75% і 39%, а в загальній сумі людности в віці висше від 12 років серед Українців неграмотних 78%, серед Поляків — 47%). Не краще стоїть справа і з середною освітою. Одна польська середня школа припадає приблизно на 30 тисяч польської людности, одна українська — на 820 тисяч, до чужої школи мусить ходити коло 55% української молодіжи, а польської тільки 2%. Не кажемо вже про те, що число учеників польської народности далеко перевишає число учеників народности української [2]).

В статі проф. Грушевського головну увагу звернено на виясненнє польського гнету над українським народом, а далі на характеристику сучасного політичного українського руху в Галичині в звязку з виборчою реформою і боротьбою за неї до парляменту і сойму. Читачі „Л. Н. Вістника“ знайомі з сею стороною справи з постійних оглядів українського житя в Галичині, і тому ми не будемо спинятись на сій частині статі. Наведемо зате дуже цікаву характеристику економічного положення української людности в Австрії, яка дає дуже багато для вияснення його національного положення, а також для зрозуміння сучасного українського руху в Галичині.

Всі три частини українських земель в Австрії, каже він, находять ся більше менше в тих самих економічних умовах. Безусловно перева-

---

[1]) Див. статю М Грушевського „Украинцы“, ст. 168.

[2]) Див. про се докладно в інтересній статі С. Барана про національну статистику галицьких середних шкіл, яка вичерпує тему, в II томі Збірника з поля суспільних наук і статистики, видаваного статистичною комісією Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

жає сільське господарство — рільництво, в горах — скотарство і лїсове господарство; гірничий промисел невеликий (сїль, нафта, камяний угіль); промисловість, можна сказати, не істнує зовсїм; торговля обмежуєть ся на дрібних покупках і обслугує дуже обмежені потреби місцевої людности. Весь сей край постачає властиво найпримітивнїйші сирові матеріяли — збіже, худобу й лїс — для промислових областей заходу, і перебуває в сїм становищу не тільки через брак економічних і культурних засобів, але і через конкуренцію західних провінцій з їх розвиненою промисловістю, яку підтримує держава, й яка намагаєть ся штучно затримати східні, рільничі провінції в ролї пасивних ринків Hinter land'a. Міське житє розвинене мало, і до того міста взагалї мають не український вигляд. Так в Галичинї по більших містах, з людністю понад 12 тисяч, український елемент хитаєть ся між 17 і 26 процентами, навіть коли взяти за крітерій віроісповіданнє; переписи що до мови дають ще низший процент. А з 80 міських осель, з людністю менше від 12 тисяч, тільки в 24 український елемент стоїть на першим місцї що до числа людности, в той час, як в 59 перше місце займають Жиди. Весь устрій міського самоврядування, оснований на привілеях, від давна мав на увазї головно представників пануючої, державної народности Поляків.

Висші верстви людности почасти порвали свій зв'язок з народними масами, прилучивши ся до пануючої народности, почасти були нею затоплені. В Галичинї одиноким станом, крім селянства, який не вратив ще свого українського обличча було православне спочатку, а потім унїятське духовенство, яке й було зерном нової української інтелїґенції. Український елемент Угорщини і Буковини був позбавлений навіть сеї скромної інтелїґенції (на Угорщинї духовенство змадяризувало ся, на Буковинї, через висшу румунську ерархію, воно стало румунським). Велике землеволодїннє находить ся цїлковито в чужих руках — польських в Галичинї, мадярських на Угорщинї, румунських на Буковинї. Державні маєтки, досить значні, особливо в гірськім поясї Карпатів, управляють ся по бюрократичному, а бюрократія в усїх трьох провінціях стоїть в тїснім звязку з пануючими народностями.

Таким чином український елемент на $^{9}/_{10}$ елемент сільський, селянська людність, в величезній своїй більшости малоземельна, економічно залежна від представників великого землеволодїння; сей елемент знаходить ся під гнїтом потрійного союза — бюрократичної власти, привілейованої шляхти і великого землеволодїння. Гнїт національний збільшуєть ся гнетом економічним і культурною перевагою; на цїлій просторонї української теріторії національна проблема нерозривно вяжеть ся з соціяльно-полїтичною й економічною. Український елемент —

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

се не тільки окрема народність, се в значній мірі також окрема кляса дрібних сільських власників, яка потрібує соціяльно-політичних і економічних реформ уже хочаб для того, щоб здійснити хоч би ті горожанські й національні права, які вже признані їй на папері.

В Галичині, яка містить в собі коло $^4/_5$ всеї української людности Австро-Угорщині і дає характеристичну картину її економічного і суспільно-політичного житя, 76,6% людности живе з рільництва. Колиж узяти спеціяльно українську людність, то процент рільничої кляси ще зросте. Після офіціяльного обрахунку з 1900 року на загальну цифру української людности з 3.080.000 тих, що живуть з рільництва, є 2.885.000 або 93,7%.

Але в руках дрібних земельних власників знаходить ся тільки $^3/_5$ землї, а $^2/_5$ зосереджені в руках великих земельних власників. В результаті — велике розробленнє земельної власности. На загальне число 7.315.000 людности Галичини після перепису 1900 р. припадало 1.946.000 господарів, що платили земельний податок. З 50 повітів східної Галичини після обрахунку з 1900 р. в 38 пересічний розмір селянлянської дільниці хитав ся між $2^1/_2$ і 6 морґами, себ-то між $1^3/_4$ і $3^1/_3$ десятинами, і тільки в гірській области, де орна земля відходить на другий плян перед пасовищами й лїсовими дільницями, пересічний розмір селянського господарства підіймаєть ся висше 6—7 морґів. Величезна більшість господарств не досягала й $1^1/_2$ морґа (1 десят.). В результаті такого роздроблення дільниць, а з другого боку через загальні неприятливі умови, низкий рівень рільничої культури і брак инших способів заробітку крім наймитування у власників двірських обшарів, витворюєть ся дуже тяжке становище величезної маси селян і їх залежність від кляси великих власників. Країна рільнича par excellence, Галичина знаходить ся в дуже тяжких умовах конкуренції з сусїдніми рільничими районами Росії, Румунії, Угорщини. З другого боку брак капіталів і низький рівень культури, як загальної, так і спеціяльно сільсько-господарської проявляєть ся в невеликій продуктивности сільського господарства Галичини взагалї і ще більше — господарства дрібного, селянського. Дільниця землї, яка пересічно дає в Чехії 100 кільоґрамів пшеницї, дає в Галичині в великім господарстві 79 кіл., в дрібнім 68 кіл.; ячмінь дає ще низші цифри — 61 і 69 супроти 100 кіл. в Чехії. Тому величезна маса селянства мусить шукати допомоги в стороннім заробітку, який вона може знайти майже виключно в великих господарствах.

Але галицьке велике господарство, як ми бачили, само є малопродуктивним і тому не може дати відповідного заробітку, а велике число робочих рук, надмір подачи працї, цїлковита економічна безвихідність

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

селянської маси і необмежене пановання шляхетського стану в місцевім житю, полїтицї й управі давали можливість ставити нечувано низькі цїни і в додатку, разом з економічним поневоленнєм тримати сїльську людність в цїлковитій полїтичній і всякій иншій залежности. Перед селянськими страйками 1902 р. денна плата мужчини під час лїтних робіт хитала ся звичайно від 30 до 75 ґрейцарів (25—60 к) на своїх харчах, а жіночий заробіток дуже часто виносив від 15 до 25 ґр. (12—20 коп.). Тільки страйки й еміґрація останнїх лїт підняли сей рівень.

Переслїдування страйкарів зі сторони адмінїстрації і судової власти, страшний опір, який робив ся сьому рухови цїлою силою державної машини, всї ті трудности, яким доводило ся стрічати ся робітничій еміґрації з боку властей, відкривають перед нами тїсний звязок між економічними і полїтичними умовами Галичини, між економічною і національною боротьбою українського елєменту проти пануючого польського. Польське пановаппє в Галичинї спираєть ся з одного боку на економічну перевагу, а з другого — на підтримуваннє, яке правительство і теперішній полїтичний устрій Австрії взагалї, а Галичини з окрема, дає польським привілейованим клясам. Стан земельних власників цїлком польський; селянська маса східної Галичини — головно українська; що до української інтелїґенції, вона ідентифікує свої інтереси з інтересами селянства і будує свої національні пляни і рахунки на його успіхах і зайованнях, як полїтичних, так і економічних. Таким чином полїтична боротьба тїсно вяжеть ся з боротьбою економічною і соціяльною і загострюєть ся її мотивами.

Велике земельне володїннє і мійська буржуазія — се підпори польського національного панования; з мотивів національного характера їх інтереси обстоюють всї сили польської суспільности і місцевої бюрократії, яка служить тим самим польським національним інтересам. З другого боку боротьба проти привілеїв маючих кляс, проти всемогутности і самовласти бюрократії є найважнїйшим завданнєм з погляду українських національних змагань. Питаннє про економічне і культурне підвисшеннє народних мас, про розширеннє їх горожанських і полїтичних прав — є для української суспільности питаннєм житя і смерти.

А з погляду охорони польського панования культурний і економічний зріст українських мас, розширеннє їх полїтичних і горожанських прав — річи небажані, небезпечні і кождий успіх Українців в сїй области є погрозою для сього панования, погрозою для польського status possidendi. Звідси різкий, незвичайно напружений характер національної боротьби. Бо вона захоплює занадто широкі сфери і зачіпляє занадто ріжнородні насущні інтереси.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Перемога польського або українського елєменту, себ-то тих течій і напрямів, які панують серед тої чи иншої суспільности, се не тільки питаннє про перемогу тої чи иншої народности, але й питаннє про ту чи иншу економічну, соціяльну і політичну проґраму, про напрям цілого місцевого житя [1]).

В сій характеристиці проф. Грушевського українського питання в Галичині знаходимо відповідь, чому український нарід, не зважаючи на величезні жертви і завзяту боротьбу, досі ще осягнув так мало позитивних здобутків для свого свобідного розвитку. Одначе можна сказати, що не зважаючи на дуже тяжкі обставини свого житя, український нарід в Галичині вже давно вийшов з стадії аморфної, етноґрафічної маси, погною для польського народу. До девятьдесятих років минулого століття серед нього відбував ся, щоб так сказати, процес початкового нагромаджування національних сил, заложення найконечнійших підстав для розвитку національної культури. Вже в вісімдесятих роках починає український елемент виступати енерґічнійше в політиці, в девядесятих відбуваєть ся прецікавий і многоважний процес формації справжніх політичних партій, український рух остаточно виробляє проґраму національно-політичних домагань, для переведення якої й розпочинає діяльну орґанізацію серед широких народних мас і боротьбу з ворожими силами. Заразом переходить він і на ґрунт економічної орґанізації народу й економічної боротьби з пануючим польським і жидівським елементом. З того часу й досі розвиваєть ся він безупинно в усіх напрямах політичнім, культурнім, економічнім, змагаючи невтомно до поставленої— цїли відділення української частини Галичини в окрему автономну провінцію, визволення від польського панования й цілковитої націоналізації всього публичного житя.

* * *

Переходимо тепер до італійсько-німецької, італійсько-славянської й німецько-славянської боротьби.

В австрійській державі живе всього коло 750.000 Італійців. З них коло 350.000 живе в полудневім Тиролі, займаючи досить відмежовану область від північного, німецького Тироля. Слабий розвиток промисловости на теріторії, занятій Італійцями, і несприятливий для них поділ земельної власности витворюють в сій области лихі умови для господарського розвитку. Італійська людність живе тут здебільшого з хліборобства, лісового промислу і скотарства. Цілий Тироль, його німецька й італійська частина разом, мають один сойм і одного намістника. Висша бюрократія провінції також складаєть ся вся з Німців, які через се займають

[1]) Див. М. Грушевський „Украинцы", ст. 155—158.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пануюче становище в краєвій адмінїстрації і тримають в полїтичній залежности всю італїйську людність країни. Се потягає за собою також значні економічні шкоди для італїйської людности, і тому всї Італїйцї без ріжницї партій добивають ся полїтичного й адмінїстративного подїлу Тироля на дві незалежні від себе области — нїмецьку й італїйську, з котрих кожда має мати свій окремий сойм і свою краєву адмінїстрацію. Цїлком зрозуміло, що Нїмцї завзято виступають проти такого подїлу, який значно зменшив би їх полїтичне значіннє. Центральне правительство також не має охоти до такого полагоджечня справи. Протягом багатьох лїт Італїйцї бойкотували сойм, а коли се не помогло, взяли ся до обструкції в нїм. За мінїстерства Кербера конфлїкти дійшли до такої міри, що правительство вже годило ся признати до певної міри самостійність полудневого Тироля. Одначе переговори, які воно заключало в сїм напрямі, не довели до нїчого, бо Нїмцї рішучо виступили проти, а Італїйцї уважали запропоновані правительством реформи за невистарчаючі. З того часу й досї національна боротьба в Тиролї тягнеть ся далї [1]).

* * *

В провінції Істрії живе Хорватів 143.057, Італїйцїв — 136.191 Словінцїв — 47.717 [2]). Таким чином славянський елемент переважає що до числа людности. Але пануюче положеннє в країнї займають Італїйцї, і тому між ними і Славянами провадить ся завзята боротьба. Італїйцї живуть переважно по містах і концентрують в своїх руках торговлю і промисловість, а Славяне живуть по селах і займають ся головно рільництвом. Спочатку Італїйцї появили ся тут, як еміґранти з Венецїйської республїки, які мали на увазї кольонїзацію Істрії, і протягом цїлого ряду столїть займали пануюче положеннє в усїм полїтичнім, економічнім і культурнім житю провінції. Славянська людність заховувала свою національність по селах, але швидко денаціоналїзувала ся, опинившись в містї, де поповнювала собою ряди робітників і дрібних ремісників. Та з того часу відбули ся радикальні зміни в аґрарнім устрою провінції. Упадок лятіфундій і розвиток дрібного сїльського господарства привели до того, що велика частина земельної власности перейшла в руки Славян, а се потягло за собою величезні зміни в усїм економічнім і культурнім їх устрою. В звязку з сим стоїть те явище, що процес денаціоналїзації тут зовсїм припинив ся.

Завзятість національної боротьби в Істрії пояснюеть ся насамперед залежністю славянської людности від італїйського капіталу й італїйської торговлї, далї особливостями ґеоґрафічного розселення обох націй, які

[1]) Див. статю В. Піттоні, „Італьянцы“, ст. 193 - 195.
[2]) Див. статю Кристана „Южные Славяне“, ст. 225.

Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

живуть помішано між собою, і нарешті перевагою Італійців в соймі. Уже сам по собі досить гострий антаґонізм між сільською людностію з одного боку і міськими капіталістами, лихварями й купцями, які встановляють ціни на сільські продукти, з другого, — загострюєть ся тут ще більше через те, що селянська людність належить до славянської народности, тоді як представниками міського капіталу є Італійці. Соціяльно економічна ворожнеча збільшуєть ся ворожнечою національною. Економічні протилежности грають тут домінуючу ролю в національно-політичній боротьбі, яка доходить аж до ексцесів.

Майже скрізь в центрі боротьби стоїть питаннє про репрезентацію в орґанах громадської самоуправи. Виборче право до Істрійського сойму основане на привілеях, так що славянська більшість має в нім 9 представників, а італійська меншість — 21. Природно, що вся краєва адміністрація знаходить ся в руках Італійців, а ся обставина не може вести до зменшення національної боротьби. Не краще стоїть справа і з новим виборчим правом до парляменту. Після сього закону Істрія ділить ся на три італійські і три славянські виборчі округи; одначе вибори показали, що в двох італійских округах Славяне творять майже такий великий процент людности, як італійська більшість. Незвичайне загостреннє національної боротьби і результат виборів до першого парляменту загального голосовання змусили італійську буржуазію толерантнійше віднести ся до компромісу, який висуває правительство. Досі одначе ще до згоди не прийшло через опір Славян, які бажають не незначних уступок, а розвязання справи в дусі цілковитої національної справедливости [1]).

Що до провінції Горіци-Градішки, де Італійці також сходять ся з Славянами, то тут Італійці живуть в північно-східній частині краю, а решту займають Словінці, які становлять більшість людности. В цифрах національний склад сеї провінції представляєть ся так: Словінців 140.582, Італійців 81.136, Німців 3.498. [2]) Країна ся з промислового погляду досить убога і не знає затятої національної боротьби. Вона проявляєть ся інтензивнійше тільки в головнім місті провінції, де Італійці становлять дві третини людности, а Словінці одну третину. Се місто має італійський вигляд. Назви улиць, офіціяльних інституцій, склепів, італійський театр, італійська народня школа — все свідчить про перевагу Італійців. Словінці протестують проти сеї преваги і добивають ся більшого впливу на міські справи. Італійці ставлять їм завзятий опір. Вкажемо хоча би на такий факт, що протягом цілого ряду літ мійський ма-

---

[1]) Див. В. Піттоні. „Итальянцы", ст. 198—199.

[2]) Див. статю Е. Крістана „Южные славяне", ст. 228..

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ґістрат систематично відкидав домаганнє Словінцїв заснувати словінські народнї школи, аж поки не був змушений зробити се під пресією зі сторнонецентрального правительства. Тепер між Італїйцями і Словінцями ведеть ся боротьба о заснованнє словінської вчительської семінарії. Італїйцї ніяк не згоджують ся на домаганнє Словінцїв, щоб інститут був заснованнй в Горицї, головнім містї провінції. Але загалом національна боротьба в сїй провінції не має особливого значіння, хоч Італїйцї мають більшість в соймі і цїлковиту перевагу в адміністрації [1])

Инакше зложили ся національні відносини в Трієстї і його области. В цифрах національні відносини тут такі: Італїйцїв 116.825, Словінцїв 25.679, Нїмцїв 8.880 [2]). Саме місто має різко виявлений італїйський характер, а околицї його мають майже виключно словінський характер. Значнїйші капітали, велика торговля, промисловість і більша частина дрібної торговлї знаходять ся головно в руках Італїйцїв; Словінцї, що живуть в околицях міста, займають ся переважно рільництвом. Одначе через несприятливі земельні відносини, які істнують в сїй країнї, словінська людність все більше й більше мусить іти з села до міста, шукаючи заробітку. Сей швидкий зріст мійської людности жене значну частину італїйських мас в чисто словінські до того часу передмістя і навпаки — деяка частина словінської людности, яка давнїйше жила в передмістях, або по близьких селах, тепер осїдає в самім містї. Через сю виміну людности тут спочатку досить інтензивно відбувала ся денаціоналїзація словінської людности, тим більше, що Італїйцї стояли з культурного погляду далеко висше від Словінцїв. Одначе потроху процес денаціоналїзації все більше й більше слабшає. Поширеннє грамотности, розвиток господарського житя країни, все зростаюча участь народних мас в економічній і полїтичній боротьбі, повстаннє всяких можливих орґанїзацій, — все се розбуркало національну свідомість Словінцїв, а заразом витворило серед них здатність до боротьби за свої права. Таким чином і витворив ся ґрунт для національної боротьби. Ся боротьба провадить ся тут головно в области шкільної справи і прав словінської мови в урядованню. Місто засновує і підтримує словінські школи лише на передмістях, а Словінцї домагають ся, щоб словінські школи були засновані також в самім містї. Вони домагають ся також, щоб в комунальних інституціях поруч італїйської мови, яка уживаєть ся тепер, уживала ся також словінська мова. Італїйцї не годять ся на домагання Словінцїв, тим більше, що мають більшість в комунальній радї і соймі (на 48 італїйських послів припадає лише 6 словінських [3]).

---

[1]) Див. статю Е. Крістана. „Южные славяне“, ст. 229.

[2]) Див. статю Е. Крістана „Южные славяне“, ст. 229.

[3]) Див. статю В. Піттонї, „Итальянцы“, ст. 196—197.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:43 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

* * *

Від італійсько-словінських відносин переходимо до словінсько-німецьких. Словінці стикають ся з Німцями в отсих трьох провінціях: Крайні, Штирії й Каринтії.

Крайна се одинока провінція, де Словінці творять величезну більшість людности і займають видатне положеннє. На 504.000 цілої людности Словінців припадає 475.302, а Німців тільки 28.177. Німецьким оазом в сій словінській землї є місто Gotschee з кількома поблизькими громадами. Досить значну ґрупу творять Німці також в головнім місті провінції, в Люблянї. Виборча ординація до сойму забезпечує Німцям 11 мандатів на 26 словінських (10 від великої земельної посілости і один від міста Gotschee). Таким чином хоч Словінці й мають в соймі більшість, але Німці всеж мають досить сили, щоб паралїжувати направлені проти них заходи Словінців. Ще кілька десятків літ тому майже всї міста були в руках Німців. Тепер уже сього нема. Одначе імперська адміністрація провінції і досї є головно в німецьких руках. Не вдало ся ще Словінцям здобути своєї середної школи (народну вони мають); по ґімназіях тільки деякі предмети викладають ся по словінськи, а решта по німецьки. До парляменту Крайна посилає 10 словінських і шість німецьких послів.

В Штирії полудневу частину залюднюють переважно Словінці; в середній і горішній Штирії живуть переважно Німці, за виїмком тільки північних фабрично-гірничих округів, де значна частина людности належить до словінської людности. В 1900 році в усій провінції було Словінців 409.531, Німців 902.343. По селах долїшної Штирії людність майже вся словінська, по містах і містечках переважають Німці. Ґерманїзація робить тут серед Словінців значні успіхи. В сім напрямі працюють головно дві орґанїзації: „німецький шкільний союз“, який засновує в словінських місцевостях німецькі школи, і союз „полудневої марки“, який має на меті розвиток німецької кольонїзації. З найбільшим напруженнєм провадить ся національна боротьба в місті Ціллї, де Словінці віддавна добивають ся заснования своєї ґімназії, на що не позволяють Німці. В соймі Словінці мають зовсїм незначну меньшість.

В Каринтії, сім центрі колишньої словінської „Карантанії“ Словінцям є найгірше. Після перепису з 1900 р. в країні є 90.495 Словінців і 269.960 Німців. Число Словінців тут потроху все зменьшуєть ся. Словінська людність живе виключно з рільництва. Вся інтелїґенція складаєть ся з кількох священиків, невеликого числа народних учителїв і кількох адвокатів. Словінських народних шкіл є дуже мало, а середних

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

шкіл нема зовсїм. Невелике число словінських орґанїзацій, які тут істнують, стоять під виключним впливом духовенства [1]).

Бачимо з повисшого викладу, що Словінцї се один з найбільш пригноблених народів Австрії. Гірше від них хиба стоять Українцї і Словаки в Угорщинї. Становище Словінців пояснюєть ся історичними умовами їх житя і розселання. Вони нїколи не жили самостійним державним житєм, і протягом віків їх етноґрафічна теріторія все зменьшувала ся. На півночи богато їх знїмчило ся, на сходї мадяризувало ся, на заходї в їх область врізали ся глубоко Італїйцї й Нїмцї. Під час визвольного руху 1848 р. Словінцї виставили свою власну полїтичну проґраму, в якій домагали ся утворення окремої провінції Словенії й рівноправности словінської мови в школах і в публичнім житю. Одначе дальший розвиток Австрії дуже тяжко відбив ся на Словінцях. Через приєднаннє Венеції до Італії коло 40.000 Словінців опинило ся зовсїм за межами Австрії. З заведеннєм дуалїзму понад 100.000 Словінців підпало під власть Мадярів. Одначе всеж національна свідомість серед словінського народу все зростає, як зростає і вбиваєть ся в силу їх культурно-національний рух. Основне полїтичне домаганнє Словінців — се домаганнє національної автономії замість істнуючої тепер автономії краєвої [2]).

* * *

Переходимо тепер до хорватсько-мадярських і сербсько-мадярських відносин. Серби і Хорвати живуть в провінції Хорватії і Славонії, а також в Угорщинї. Національний склад людности в Хорватії і Славонії після перепису 1900 р. представляєть ся так: Хорватів — 1.487.137 або 61,6%; Сербів — 614.443 або 25,4%; Нїмців — 136.121 або 5,6%; Мадярів — 90.781 або 3,8%; Словаків — 17.476 або 0,7%; Русинів — 4.736 або 0,2%; инших — 65.673 або 2,7% (під сими „иншими" офіціяльної статистики треба розуміти славянську людність) [3]).

Дуже цїкаво прослїдити, бодай в головних рисах, національно-полїтичну історію Хорватів. Королївство Хорватія мало певну державну самостійність аж до половини XVIII ст. і було злучене з Угорщиною особистою унією. Централїзаційна полїтика віденського уряду довела до того, що в кінцї XVIII ст. Хорватія стає звичайною угорською провінцією. Сьому дуже допомогла та обставина, що хорватська шляхта, боячи ся селянського руху, який тут розпочав ся, сама йшла до зближення з мадярською шляхтою й шукала у неї помочи і підпори. Сим пояснюєть ся той факт, що в 1790 р. хорватський сойм сам згодив ся з залеж-

---

[1]) Див. Е. Крістан, „Южные славяне", ст. 286—288.

[2]) Докладнїйше про Словінців див. відповідний роділ в статї І. Крека, ст. 247—250.

[3]) Див. Е. Крістан, „Южные славяне", ст. 211.

Generated on 2015-08-04 18:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ністю країни від Угорщини. В 1827 хорватський сойм признав обовязковою науку мадярської мови в усїх хорватських школах, а від 1834 р. мадярська мова фактично стає державною мовою Хорватії. Та потроху серед Хорватів починаєть ся наново національний рух, спочатку лїтературний, а далї й полїтичний. В 1842 р. баном Хорватії іменовано завзятого Мадяра, Галлера, який розпочав цїлий ряд переслїдуваннь і завів незвичайно остру цензуру. В 1842 і 1845 роках між хорватською національною партією й партією мадярофільською доходило навіть до крівавих сутичок. В 1845 р. національна партія вже дістала в соймі значну перевагу і поставила до короля ряд домагань: щоб загребську епархію зроблено архієпископством і витворено незалежну від Угорщини орґанїзацію; щоб засновано хорватський унїверсітет і хорватську мову зроблено обовязковою в академії й ґімназіях; щоб заведено для Хорватії окреме намісництво, нарештї, щоб заведено при канцелярії короля в Будапештї окрему секцію для Хорватії. Всї сї домагання привели тільки до того, що в 1846 р. в загребській академії засновано катедру хорватської мови. Але сойм стояв при своїх домаганнях і в 1847 р. рішив запровадити хорватську мову в державних інституціях, а також в усїх школах Хорватії.

Надійшов 1848 рік, в Угорщинї доконав ся полїтичний переворот, дуже небезпечний для Хорватії. Хорватська народна партія, бачучи небезпеку для свого народу починає розвивати особливу дїяльність. Вона добиваєть ся у Відни іменовання баном Хорватії одного з головних провідників хорватського руху, барона Йосифа Єлачіча. Рівночасно вона виробляє таку проґраму своєї дїяльности: обєднаннє всїх частин Хорватії; відповідальне національне правительство; постійний сойм для Хорватії; скасованнє Воєнної Границї; забезпеченнє прав хорватської мови в школї, церкві й державній службі; визволеннє селян від феодальних обовязків; хорватське військо під проводом виборного начальства. В напрямі здійснення сих домагань і почав свою дїяльність новий бан. Він видав розпорядженнє, щоби всї державні інституції Хорватії приймали накази і розпорядженнє тільки від нього, і сим показав, що не признає в Хорватії компетенції мадярскаго мінїстерства. Новий хорватский сойм, який зібрав ся 5 червня, звернув ся до короля з просьбою, щоби передати банови також воєнну власть і не допускати втручування мадярських урядників до внутрішнїх хорватських справ. Крім того сойм зробив постанову про визволеннє селян. 10 червня 1848 року король дав Єлачічу димісию і позбавив його всїх воєнних чинів. Одначе сойм у відповідь на сю постанову надав Єлачичу необмежену повновласть. Заразом зібрали Хорвати досить значні гроші на провадженнє війни. Мадяри також готували ся до війни. Єлачіч наважив ся нарештї розпочати

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

війну, але перед тим поставив до угорського мінїстерства отсї домагання хорватського сойму: мінїстерство війни, а також мінїстерство фінансів і чужеземних справ повинні бути спільні для цїлої монархії; хорватська мова має права в публичнім житю, між иншім в угорськім парляментї (право послам виголошувати свої промови в хорватській мові); повинні бути заспокоєні домагання угорських Сербів. Мадярське мінїстерство відкинуло сї домагання.

Але тим часом король вже знову зробив Єлачіча баном, мадярське мінїстерство пішло в димісію, а коли в Пештї вбито королївського комісара, ґрафа Ламбера, який був іменований замість сього мінїстерства, комісаром зроблено Єлачіча, якому віддано начальство над військом, що було в Угорщинї. 2 грудня на престол вступив Франц-Йосиф і вже в перший день свого царювання іменував Єлачіча ґубернатором Фіюме і Дальматії. В війнї Австрії з Угорщиною Хорвати стояли по сторонї віденського правительства і били ся з Мадярами. Революцію Мадярів придушено, угорську конституцію скасовано; Хорватія і Славонїя разом з Береговою Землею і Фіюме зроблено незалежними від Угорщини, а крім того центральне правительство обіцяло, що прилучить до них ще Дальматію. Хорватська народна партія не хотїла признавати центрального віденського парляменту і була незадоволена з нової конституції, одначе Єлачіч опублїкував її. В 1850 р. король затвердив постанови сойму з 1848 р., і по всїх середних школах в Хорватії заведено науку на хорватській мові.

Одначе в 1851 р, з скасованнєм конституції 48 р. і відновленнєм абсолютизму з його ґерманїзаторськими тенденціями, Хорватія знову тратить всї свої здобуті національні права, замість хорватських урядників приходять нїмецькі, в унїверситетах знову заводить ся нїмецька мова, забороняєть ся навіть хорватський прапор. Ся ґерманїзаторська дїяльність австрійського мінїстерства, а також нового бана, Коронїнї, викликала в Хорватії велике незадоволеннє. Становище трохи змінило ся в 1860 р. Тодї баном іменовано сторонника хорватської національної проґрами, віце-маршала Шокчевича, якому король дав повновласть знову запровадити до всїх шкіл хорватську мову. По старому звичаю новий бан скликав нараду з полїтичних дїячів і видатних представників науки і лїтератури; на сїй нарадї рішено послати до Відня депутацію й поставити до короля отсї домагання: заведеннє хорватської мови в офіціяльнім дїловодстві; прилученнє до Хорватії Дальматії, істрійських островів і трьох поблизьких округів; утвореннє в Віднї окремої канцелярії для справ Хорватії і Славонії; утвореннє для Хорватії і Славонії уряду канцлєра. Король пішов на зустріч сим домаганням. Він заснував окрему хорватську канцелярію, предсїдатель якої репрезентував Хорватію в

Generated on 2015-08-04 18:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

раді міністрів в усіх справах, що відносили ся до її внутрішньої управи, судових справ, релігії й народної освіти.

Одначе недовго так тягло ся. Незабаром боротьба між Угорщиною й Австрією рішила також долю Хорватії. В 1867 р. Угорщина здобула конституцію незалежности, а разом з нею і можливість цілком по своїй волї розпоряджати Хорватією нерозривною частиною угорської держави, хорватський сойм розвязано, національно-настроєних урядників скинуто з посад і замість їх поставлено мадярофілів (так званих „унїоністів). Заразом запроваджено новий виборчий закон, при помочи якого при відповідних надужитях зі сторони правительства до хорватського сойму вдало ся вибрати унїоністську більшість. 24 серпня 1868 р. хорватський сойм прийняв угоду з Угорщиною, але перед тим представники національної партії покинули його з протестом проти всїх постанов сеї палати, „скликаної незаконним способом і в суперечности з конституцією“.

Головні точки сеї „угоди“, яка й досї характеризує відносини між Хорватією й Угорщиною, такі: Хорватія і Славонія творить разом з Угорщиною одну державну цілість, як в відношенню до инших держав, так і в відношенню до Австрії. Вони мають автономію тільки в справах релігії, народної освіти і судових. Всї инші справи уважають ся за загально-державні й ними порядкує угорський парлямент і угорський кабінет міністрів. Хорватський сойм посилає з поміж своїх членів 40 послів до угорського парляменту (крім того ще трьох до палати панів), які одначе не можуть брати участи в обговоренню справ, що відносять ся до инших країн Угорщини. Хорватські посли мають право уживати в парляменті хорватську мову. В державних інституціях в Хорватії уживаєть ся виключно хорватська мова. Але бана вибирає й пропонує на затвердженнє королеви угорський премєр міністр.

Ся угода викликала в Хорватії величезне незадоволеннє. Особливо Хорвати були незадоволені, що в угоді не згадано було, що Хорватія й Угорщина се дві окремі держави, які злучили ся тільки в федеративний союз; по-друге, що такі важні питання, як означеннє контінґенту рекрутів, які давнїйше рішав хорватський сойм, тепер стали залежними від Угорщини; по третє, що Хорватія цілковито позбавлена свободи в справах фінансової управи, [1]) торговлї, комунїкації й инших важних галузей державного господарства. Та особливе обуреннє викликала та точ-

[1]) Всї фінансові справи віднесено до так званних „спільних“ справ. Всї державні доходи Хорватії йдуть до загально-державних, себ-то мадярських, інституцій, і тільки 45% лишаєть ся до роспорядження орґанам автономної управи для видатків на потреби краю; решта — 55% іде на покрите „спільних“ видатків Угорщини. Хорватія не має ніякої можливости мати вплив на загально-державный буджет.

Generated on 2015-08-04 18:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ка, що бана Хорватії пропонує угорський премер-мінїстр, бо се майже касувало цїлу автономію Хорватії. Полїтичні діячі Хорватії виступили з протестом проти сеї угоди, в країнї почали ся народні рухи. Одначе се не помогло. Угода істнує й досї.

Мало того, угорське правительство всякими способами гнїтить Хорватів і нарушує навіть саму угоду. Воно не дуже то числить ся з тою точкою її, де говорить ся про права хорватської мови й все змагає до розширення прав мадярської мови; заразом воно силкуєть ся іменувати в державних інституціях і на залїзницях як найбільше мадярських урядників. В Славонії енеґічну діяльність в напрямі мадярізації розвиває мадярський шкільний союз, який заводить для хорватських і сербських дїтей мадярські школи і всякими способами затягає їх до них (по школах роздають ся наприклад безплатно шкільні книжки і т. д.).

Підкупом, репресіями й иншими надужитями угорське правительство досягає того, що все має в хорватськім соймі покірливу більшість. Особливо сувору полїтику провадив бан Куен-Гедерварі, який правив країною протягом 20 лїт (1883 — 1903) і фактично зробив з Хорватії звичайну угорську провінцію. Постійний рух серед хорватських мас, який скінчив ся 1903 р. великими розрухами, змусив правительство трохи злагодити свою полїтику мадярізації. Одначе Хорватам ще багато доведеть ся бороти ся, поки вони наново здобудуть собі нормальні й сприятливі умови для свого національного розвитку [1]).

* * *

В без порівнання гірших умовах, ніж Хорвати або Серби, живуть в Угорщинї Словаки. Проти них з особливою силою звертаєть ся денаціоналїзаційна полїтика мадярского уряду. Словаки живуть в північно-західній Угорщинї і в 11 комітатах (повітах) становлять абсолютну більшість людности, яка після даних офіціяльної статистики виносить 1.835.932 чол.

Колись в IX ст., словацький нарід разом з моравськими Славянами творив Великоморавську державу і був досить розвинений з полїтичного погляду. Та так тягло ся недовго. Напад Мадярів і битва під Пресбурґом в 907 р. знищили великоморавську державу. З того часу Словаки на завсїди стратили свою полїтичну самостійність. Аж до XVI ст. Словаки ще мали чимале значіннє в державнім житю Угорщини. Але чим далї, тим словацька шляхта все мадяризувала ся. Особливо широко пішов сей процес асіміляції під час турецького панування, коли значна частина мадярської шляхти переносила ся до північної Угорщини. З

[1]) Про Хорватів докладнїйше див. в статьях Е. Крістана (стор. 207—217) і проф. і Кр ка (ст. 234 — 243). Коротенькі замітки про Сербів в Хорватії див. на стор. 218; про Сербів і Хорватів в Угорщинї на стор. 221 і 244 — 247.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:50 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

культурного погляду Словаки цілковито підлягають тоді чеському впливови. Особливо се проявляєть ся від часів реформації і гуситських війн, коли з переселеннєм до Славаччини чеських еміґрантів чеська мова стає навіть літературною мовою Словаків. Про ролю широких народних мас в сї часи нема й мови. По придушенню селянських війн 1514 р. вони нидіють в кріпацтві.

Перші ознаки національного пробудження словацького народу відносять ся до часів Марії Тереси, коли трохи слабне панщизняний гніт. Словацька мова тоді знову появляєть ся в суспільнім житю, і все більше починає виясняти ся потреба в витворенню власної літературної мови. Під впливом Антона Бернолака (видав словацьку граматику і шеститомовий словник словацької мови) в кінці XVIII ст. західно-словацький діалект стає літературною мовою й засобом культурного житя словацького народа. В 1793 році засновуєть ся словацьке літературне товариство, яке розвиває чималу літературну діяльвість. Національна ідея, разом з звязаними з нею соціяльними і культурними домаганнями, поволи перейшла до широких мас словацької людности. Молодше поколїннє, повне національної свідомости, проявляє велику енерґію. Засновують ся словацькі школи, повстає цілий ряд словацьких періодичних видань.

Революційний рух 48 р. і гніт Мадярів викликали серед Словаків великий рух. Словацькі провідники постарали ся використати момент, щоби втягнути словацькі народні маси до боротьби за свої права. 10 мая 1848 р. їм удало ся скликати перші всенародні політичні збори, на яких вперше сформуловано національно-політичну проґраму Словаків. Головні точки сеї проґрами такі: офіціяльне признаннє словацької національности; запровадженнє словацької мови в усїх правительственних і громадських інституціях в словацьких комітатах; запровадженнє по школах для Словаків словацької мови, як мови викладової. На сї домагання, хоч вони й не були офіціяльно виставлені, угорське міністерство запровадило в країнї стан облоги. Словацькі провідники мусїли втікти з країни. Словаки звернули ся тоді за допомогою Хорватів і Сербів. З їх помічю один з словацьких діячів, Гурбан, орґанїзував відділ добровольців, які наважили ся силою зброї добити ся національного визволення. Се одначе нї до чого не довело, а по розбитю Мадярів для Словаків замість давнїйшої мадярізації настала доба жорстокої ґерманїзації. Політичний рух серед Словаків занепав цілковито.

На початку 60-х років, з відновленнєм австрійської конституції, словацький рух знову трохи відживає. В 1861 р. в однім з невеликих міст Словаччини скликуєть ся народний зїзд, в якім бере участь понад 3.000 Словаків усїх кляс і станів, не виключаючи навіть шляхти. Сей

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зїзд з одушевленнєм прийняв так званий „Меморандум Словацького народу“. Признаючи єдність і неподільність угорської держави, ся проґрама підчеркує солїдарність всїх немадярських національностей Угорщини і домагаєть ся: запровадження словацької мови в церкві, низшій і середній школї, в адмінїстрації і судї; видання на словацькій мові всїх угорських законів; відповідного представництва Словаків в угорськім парляментї, виділеннє теріторії, залюдненої Словаками, в окрему автономну одиницю з ґарантією прав не словацьких меншостей. Але на сей меморандум в Будапештї не звернули жадної уваги.

Незабаром Мадяри добили ся установи системи дуалїзму, і Словаки цїлковито підпали під власть мадяризаторської полїтики. З полїтичного погляду вони не мають тепер жадного значіння. Тому з тим більшою силою кинули ся вони до культурної роботи Їх товариство „Матиця“ розвинуло широку культурно просвітну діяльність. З її ініціятиви угорський мінїстер просвіти дозволив виданнє шкільних підручників в словацькій мові. Далї почали Словаки засновувати приватнї середнї школи з словацькою викладовою мовою. Одначе не довго тягли ся успіхи словацького культурного руху. Мадярське правительство взяло ся до репресій і в 1874—5 рр. розвязало цїлий ряд словацьких товариств. Між иншим тодї розвязано і „Матицю“, маєток її (200.000 кор.) сконфісковано і на сї гроші засновано „патріотичне“ словацьке товариство, яке працює в мадярськім дусї. Репресії проти Словаків тягнуть ся й досї, але всеж словацький рух розвиваєть ся [1]).

* * *

Отак ми дали нарис національного розвитку і національної боротьби у ріжних народів Австро-Угорщини, наскільки се позволяв зробити фактичний матеріял, уміщений в збірнику [2]), і обмежені розміри нашої статї. З повисшого викладу видко, що абсолютистично централїзаційно-ґерманїзаторська полїтика віденського уряду нїчого не зробила для асіміляції ріжних народів Австрії, що найбільше, вона асімілювала, і то до певного часу, тілько висші верстви ріжних народів. Натомість народам, їх культурному й економічному розвиткови наробила вона величезних шкод. Одначе національна свідомість сих народів всеж розвивала ся, не зважаючи нї на які перешкоди. Се найкраще виявило ся в тім раптовнім і несподїванім виступі на арену публичного житя ріжних народів австрійської держави. Всї вони виставили свої домагання в области національно полїтичного житя, на один момент, здавало ся, на-

[1]) Про Словаків докладнїйше див. в статї Е. Куни, ст. 265—272. Про Нїмцїв на Угорщинї див. статю Е. Траймунда, ст. 253—262. Ми її лишаємо без обговорення, бо там нїмецький рух не має особлившого інтересу

[2]) В нїм бракує статї про національний рух Румунів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

віть здобути відповідні умови для дальшого нормального розвитку. Реакція змела їх здобутки, а конституційна доба 60-х років принесла ліпші умови національного істнування тільки для деяких народів, в жертву яким принесено инші народи — Мадярам — Словаків, Українців і ин., Полякам в Галичині — Українців і т. д.

В статї Р. Шпрінґера „Політична еволюція національностей в Австро-Угорщині“ дасть ся поясненнє сього явища. В 1867 р., каже він, коли в державі заводила ся наново конституція, тільки Німці й Мадяри були народами в сучаснім розумінню сього слова, себ-то мали крім народних мас ще й висші кляси, які при сучасних умовах одні тільки й могли взяти на себе веденнє державних справ і провід в суспільнім житю [1]). Поляки в Австрії крім селянства мали свою шляхту, Хорвати — шляхту і церковних вельмож, Чехи крім селянства мали ще дрібних урядників і приймали опіку богемської шляхти, хоч вона тодї й не була ще настроєна в національно-чеському дусї. Решта народів складала ся переважно з темного і забитого селянства, яке ледве вийшло з панщизняно ярма, і з духовенства, до тогож не дуже свідомого національно. Сї народи буди різко відмежовані від купки чужих для них шляхтичів — земельних власників, князїв церкви і державних урядників. Крім Німців і Мадярів нї один нарід не мав промислової буржуазії, інтелїґенції, бюрократичних і торговельних елементів, а також свідомого пролєтаріяту. „Ті народи, каже Шпрінґер, які заховали що найменше свою шляхту і духовенство, добили ся всеж признання і рівноправности в своїх коронних землях, решта, яка не мала висших суспільних кляс, стали рабами дуалїзму“.

„Таким чином, каже він далї, клясова будова націй в 1869 р. пояснює нам участь народів в імперськім житю; вона пояснює нам німецько-мадярське панованнє в імперії й відносну самостійність Хорватів і Поляків; пояснює нам також, яким чином Чехи перші зробили пролом в сїй системі, як нарід найбільше розвинений, з найбільше впливовою шляхтою, який до того живе в найдужчій провінції по сей бік Лїтави. За допомогою феодальної шляхти, яка перейшла на їх бік їм удало ся в 1871 р. завоювати чеський сойм“. З того часу, завважає автор, процес перетворення малорозвинених народів в народи справжні, з діференціованою клясовою будовою вже майже закінчив ся. Се значить, що ті народи, які від 1867 р. мали можливість панувати над ними і

[1]) Німецький нарід крім селянства, ремісників і зародків промислового пролєтаріяту мав шляхту, бюрократію, духовенство, міську буржуазію й представників свобідних професій. Мадяри крім селянства мали маґнатів, дрібну шляхту, духовенство і представників свобідних професій, а жидівська буржуазія для політичної і релїґійної свободи пожертвувала своєю національністю й мадяризувала ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

фактично всякими способами старали ся денаціоналїзувати їх, не змогли з ними нічого зробити. З великими зусиллями, часто з напруженнєм всїх сил національного орґанїзму, вони тепер потроху завойовують собі належні права. Звідси та завзята національна боротьба проти істнуючої автономії земель, за здобуваннє автономії національної, яка останнїми роками спинила нормальну дїяльність соймів, звідси слабість центрального парляменту, вибраного навіть на основі загального виборчого права. І нема сумнїву, що ся боротьба, незвичайно шкідлива для всїх народів держави, а особливо для їх працюючих мас, скінчить ся тільки з перемогою прінціпів автономії народів виставлених національно-поневоленими народами.

(Кінець буде).

МАКС. РИЛЬСЬКИЙ.

Зачѣмъ я не птица, не воронъ степной?
М. Лермонтовъ.

Серпанок прозоро-блакитної ночи
Окутує землю так ніжно,
І сріблом сіяють небеснії очи, —
А серце ридає невтїшно.

Душею я рву ся у даль незміриму,
Де мрії і дїйсність сплели ся,
Але — я в темницї з стїнáми страшними,
Кайдани у руки впили ся.

Розбить би кайдани, у степ полетїти,
У степ той безмежний, зелений,
Де пісню бренять разом з птицями квіти —
Так... — сили немає у мене!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Л. СТАРИЦЬКА - ЧЕРНЯХІВСЬКА.

Ганна Барвінок.

(*Посмертна згадка*)

Порвав ся останній перстень живого ланцюга, що єднав нас з великою епохою 40-віх років. Одійшла на той світ Ганна Барвінок, дружина Куліша, сестра Василя Білозерського, останній живий свідок славних часів Шевченка, Костомарова, часів Кирило-Мефодіївського товариства. Тепер вже між нами і тією епохою полягла історія: ніодного живого свідка нема.

Ганна Барвінок, — в дівоцтві Олександра Білозерська народила ся 23 квітня 1828 року в Чернигівщині на хуторі Мотронівці Борзенського повіту. Батько Олександри Михайловни був на той час людиною досить високої освіти, мати-ж її, дочка козацького сотника була те-ж досить інтеліґентна людина: вона кохалась в поезії, в літературі, читала за-любки, як згадує сама О. М., романи Вальтер-Скота; цікавилась і українською літературою, яка саме тоді роспочинала ся.

І слово, і казка, і пісня українська мали вільний доступ в покої панські на хуторі Мотронівці. З спогадів самої О. М. бачимо, що батьки її при дітях штата ґувернанток і ґуверньорів не утримували, а через те діти вільно входили в відносини з слугами Українцями. Навіть грамоти вчили ся О. М. не в кого-ж, як в селянина — крепака. Взагалї родина Білозерських, як родина не з заможнійших родів, ладом сього життя не одійшла далеко од життя своїх селян-крепаків і душа О. М. міцно зростала ся з дитинства з українськім народнім життєм. О. М. була малою дитиною, коли вмер її батько. По смерти батька мати віддала О. М. разом з старшою її сестрою до селянського пансіону однієї поміщиці вдови полковника, де разом з паннами Білозерськими учено ще 9 других поміщицьких дочок. Учено їх звичайним на той час панянським наукам: французької та німецької мови, гри на фортепіано, співу, танцям та чемним манерам. Вчила ся О. М. до 13 років, на 13-ому році вернула ся до дому, повчила ся ще трохи в одному пансіоні в Конотопі і на 14-ому році скінчила вже всю свою освіту цілком і разом з матірю вдала ся до господарства. Се було нудне, одноманітне життєє. Звичайно молодість, здоровє наддавали йому своєї краси, але не було в тім житті проміння висшого духовного життя. Він прилинув на хутір разом з братом О. М. Василем Білозерським, що приїхав у Мотронівку з своїм товаришом П. Кулішем. Ті принесли з собою на хутір новий світ, нові ідеї,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нові почуття. Куліш пише для панночок Білозерських історію України, малює їм портрети гетьманів і т. и. Через три роки, а власне 22-го січня 1847-го року одружив ся Куліш з молодшою з Білозерських Ол. Мих. — згодом Ганною Барвінок. Шевченко був на вінчанні за боярина і тішив ся щасливою парою. Але не довго світило молодим молоде щастє. Куліши доїхали тільки до Варшави, тут заарештовано Куліша через відому всім історію Кирило-Мефодійського брацтва і повезено до Петербургу. Як не вмовляли молоду пані Кулішеву вернути ся до-дому, — вона не згодилась, поїхала за своїм чоловіком; поїхала потім за ним і в засланнє і за кордон.

Вона в вигнанні запалювала йому вогонь, ділила з ним гіркий хліб і через все своє життє додержала святий принціп шлюбу: „де будеш ти Кай, там буду і я Кая“. Се було духовне подружжє. Світом О. М. стала духовна праця її чоловіка, вона вийшла на громадську ниву поруч з своїм ратаєм і разом зним стала обробляти рідну землю. А коли вмер П. О Куліш, О. М. сама, не вважаючи на свій старечий вік, вжила всїх заходів, щоб повидавати його літературні твори. Вона обвіяла память його подихом побожної любови і поваги. Склала музей його книжок, рукописів, речей; перенесла будиночок його на землю д. Кочубея, сподіваючись, що тут він зостанеть ся у вічному захисті. Вона і вмерла власне з великого жалю, що охопив її, коли побачила як її святощі, той музей Куліша загидили і перевернули ні на що. Один з близьких свідків останніх днів О. М. росповідає в „Раді“ (число 181) про те, що стало ся з тим музеєм Кулішевим: Гірко заплакала немічня 83 літня жінка, побачивши на свої очи руїну того, чому вона присвятила останні роки свого життя, та й пішла геть... Та й звалилась в убогій халупці, що наняла собі в хаті, бо несхотіла лишитись в своїм загиженим будинку. Сей тяжкий жаль і був останьою гіркою краплиною життя. „До самої смерти була вона в повній свідомости, пише свідок її останніх хвилин, все намагалась говорити про музей, про те як споганили і осквернили її святиню. Ні слова не говорила про себе, а все про Куліша, просила щоб завжди в день 27-го іюля правлено було по ньому панахиду“. З тим словом і вмерла. І пішла 23 червня в далеку дорогу самотня вдова і понесла з собою на той світ свої скарги й жалї.

Літературну свою діяльність почала Ганна Барвінок у 1858 році. Перші її оповідання були видруковані Кулішем в альманасї „Хата“. Тепер ми маємо, гарно виданий Б. Грінченком, великий том оповідань Ганни Барвінок. Оповідання сї зложено в книзї в хронольоґічнім порядку через те можемо бачити і зріст таланту письменниці і його пригасаннє.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Твори Ганни Барвінок, — голос далекої епохи, засушена квітка, що говорить нам про час сонця, тепла і запашної краси. Загальний тон творчости її — гуманізм і глибока любов і повага до народу, до його морали, до його світогляду. Сим твори Ганни Барвінок різно відрізняють ся від творів сучасних письменників, що пишуть на відповідні теми. Соціяльні кривди, темнота, дикість народнього життя, вбожество його, — все се одбиваєть ся й в сучаснім письменстві, але та повага до народу і до позитивних типів його, яка переймає всї твори Ганни Барвінок, якось не виступає тепер так перед очи чатача [1]). Я згадую тут про се на те, щоб підкреслити найвиразніщу рису її творчости. Ганну Барвінок вважають завсїди наступницею Марка Вовчка, — не наступницею М. В. була вона, бо виступила майже одночасно з нею на лїтературне поле, а за такий час ще не могла виробитись школа М. В. — вона була дочкою свого часу, — часу народолюбства, часу великої поваги до народу, і той одблиск світлих 60-х років лишив ся на всїй її лїтературній продукції. Ся любов і повага до народу виявляють ся і в тих темах які оберає Г. Б., і в тому, як ставить ся вона до героїв і героїнь своїх оповідань, і в тім що вона сама як лїтерат нїде не виступає з своєю особою, а перше місце дає скрізь своїм героям бо оповіданнє ведеть ся завжди з уст самого героя, і в тім, що вона майже дослівно переказує слова своїх персонажів, немов боїть ся загубити хоч єдине зерно тієї народньої мови, музики народньої душі. Звичайно, сила і діапазон таланту Г. Б. були менчі за силу таланта М. Вовчка. Творам Г. Б. бракує глибина теми: вони майже не торкають ся соціяльної неправди — кріпацтва і взагалї неволї, яку виводить в своїх оповіданнях М. В., бракує їм часом і сили псіхольоґічнього аналїзу, бракує і тих глибоко траґічних постатей, що одбили ся в творах М. Вовчка. Г. Б. обмежуєть ся тільки тїсним колом селянської жіночої долї, але в сїм обширі досягає вона великої суцїльної краси.

Почала свою лїтературну діяльність Г. Б. досить пізно. В передмові до перших її оповідань П. Кулїш пише нїби вони повстали з того, що письменниця слухала розмови селян і записувала їх. Сама Ганна Барвінок каже, що Кулїш вчив її записувати оповідання народні [2]), — але таким лише побитом не може повстати лїтературна творчість. З біоґрафічних даних можемо вже постерегти, що Г. Б. з молодих лїт виявляла лїтературні здатности: її листи до свого брата Басиля Білозерського були о стільки хороші, що Білозерський показував їх Кулїшеви;

---

[1]) Твори д. Коцюбинського зближають нас з сїєю рисою творчости Г. Б. і М. Вовчка і без пересолоди дають вони нам високо-ідеальні типи.

[2]) „Оповідання з народніх вуст“ Ганна Барвінок. XI.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в тих оповіданнях, де автор, залишаючи на час епічний тон оповідання говорить сам від себе (напр. „Нещаслива доля“ стр. 128 і др.), бачимо іскри справжнього таланту. Але літературна вартість творів Ганни Барвінок геть та й геть не однакова: ті твори, в яких авторка намагаєть ся переказувати слово в слово оповідання своїх героїв се найбільші її речи, — замість того, щоб зосередити вагу оповідання на почутях свого героя, вона росточуєть ся по цілком неважливих подробицях околишнього життя. Така манєра оповідання в устах селянської жінки цілком реальна, але вона позбавлює саме літературне оповіданнє цілости й сили. Найкращі твори Ганни Барвінок: „Не було з малку“, „Русалка“, „В осені літо“, „Перемогла“, „Домонтарь“ — в сих оповіданнях поза безпосередньою мовою самих героїв виступає творча рука автора і сила псіхольоґічнього аналізу і скульптурність роботи. Але чим пізніщі твори беремо ми, тим більш зменшуєть ся сила творчости і, нарешті літературний твір справді переходить в простий запис оповідання селянської жінки про своє лихо й свої негоди.

Теми оповіданнів Г. Барвінок — дівоче коханнє і жіноче лихо; рідко коли головними героями виступають в неї чоловіки, але і в їх душі вміє читати вона. В одному з кращих її оповідань „В осені літо“, Г. Барвінок малює нам літнього чоловіка, який поховавши свою жінку, занудив світом, зажурив ся за „вірною дружиною“. Скільки тонкого людського почуття в сій самоті старого Кавуна, в бажанні його знайти собі „пару“, і який високий ідеальний погляд селянина на „дружину“ дає нам се оповіданнє! Се справді стогін душі за суголосною душею. І як вірно переказує нам авторка настрій радости, що охопив старого Кавуна, „коли він побачив нарешті молодичку собі „до пари“. Щастє залило мов повіддю самотне серце людини і старий Кавун не може вдержати в собі все те добро: він згадує і немічню вдову, який треба допомогти і свого небожа... і таке мягке в нього серце, така ласка в нього до всього світа, здаєть ся з кожним поділив ся б своїм шматком. І знов надзвичайно харартеристична риса, орґанічного звязку селянина з природою. Щасливий Кавун не може вседіти на возі з небожем: душа його повна і куди-ж тягне його? „На возі мені не сидить ся... лучше-б я пішов по-між нивами, по обміжках, слухав-би як жито шумить і грає колосом. Що вже там не говорить небож, — я його не слухаю, — у мене в очу жита, жита хвилясті.“ Он де може він знайти і пораду і відгомін своїй стурбованій душі. Читаючи оповідання Г. Б., присвячені дівочому коханню розумієш звідкіля взяло ся в тій українській пісні стільки поезії й краси — з жіночої души. Се коханнє жіноче і стіхійне і непереможне; „любощів не заїсти, не запити, не заспати“ кажуть героїні Г. Б., і разом з тим таке воно чуле, чисте,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

поетичне. Он де корінь тих дорогих виразів любови: „дружинонько вірная“, „тихая розмова“, „порадонько моя єдина“, які скрашають українські пісні. Найповніще вилилось се почуттє любови в оповіданні „Не було з малку, не буде й до останку“. Покохала Зінька — козачка, героїня оповідання бідного крепака в сірячині убогій, покохала зразу і на ввесь вік. „Глянула на нього, каже вона, і мені аж жарко стало, да так щось од самого серця й покотило ся і жаль мені чогось, і сама не знаю, весело й не знаю куди мені очі свої повести? Хоч я й поведу їх куди дак все їдно нічого не бачу й не чую. Хотілось би на його, дак вії замигтять-замигтять і не згляну, — як на сонце!“ (66 стр.) Все втеряла Зінька з-за свого кохання, зреклась богатства і пишного роду, віддалась за крепака, за ту бідну „сірячину“, заквітчав він її молодий вік колючими тернами, — але не жалує на те Зінька, жалує тільки на те, що рано вмер він. „Аж і тепер не вдержу ся від сліз: ні за кого мені захилитись тепер. Хто ж мені тепер світитиме, як він?“ І всї жінки Г. Барвінок такі ж як ся Зінька: — такі ж терплячі, такі ж вірні, такі глибокі натури. Така ж і Харитина з „Перемогла“, така ж і Палажка і всї инші. І скільки горя впадає на їх долю — все вони переможуть для дітей, для кохання свого, для доброї слави. Всї жіночі постати в Г. Барвінок високо ідеальні, але се не є пересолода: неґативні образи не привязували до себе її уваги. В одному з своїх оповідань сама письменниця пише: „Цікавила мене історія сільського вбозства, подекуди з своєї волї. Тихі чесноти без розголосу і пихи приваблювали мене [1])“. Ті тихі чесноти жіночі й одбили ся в її оповіданнях. Її твори матимуть завжде і художне і історичне значіннє: вони дали нам жіночі образи незрівняної краси, вони законсервували в собі життє селянське з усїма подробицями його буття і чуття. Як музика, як пісня єднають безпосередно наші душі, так і сї оповідання Ганни Барвінок єднають нас безпосередно з радощами і жалями селянського життя.

Великий скарб внесла Ганна Барвінок в нашу літературу мовою своїх оповідань. Мова її — перлове намисто нанизане на шовковий шнур. Се мова — народнїх вуст. Вона повна приказок, пісень, дотепів, виразів чисто народнїх. Ми бачимо, як оповідає народ про свої радощі й про свої жалї, яких виразів чулих і дотепних добирає він для виразу того, або иншого настрою й почуття. Та мова повна образів і поетичні образи одбили в собі форми селянського життя так тісно злитого з життєм природи.

Мав право сказати Куліш до своєї дружини:

„Так ми на те у наш убогий мир прийшли,
Щоб мову з мов людських, скалїчену, забвену,

[1]) Оповідання Ганни Барвінок с. 373.

Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

З народнїх уст узять і в перло возвести:
Нехай живе вона й цвіте про всю вселенну.

Але як казано вже вгорі, твори Ганни Барвінок не однакової лїтературної вартости: багато єсть між ними і слабих, і розволочених, як ось, наприклад, „Жидівський крепак“, „З дороги“, „Сирітський жаль“, „Дїд і піп“ та инші. Чим далї, тим більш пригасає творчість її. В оповіданнях підписаних 1901 роком бачимо вже занепад таланту. Міняєть ся і форма оповідання: автор вже не дає слова своїм героям, а сам оповідає про їх життє, і разом з тим втрачуєть ся і психольоґія в оповіданнї, немов змінивши форму своїх оповідань, автор втеряв і шлях до душі своїх героїв. Зникають і ті жіночі постати повні тихого героїзму. Гаснуть фарби... На захід котить ся сонце... і нарештї в 73 лїтньої жінки вириваєть ся сумне слово: „мало щастя на землї“.

ЮРІЙ КМІТ.

Сотрудник [1]).

V.

Ніч залягла весь обрій, чорні хмари згромадили ся на овидї та розсипали рясний дощ по темних просторах. Вітер згоняв його з призначеної дороги і рощибав ним на всї боки, а сам гнав з усею силою десь у безконечність. Острого його подуву страхало ся всьо, що жило ніжним життєм. Плюскіт, шум і клекіт проносили ся раз по разу, долїтали й до кімнати Петра. Прислухуючи ся надвірному гаморови, який творили могутнї сили природи, почував у собі чи малу приємність, що гнївна хуртовина не доскулює йому. Ще близше пригорнув ся до роскішного, теплого боку Магдалини, положив легко руку на її грудь, яку покрило розсипане волося чорно-блискучої, довгої коси. Вона вже спала. Минула одинацята. Петро не міг заснути. Ріжні думкі налїтали на його голову і проганяли сон з очий. Одна одну находила, одна одну перебігала; змагали ся з собою; мучили, дразнили Петра. Вибив ся на добрезі сну і дав думкам волю, що роєм обсїли його. „Почав я роботу, а який хосен з неї? Чи полишать ся тривкі слїди з того? Бо робити, ut aliquid fecisse videatur — се брехлива улуда для себе і для других. Нікчемний обман! По мойому, в життю треба все поставити на карту і треба сказати собі: мушу виграти! Великі

[1]) Далї, див. VII—VIII кн. ЛНВ

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

слова: або — або... Або жити, або гнити... Все що по середині, всякі паліятиви, всякі компроміси, не доводить до нічого. Найважнійше в людському діянні, аби се, що проговорить ся, було здійснене, або принаймні, аби були щирі, напружені зусиля, хоча й безуспішні; сказане слово, вхвалена резолюція — дарма, повороту немає й не повинно бути, треба її виконати, хоча-б навіть довело ся землю гризти! В противному разї не треба говорити нічого такого прилюдно, бо сказати, а не виповнити, саме то вироджує пагубну деморалізацію... Ходити до читальні, мати відчити, улаштовувати спектаклї — крихка і примітивна робота... Треба щось такого для населення зробити, аби зломити їх зависимість від кого иншого, бо вони мимо найщирійшої волї не підуть у важних хвилях за моїми покликами. Треба, аби було се в мене, що має противник і чого вживає в догідній порі для себе. Голод, жолудок не знають сентиментів і патріотизму. Робота в читальні — се субстрат до чого иншого. Тїшу ся, що управильнені справи читальні, головно важне се для мене, що міщани порузуміли, що належати до товариства обовязком, а не ласкою. Думав я, що втягну пороха до чого; відпекуєть ся руками й ногами, а до того ще й менї загрожує консисторією. Гарна історія!“

Північна пора щораз більше розбурхувала та горячила молодечу уяву Петра й недавала йому спромоги сконцентрувати увагу на одному предметї. Вітер гудів, а каплї дощу плюскотїли по шибах. Думав над рефератом про каси, який мав виголосити завтра перед визначнійшими представниками міщанства й маломіщанства. Вони дуже полюбили його за се, що щиро, цїлою душею звернув ся до них. Слухали його у всьому і розкривали перед ним усе своє нутро. Вони розуміли добре, на яку долю засуджує себе, віддаючи ся їм уповні. Та се приковувало їх до нього майже інстинктово, при тім Петро був добрий, палкий бесїдник. Старші й молодші, мущини й женщини навідували у великому числї сходити, на яких являв ся, або промовляв Петро. Незвичайно порушив міщанство, коли сказав їм, що на них, на їх місто звернені очи всеї України. „Освітні товариства, мужі науки, полїтики хочуть заінтересувати ся вашим положеннєм, аби вратувати се чисто українське місто від національної заглади, яка стрінула инші наші городи з нашим міщанством. Тут повинні потворити ся як найшвидше спілки, що давали-б вам спромогу зарібку та вхоронила вас від визиску й нечесної зависимости; тут повинні основати ся як найскорійше своя каса, свої школи, де учили-б на нашій, питомній мові“.

„Каси, каси треба нам зараз таки“, залунали голоси.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Сором і нечесть нам, що ми вісім тисяч Українців не маємо тут у свойому городі нічого, а тисячка наших сусідів має все. Хто робить, заходить ся, мусить вийти на своє, а хто спить, того й сміття роздавить... При вашій підмозі, при вашому щирому заінтересованню хочу почати роботу, що була-б користна для вас і вратувала нашу народню честь“.

„Берім ся поперед усього до каси!“

„Добре. Я вкоротці скличу довірочну нараду“.

Петро діставав зі Львова з Народньої Управи відозви, аби орґанізував повіт. Розважував сю справу з усіх боків і прийшов до висновку, що політична орґанізація не піде так гладко, як написано у відозві. З рештою з неї не буде в сучасних, льокальних обставинах великого хісна. „Я, як сотрудник, скличу політичне віче, а зараз того таки дня підуть реляції від пароха, старости й маршалка за прискореним перенесеннєм... Опісля до політичної роботи треба більше людей. Та се ще дрібниця, люди згодом витворили б ся, одначе зачати щось, а не докінчити, ухвалити резолюції, а не виповнити їх, шкода всякого заходу. З рештою міщанство є потрохи свідоме, але воно мимо своєї свідомости мусить иноді заховувати ся байдужно, страха ради, значить, треба йому запевнити якусь поміч з економічного боку; запевнюючи їм, через те втягнеть ся в своє колісце й повіт“. Вибрав отже таку дорогу, якою дійшов би скорійше до мети. Заходив ся біля того, що, по його думці, було певнійше, успішнійше й тривкійше в наслідках. Рішив ся заложити кредитове товариство, щоб визволити місто й повіт від чужих кас. А що не був обзнайомлений в касовими річами, посправляв собі потрібні підручники. Простудіювавши і пізнавши дещо й практично з касового діловодства, скликав представників міщанства на довірочну передвступну нараду. Роздумував тепер про все, що мав „сказати в так важному ділі“. Минула дванацята година. Петро втомив ся дуже роздумованнєм. На дворі гуділа хуртовина. Почало грізно греміти, аж вікна бренїли. Рясні блискавиці прорізували темряву ночи. Дивний настрій сповив Петра. Під грюкотом громів, бренькотом шиб і осліплюючим блиском проснула ся Магдалина. Надслухувала, чи спить чоловік, а коли дізнала ся, що ні, міцно пригорнула ся до нього, мов сполохана голубка. Довго розмовляли по за північ, тулячи ся одно до одного. Петро шуткуючи сказав до жінки: „Сї громи є мабуть грізними віщунами бурі, яку викличе в місті основаннє нашого кредитового товариства“.

„Може воно й так“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Та се ніщо. Добрі діла виростали й виростають посеред громів і блискавиць, серед хуртовини та завирюхи“.

„А чому воно так?“

„Один одного рад би здавити. Сильний кермуєть ся моралю: сила перед правом, а слабший, поневолений кричить дикими, розпучливими голосами: право перед силою“.

„А сильний сміеть ся з того зойку, має розривку“.

„Раб не може стерпіти сього хихотання і зчіпають ся за горло. Така вже доля світа. А ми обоє не дамо ся“.

Обняли ся й поснули в солодких, роскішних обіймах.

VI.

В другій половині мая були гарні дні. Чудова погода. Вечеріло. Сонце скривало ся за сосновим лісом, що широко й далеко простягнув ся за містом К. Довга тінь простеляла ся по полях і луках; захоплювала краї широчезного ставу. Сонішні проміння в останнє впрошували ся крізь густі верхи, обнімали пні своїм ніжним сяйвом; прощали ся з ними й пропадали в темряві. Розпливали ся. Йшли спочивати. Блідо-синє небо глядїло мелянхолійно на втомлену землю. Кожний почував на свойому лиці свіжий, чистий подув вітру, що ніс з собою приємний запах з ріжнородної зелені. Рої комарів та мушок збивали ся в купки й громади; між ними творила ся швидка метушня. Вечірній сумерк більше і більше сповивав поля, ліси, долини, сади й дороги. Місто К. теж поринало в темряві вечера. В таку пору ходив швидко, нервово по комнатах Олександер Масний. Камениця стояла на розї вулиць Шевченка й Міцкевича. Її винаймало для себе за високим чиншом польське задаткове товариство від Масного, що був начальним директором сього товариства. Масний міг мати яких сорок сім літ; високого росту, худий, з видом чахотника, рудоволосий, з малою, вистріпканою борідкою й такими вусами; чоло низьке, очи сірі, глибоко всаджені з хоробливими кружалами. Його зачисляли до найзасібнійших горожан міста К. Був сином богатого руського міщанина. Покінчивши з лихим успіхом першу клясу ґімназіяльну, помагав родичам різникувати й господарити; пізнійше став писарем при маґістраті. Тут познайомив ся практично з касовим діловодством. В коротці зложив бухгальтерийний іспит. При підмозї великої протекції викрутив ся з війська і зараз оженив ся з не дуже красивою польською шляхтянкою, донькою богатого мельника. По скорій смерти батьків дістала ся йому гарна спадщина з обох боків. Ся спадщина запевнила йому вельми корисне місце касиєра при маґістраті. До Масного, як засібного чоловіка, почали при-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хильно звертати ся всякі провінніяльні потентати; незвичайно чечно поводили ся з ним, запрошували його до своїх сальонів, навідували ся до нього й ревізитували його. На похороні батька Масного були присутні всї власти з міста, також дідичі й ґрафи з повіта. По похороні пішли всї до його дому на поминальну комашню. Олександер приляг до них серцем і душею; був їм „щиро“ помічний при виборах і в инших пригодах. Перед посторонніми людьми удавав словами вельми удачно українського патріота. Все, що чинив, ішло з детального вирахування. Де чув користь, трівалий, багатий інтерес, там похиляв ся швидко без жадних скрупулів. А що був проворний, меткий, плавно балакучий, тим то все складало ся препишно і маєтки зростали. Що правда, треба було призбирувати грошенята, бо наділяв його Пан-Біг діточками як діда торбами. Міщани говорили про нього: Масний переймав у всьому Жида. Добрий рахмайстер до себе, а від себе анї руш! З часом позаходив ся, що основано польське задаткове товариство. В тому були йому помічні всї місцеві власти: маршалок постарав ся, що повкладано громадські гроші; судовий радник зложив сиротинські фонди. Маршалок зі старостою й иншими дідичами вплинули, що увійшли церковні капітали. „Давайте, отцї, промовляв жартом ґраф Жубер, адже головним директором ваш чоловік, Русин; жиймо в згоді та спокою як сини одної мамунї; зрештою у фінансових справах вилучують ся національні справи. Най там в инших сторонах гризуть ся, а в нас мир і тишина. Тут на оцї матеріяльна підмога для повіта і більше нїчого!“ І ґраф заінтоновував: мир вам братя. Масний ріс як на дріжджах; з кожним днем ставав більшим паном ситуації. Товариство росло швидко, бо не було другого такого. Багато людий заанґажовувало ся й стояло за ласку панів, що кермували товариством, і робили се, що керманичі диктували в даних обставинах. Коли Масний розсїв ся вигідно на директорському столї і коли порозумів, що він тільки один на разї компетентний і укваліфікований до касової роботи, почав „крутити людьми, як швець шкірою“. Найбільше дав ся в знаки селянам. Хто хотїв дістати позичку, мусїв „Олексунови“ за вигоду виорати, заволочити, посїяти; инший знову вижати, скосити, позвозити, змолотити, принести пару кіп яєць, фаску масла, сира, грибів, а навіть мітлів. Одного разу міщани, яким урвала ся терпеливість, позаносили хабарні посудини до суду, але тут приспали всю справу; Масний, як всесильний пан, робив далї своє. Міщанство порозуміло своє безвихідне становище, але „що ж було діяти? З ким що чинити? Де звернути ся? Нам серце краяло ся, як тут знущали ся над

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нуждарями! Иноді півтора й два місяці крутив хлопом, поки дістав позичку. Ходив, кланяв ся, падав до землї, лизав лапу. Йому відповідає Олексуньо: Прийдеш тоді і тоді; приходить хлоп в означений час з ручителями, а тут кажуть йому, що ще позичка неухвалена, що не було засїдання і т. д. Виходив ся, стратив ся, аж доки не загатив йому горла яким лаповим, доси не видно було кінця. Такі тут гаразди бували! Сього плюгавства не списав би на воловій шкірі, що витерпіли наші люди". Коли пронесла ся чутка, що Петро спільно з иншими залеґалїзував статут руського кредитового товариства і що вже відослано до окружного суду та що оголошено в часописях відозву, аби зголошували ся в члени, острах здійняв повітових проводирів. Найбільша лютість заворушила ся в Масного. Швидко заалярмував управу товариства й нетерпеливо дожидав ся, коли прийде хвиля важної поради. „Менше було-б крику, коли-б вигоріла половина міста".

Почали сходити ся. Найперше явив ся дідич Володислав Коновка, президент ради надзираючої, за ним незабаром прийшли: о. Павло Турчанський, ксьондз Адам Вольский, бурмістр Григорій Старявський, судовий радник Станїслав Кулаковский, фізик Авґуст Айхлер; тут застали директорів: Олександра Масного і ин. В ході сих людий проявляла ся горячковість і нервовість. На лицях малював ся гнїв, а до того визиваюча, безлична зарозумілість. Швидко витали ся, папіроски курили, говорили все без звязку, перескакували з предмета на предмет, але сього, що було поставлене на порядок, не торкали. Здавало ся, що зближають ся, а тут на раз відскакували на протилежний бік. Рана болїла їх, але якось відкладали оглядини й перевязування. Було видко, що в їх бюндючних мізках клекотїли острах, трівога, а рівночасно й скажена лютість, що хтось там захочує з ними рівняти ся, бороти ся і инакше зважуєть ся чинити, як вказує головна їх команда. Освітили рясно комнати, поспускали залїзні стори й лагодили ся до надзвичайного засїдання.

„Прошу панів, проговорив збентежено Коновка, зайняти ласкаво місця. Пан директор Масний зволить нам подати причини, зволить виложити річ нинїшнього засїдання, а опісля перейдемо до основної дискусії над порушеними справами. Прошу, пане директор!"

Всї посїдали. Кожний вдивляв ся в Масного і ждав, як буде проголошена назначена річ? в якому світлї представить ся вона зібраним? яке викличе вражіннє на них? Олександер говорив зворушеним, піднесеним голосом. „Від якогось часу коїть ся в нашо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:50 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

му місті лихо. Давнійше був спокій; жило ся, як Бог приказав, а тепер починають зринати дивні, невгамовані духи, що засівають зерна незгоди, ворожнечі й ненависти. Повис над нами дух знищення, дух руїни! Хочуть нам вирвати, хочуть загарбати се, над чим ми, панове, трудили ся невтомимо. Раді одної хвилї, одної години стерти нас з лиця землї; раді знищити наші інституції, а головно сю, де ми зібрали ся нинї!"

„Ого! Мають препишний смак", додає злобно фізик.

„Найгірше і найнебезпечнійше в тому діяннї злопочатому, що наш ворог проповідує національну й клясову ворожнечу не виразними словами, не вічами, а взяв ся хитрого, лукавого способу, так що не легко сконтролювати його. На око представляє себе невинною, згідливою людиною, а нутро його кишить злобою й ворохобнею. Аби не говорити на вітер, без доказів, позволю собі відчитати дещо з відозви, яка вчера появила ся в руських часописях, а яку підписав Петро Лихопатер, сотрудник о. Капонїка". Тепер звернули ся незамітно очима всї до місця, де сидів Павло Турчанський. Його лице спаленїло з гнїву, лютости, сорому й пригноблення. Нахилив ся трохи в бік і щось шепотів до Коновки. Сей кивнув притакуючо головою й усміхав ся іронїчно. Масний виймає часопись, пальцї його скачуть нервово. Читає: „К—ий повіт крайне занедбаний!"

„Що йому до того?"

„Маршалок!"

„Най молоко йому обісхне"...

„Смолавець!"

„Те саме треба сказати й про місто".

„Вибрати його бурмістром"

„З жалем і докором зазначуємо, що духовна й світська інтеліґенція вповнї не інтересуєть ся розвитком свойого народа".

„Ну, дивіть ся на смолавця, як він собі вередує?"

„Верх безличности!"

„Треба його добре провчити, бо инакше гріх неспокутований мали-б ми на своїй души", проголосив зі скаженим криком о. Вольский.

„Повіт і місто приспані!"

„Прошу перестати читати", кричить фізик. „Неможлива річ слухати".

„Аґітатор!"

„Ворохобник!"

„Слухайте, панове, терпеливо далї: Тисячка наших сусїдів По-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ляків має тут свої школи, товариства освітні й економічні; в касї пять-мілїоновий оборот нашого гроша, тисячі наших членів там, а вісїм тисяч Українців не має нїчого! Де наш стид? Де наша народня честь?

Хочемо дати почин до роботи. Не впадаємо в розпуку, проганяємо апатію, прикладаємо руку до отруйної дрімоти. Попробуємо розвіяти мертвецький сон, відхилимо болючі повіки; най повіє свіжий вітер, най прочуняють ся брати з легкодушности, пригноблення й пониження... Знайдуть у собі силу — добре, а нї, най западають у віковічний сон! Дня 15 мая залеґалїзовано статут „Руського кредитового товариства Гаразд“ і відослано до затвердження. Тепер звертаємо ся з просьбою до всїх свідомих людий, щоб зголошували ся в члени, приєднували других та поміщували свої, громадські й церковні ощадности в нашій інституції, коли вона увійде в життє. Ратуймо наш город від національної заглади; ратуймо, поки пора, бо опісля може бути вже за пізно. Зазначуємо, що ми вперве і в останнє відзиваємо ся до місцевої й повітової інтелїґенції та вказуємо на її обовязок; більше сього не зробимо, бо-ж прецїнь відомо кожному, яке значіннє економічної інституції в культурному розвитку народа. Всю свою увагу звернемо до найнизших верстов“.

„Слухайте, панове, слухайте!“

„і прямуватимемо з ними вперед!“

„Договорив ся...“

„Йому в голові соціялїстичні ідеї!

„Найнизші верстви...“

Масний зложив часопись, випростував ся і промовляв далї: „Тут маємо, панове, виложений опис нової течії, що когить ся швидко і грозить заливом нашого міста. Під ослоною економічного товариства криєть ся проєкт: підкопати, ослабити або й знищити нашу поважну, фінансову інституцію; дальша знову перспектива й тенденція: посварити одних з одними і вести полїтичну аґітацію між темною масою. Я читаю між стрічками відозви: соціялїстично-радикальна пропаґанда повисла хмарою над нашим містом“.

„Правда, правда!“

„Нинї отже повинні ми, панове, застановити ся над тим, яким робом унеможливити сей атентат на наше товариство? Треба в зародї знищити сю руку, що простягаєть ся по чуже добре!“

„Зовсїм слушно!“

„Так, так“

„Опісля позволю собі ще задати, що в тій роботї бере участь

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

бухгальтер нашого товариства Степан Задунайський. Я все бачу, як він сходить ся з о. Лихопатром; часто входять і виходять оба разом рівночасно з читальні, про щось живо розмовляють, оглядають ся підозрено, чи хто не підслухує їх? Він мабуть усмотрений на головного функціонаря в товаристві; здаєть ся, що він тепер приучує о. Лихопатра в касовому діловодстві... Робота п. Стефана Задунайського погана! Урядник товариства робить змову на товариство!"

„Заговор"...

„Ся річ повинна те-ж бути нині обговорена. І се були-б найважнійші річи, що примусили мене потрудити панів на нинїшне засїданнє. Прошу отже обдумати способи оборони, бо небезпека за плечима"...

Всї слухали промови Масного з напруженою увагою. Коли скінчив, відітхнули вільнїйше, порушили ся на своїх місцях і стали здивовано глядїти один на одного. Міни їх були, немов би дали їм знати, що вродила ся кожному осьма донька, ждали, що далї буде? Встає Коновка, бере кусник паперу, на якому були понотовані уваги на промову Масного, і починає говорити: „Почуваю ся до милого обовязку щиро подякувати п. директорови, що так горячо дбає про інтереси нашої поважної інституції. Жаль, великий жаль, що загостив тут до нас небезпечний гість і починає по свойому господарювати".

„Треба постарати ся, аби його прогнано на чотири вітри!„ крикнув зденервовано бурмістр.

„В тому не буде нам нїхто так помічний, як о. канонїк", проговорив протекціонально радник.

„Я піддаю річ, описану д. Масним під загальну дискусію і прошу все докладно обговорити».

„Прошу о голос".

„Пан фізик має слово".

„Тут, мої панове, нема що довго бабрати ся в поставленій матерії, річ ясна як сонце, тим то лише треба подати радикальний спосіб, що зможе зарадити злому. Автором усього лиха в місії є о. Лихопатер, що заходить ся грати на струнах темної маси. Місцева руська інтелїґенція, духовна і світська — чесні, порядні, спокійні люди, далекі від гайдамацьких поривів".

„Така сама і в околиці", зазначує з емфазою кс. Вольский.

„Я вповні вірю тому. Ми звернемо ся з уклінною просьбою до о. канонїка, щоб вплинув на свойого сотрудника, аби сей прирік йому свято, під словом чести, що залишить розпочату роботу.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:48 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Коли-б не схотів сього чинити, зволить о. Турчанський віднести се до консисторії, щоб його, як невідповідного до міста, забрали на инше місце. Причин до обжалования знайде о. канонік богато. Треба головно бити на се, що не знає жити з людьми, що не старає ся заховати належної гармонії між обома націями; ворохобить одних проти одних і т. д.“

Турчанський всміхаєть ся іронічно. „Коли-б о. канонік не зміг або не схотів сам віднести ся, тоді треба вжити інтервенції п. старости“.

„А найважнійше, заговорив Турчанський, треба впросити п. ґрафа Жубера. Його голос заважить найбільше. Просьбі п. маршалка не відмовить ніхто. Я зроблю своє, але добре було би, щоб рівночасно пішли реляції від п. старости і п. маршалка.

„Так, так“, притакнули всї.

„Се стало ся без мойого відома, що прислали менї того Українчика“, оправдував ся Турчанський.

„Розходить ся, заявив Айхлер, хто поговорить як делеґат товариства зі згаданими панами?“

„Я думаю, каже бурмістр, що з п. старостою поговорить п. радник Кулаковский, а з п. маршалком о. канонік Турчанський і о. Вольский“.

„Панове годите ся на се?“ питає Коновка.

„Годимо ся, годимо ся!“ закричали одноголосно.

„Тепер звертаю увагу панів, продовжає фізик, що староство повинно добре заопікувати ся міщанською читальнею. Від коли на її чолї станув теперішний сотрудник, вона стала розсадником усього злого. Тут виховують ся бунтарі і наслїдники Лихопатра“.

„Правда, правда“, шепочуть де-котрі, инші кивають головами на знак подтвердження.

„Атеїсти! Мало котрий сподїваєть ся, гнївно пробурмотів Турчанський. „Я бачив кілька разів о. Лихопатра, заявляє стиха, немов би підкрадаючи ся кс. Вольский, як він проходжував ся з Сеньком Вихоптем. Гарна кумпанїя! Священик і радикал!“

„У Українцїв і таке спарованнє можливе“, заговорив Турчанський і засміяв ся розглядаючи ся, чи й другі за ним сміють ся. Шкода, що не пішли на горівку до шинку! Прошу вас, панове, священик з міщухом по спацерах! І то з ким? З Сеньком! З соціялїстом! Кажу вам, панове, я би тих Українчиків повішав на сухій галузї“...

„Є й між ними спокійні люди“, влагоджує Турчанського бурмістр.

І я годжу ся з голосом п. фізика, аби на міщанську чи-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:50 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тальню дати належний позір“, тремтячим голосом завирокував Турчанський.

„Тепер, коли перейшло й друге моє внесеннє, я скажу кілька слів на адресу нашого урядника Стефана Задунайського. Погана річ, коли урядник якогось товариства сходить ся з його противниками; коли навідуєть ся до тих льокалів, де відбувають ся наради, як знищити або підкопати значіннє такої інституції... Тут не може бути двох думок: такий урядник має бути зараз таки завтра виключений з нашого товариства. Опісля треба позаходити ся, аби п. маршалок відобрав йому громадські писарки. Нехай забираєть ся з міста на село, там його аґітація буде менше небезпечна“.

Стефан Задунайський був родом з К. Покінчивши шесту клясу ґімназияльну став господарити і доробив ся майна, вартости яких двацять вісім тисяч корон. Мав гарну реальність на милю дороги від К., де ґаздувала жінка, а він з дітьми і своєю матірю пробував у К. Тут мав домик; діти ходили до школи, він знову рано писарував у касі, а пополудни вибирав ся часто на село. Пани заходили ся, аби і його, як доволї засібного чоловіка, убгати у свої шори. Та він поступав дуже обережно з ними; не робив нічого такого, що колїдувало би з законом його характерности.

„Чи, панове, підпираєте внесеннє п. фізика, аби зараз таки завтра прогнати п. Стефана Задунайського з нашого товариства?“

Всї піднесли руки в гору.

„Внесеннє прийнято. Я думаю, панове, що тепер не можна буде зменшати процент від вкладок; на разї пай полишить ся, як було“. Глянув до нотатки і сказав далї: „Таким робом був би вичерпаний порядок дня. Я дякую панам, що зволили прибути на засїданнє в так важній справі. При щирих та ревних заходах зможемо відперти сю ворожу затію, яка добираєть ся до наших інституцій. Пан директор Масний най ласкаво оглядаєть ся на всї боки, а коли завважить що небезпечного, тодї зволить нас як найшвидше повідомити, а ми на се завізваннє явимо ся в комплетї. Стереженого Бог стереже. Чуваймо, аби не прийшла халепа! Віруючи щирим інтенціям панів і знаючи дотеперішню працю, маю в Бозї надію, що проженемо від себе ворога!“

„Дай Боже, дай Боже? залунали голоси.

Почали проходжувати ся по комнатах і говорили про ріжні речі. Одні доповняли тепер се, що не було формально висказане; инші говорили про свої домашнї справи. Турчанський, Вольский, Старовський заговорили про заступника бурмістра Миколу Пшика,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

який, по їх думці, теж належав до сеї „небезпечної шайки“. Треба трохи вкоротити його рознуздану волю. Не дати йому жадної важнійшої столярської роботи при будівлях, які будемо невдовзї будувати“.

„Замотати його в які маґістратські інтереси, щоб добре спотив ся, поки вилабудаєть ся з них“.

„Я хотів піднести сю справу на засїданню, але Пшик кревняк Масного, тим то здержав ся. Орґанїзують ся. Зачуваю, що Лихопатер стрічає що-раз більшу популярність між міщанством. Треба конче позбути ся його. Тут нема що оглядати ся на якусь мораль. Пан маршалок сказав раз до мене: В полїтицї та інтересах немає нїякої моралї. Що нинї видаєть ся чесним, то завтра при скомплїкованих чинниках, непередвиджених річах і обставинах може дуже легко ся сама річ стати ся нечесною, поганою і ненормальною з кожного боку і в кожному напрямі. Полїтика, інтереси — рвучі филї. Хапай перед ними, що можеш захопити, бо коли попливе на ширшу глубінь — пропало. Не вратуєш не вирвеш, попливе, не завернеш“.

Довго вони балакали, курили папіроси одну по однїй. Пройшла значна частина ночи. Люди добре проспали ся, коли рада надзираюча й директори розходили ся до-дому. Проспала ся й жінка бурмістра в обіймах любка капітана..

На другий день коло одинадцятої години покликав Турчанський Петра до себе. Прийняв його вельми холодно, з вимушеною кречністю.

„Слухайте, отче добродїю, доходять мене прикрі вісти, що ви поза моїми плечима робите несотворені річи, які можуть вам міцно пошкодити і підкопати мою повагу як пароха. Не згадую про всї, а скажу тільки про одно. Нащо ви без порозуміння зі мною вислали поданнє на основаннє кредитового товариства? Чи ми не маємо каси? На що творити сього лиха більше? Треба вам іще більше жебраків? Адже каса не веде нїкого до доброго. Дай Боже жити й нїколи в нїкого не позичати! Вірте менї, що так вам скаже кожний наш священик, що бажає добра свойому народови. Спитайте ся всїх содсканальних, а вони вам те саме оповідять, що і я. Наш хлоп і міщук знає тільки позичити, а віддати? Він ще не доріс до почутя сього обовязку; він не знає, що се значить чужа власність? Він знає вкрасти, напити ся й виспати ся, а віддати — анї ду-ду. Я знаю про се з досвіду; вже семий рік засїдаю в надзірній радї. Кілько то біди, процесів, лїцитацій... Позичити, позичить, а віддати? Кидай горох до стїни“...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ся бесїда дуже обурила Петра. Кров ударила йому до голови. Важкі думки просували ся, коли сидів крайне огірчений перед Турчанським і слухав його „теревенів“. Нїчого не говорив, аж сей перестав. Опісля почав опрокидувати його закади. Найбільше його лютило, що він мусїв „говорити та проводити дискусію з таким чоловіком“...

„Кажуть о. канонїк, що маємо касу. Я того не бачу. Майже вся управа в руках польських панів, що не є прихильні розвиткови нашого народа. Урядованнє ведеть ся в польській мові, книжочки польські. Як отже можна таку касу звати нашою? Сього я не розумію! Відомо менї, що „Краєвий союз кредитовий“ зі Львова прислав свого часу запрошеннє, щоб ся буцїм то наша каса приступила до його звязку, значить, підчинила ся під його протекторат. Директор, як о. канонїк вважають за щирого, ревного, тихого патріота—Русина, не подав сього письма на засїданнє ради, але прочитавши його тільки з фізиком, кинув до коша, а до того п. Айхлер мав іще дуже обурити ся, що якесь там руське товариство зважуєть ся щось подібного писати до їх інституції... Що за дикі претенсії? мав сказати фізик. А кого запомагає ся каса? Польські шовіністичні товариства!“

„Але-ж отченьку, які ви недосвідні й непрактичні! Що значить мова у фінансовій інституції? Одно нїщо! Тут головно інтерес. Кожний хоче позичити і квіта. А коли залежало вам, аби були руські квіти і руські книжочки, було сказати менї, я був би поговорив з Масним і все зробилось би. А ви виїхали відразу з своєю касою і через се компромітуєте мене. Я належу, по вашому, до польської каси, а мій сотрудник закладає руську. Парох зрадник, запроданець і т. д. Се не гарно з вашого боку! А що до Союза, то він тодї ще не розвинув ся належно, аби ми могли там приступати. Раджу вам по доброму, залишіть справу каси; що зробило ся, най спочиває собі. Не треба дразнити шершенів, бо в противному разї наварите собі пива, що годї буде його випити. Затарасуєте перед собою дорогу раз на все і виставите свою родину на бідованнє. Зробіть се для мене і не основуйте каси. Я ручу вам, що чісна не буде з неї. Хто там вкладатиме гроші? Хлоп або голодранець-міщух... Взяти взяв би, а вложити не буде кому. Тільки виставите ся на сміх. Дайте спокій. Тут був такий що хотїв робити се, що ви починаєте, а що зробив? Цїле нїщо! Не допровадите й ви до нїчого. Що поривати ся з мотикою на сонце? Поляки мають нинї усюди силу. Не будьте загонисті, але робіть се, що можна, а не беріть ся до неможливих річий“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Знаєте о. каноніку, прикро мені відповідати на сю вашу бесіду, але таки не можу полишити дечого, а зглядно не можу замовчати. Я з початку порозумівав ся з о. каноніком і що ж я чув від вас? Самі зацитькування! Годі було намовити вас до якоїсь роботи. Моя знову вдача не надаєть ся до того. Я не можу заложити спокійно рук; не можу приклякнути й дозволити, аби кози перескакували через мене та микали мою чуприну. А воно так водить ся тут у вашому місті. Яснійше тої справи викладати не буду. Тепер спростую дещо з касових річий. Зачував я, що вже передо мною були заходи, аби в товаристві урядовано утраквістично, одначе невпроваджено“.

„Бо підношено се в невідповідній формі і в нетактовний спосіб деякими ворохобними-крикунами на загальних зборах“.

„Я не тикаю сих скандалів—вони відомі мені — най спокійно спочивають. Не крикуни домагали ся своїх прав, але щирі люди; сором за сих людий, що помагали противникови вкорочувати свої штани. Дарма — в кожного народа бувають ріжні свинства. Що до мене, то я завернути ся не можу вже хоча-б з тої простої причини, що потерпів невинно Стефан Задунайський. А що знову тикаєть ся каси, все робив я з иньшими людьми. Вільно кожному закладати свої товариства, вільно стреміти до якогось розвитку й жити по свойому; що до того, що хлопи й міщани знають лише позичати, ане віддавати, сеї штуки доказують іще влучнійше і більш майстерно також і пани. Прошу уважнійше заглянути до книг свойого товариства, а дочитаєте ся гарних історий. Кажете, що наша каса мусить упасти. Я заявляю на се, що доки я буду тут, вона не впаде, а буде розвивати ся. Що станеть ся з нею по мойому відході, зглядно по мойому прогнанні — се не буде моя вина. Моєю будучностю не журю ся й похиляти ся на всї боки не думаю“.

„Щасть Боже вашій загонистости! До чого вона доведе, побачите. З вас говорить молодечий шал, а не житєвий досвід. Я сказав своє, а ви можете слухати або нї. Менї се байдуже“. Турчанський розгнївав ся і почав швидко ходити по комнаті. Петро вийшов незвичайно збентежений і розярений. На дворі припікало сонце. На заході виринали хмарки й легонько посували ся на полудне. Земля зі своїми животинами нетерпливо ждала на дощ, щоб угасив її спрагу та відсвіжив її грудь...

Помандрував Петро, скрив ся перед буденною спекотою в домашньому огнищу. Тут ніжність і кохання спадали чистою росою на розбурхане, сфильоване його нутро; тут на сьому тихому острові влагоджували ся всї бурі, замовкали конфлікти й антаґонізми,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дрімали життєві злоби... Все тут прояснювало ся й стрічало свою приблизну розвязку...

VII.

Петро й Магдалина проживали так, що між них не вкрадав ся ніякий діссонанс. Вона була сама ніжність, чутливість і любов, тим то майже неможливою являла ся якась дісгармонія. Любили ся гарячо, любили життє й прямували все до того, щоб коханнє не потерпіло шкоди; навіть найменша гадка не завитала до них, що небозвід подружнього пожиття може захмарити ся, що може навідати ся хороба, смерть, старість зі своїми трабантами і т. и. Таку єресь в один момент віддалювали від себе з безмежним острахом. „Святість, величність, уся міць кохання й роскіш нашого життя не нарушить ся, не замурає ся; тут не може втиснути ся ніщо буденнього, звичайного, пережитого. Коли-б щось такого мало наступити, хай розкриєть ся перед нами могила й нас закриє в собі. Тоді життє стало-б для нас нестерпною мукою, грізними тортурами і ми не змогли-б перенести важкої страти“. Вони не говорили собі того виразно, але се можна було вичитати з їх очей, сього зеркала любовних душ; се малювало ся й блистіло в їх обіймах, поцілунках, у незвичайній ніжности, що сповивала їх єства. Одначе й тут завитала журба. Магдалина почувала себе від якогось часу нездоровою. Довго скривала се перед Петром, не давала по собі пізнати. З кожним днем марніла більше і більше; тінь смутку простелила ся по її лиці. Відносини їх не зміняли ся в нічому. Ходили частійше на прохід; пробували годинами в сосновому лісї, вдихували весняні пахощі, прислухували ся до чарівного, поважного шуму, любовали ся фильованнєм проміння, що продирало ся крізь розложисті верхи; зривали перші квіти, ніжні трави й листки, глядїли за бистрим летом яструба. Сонце й вітер обпалювали її лице та робили його більш привабним і приманчивим; сяйво сонця пестило ся її бровами, чудовими косами й надавало їм незвичайної краси. Легкий вітер розсипав дрібнїйші волоски по висках, чолї і стрійно прибирав їх. Тут на лонї природи їх руки мимо волї лучили ся, уста давали вираз тому, що чули серця. Петро не прочував, що журба за плечима. Любов була цїлючою водою проти всякого нещастя; вона закривала перед ними навіть можливість чогось злого.

Одного дня побачив Петро сльозу в оцї Магдалини. Затремтїв. Пригорнув ся шкидко до неї й почав нестямно говорити: Що з тобою? Яке лихо зчинило ся? Може тобі млісно? Може що дістала? Який лист або що? Говори серце, бо не витримаю! Дивне

Generated on 2015-08-04 18:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чуттє пострясло ним. Йому здавало ся, що хтось вириває її з його дому, що тратить її раз на все, що вона переселяєть ся в инший світ, до иньшого життя, що смерть тиснеть ся дверми, вікнами, кождою шпаркою. Ся гадка, що може її стратити, видала ся йому страшною марою; здійняв його такий страх, якого не змогли-б викликати инші найбільші нещастя. Сльоза, що нечайно поплила з ока, збентежила Петра незвичайно. Магдалина здушуючи в собі плач, прошипотіла: „Від якогось часу почуваю себе нездоровою. Не хотіла я тобі нічого говорити, аби тебе не засмутити. На силу здержувала ся, нині чомусь жалко, ніяково стало мені. Не гнївай ся, не жури ся, все перейде і знову буде нам добре“. Петро міцно пригорнув її до себе, цілував очи, чоло, шию, волося, обтирав її сльози, а при тім і сам розплакав ся. „Що тобі такого? Що болить?“

„Ціла чую ся міцно ослаблена. Дістаю заворот голови, в одній хвилї млісно робить ся, виступають поти, чорніє в очах, зморозить мене і я стою вповні безсильна.

„Сього не можна так легко брати й занедбувати, як ти робила се, лише треба покликати лїкаря“.

„Нїколи в світї Петрусю! Що можеш, роби, тільки лїкаря не спроваджуй, бо я під жадними условинами, під самою загрозою смерти не допущу до сього, аби лїкар оглядав мене. Серце, не наставай на се. У всьому послухаю і підчиню ся твоїм приказам, а в тому одному нї!“

„Як ти можеш щось такого говорити? Здоровлє треба ратувати“.

„Я знаю, що треба, одначе тут заходить така річ, що менї годї се вчинити“.

„ Я не розумію тебе. Скажи яснїйше, не закривай нїчого передо мною. Я хочу тебе ратувати, без тебе немає менї життя! Що захочеш, по змозї моїх сил старати ся буду, аби се дістати. Для тебе, моя голубко, не може нїщо бракувати!“ склонив свою голову на її груди; вона бавила ся його волосєм. Якийсь час не говорили нїчого. По хвилї вона починає: „Мушу сказати тобі всю правду. Я дома наслухала ся про лїкарські оглядини, а навіть сама раз бачила, як оглядав мою старшу сестру. По менї тодї мороз перейшов. Я не могла-б сього пережити, коли-б доторкнув ся мене чужий чоловік, хоча-б навіть лїкар. Моя хвороба є сього рода, що тут мусять бути оглядини внутрішні... Не змушуй мене, я не зроблю сього за нїщо в світї. Менї ввижаєть ся, що він своїм дотиком спрофанував би всї наші любовні чуття. Я на саму гадку

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

того, божеволію. Я не пережила би. Сором у звязку з любовю не позволяють мені на се. Мені здаєть ся, що я погребала би в однїй хвилї свою гарячу людов до тебе! Може воно хоробливе, може чудачне або смішне, одначе я себе не переконаю на тому пунктї, анї нїхто инший. Наші тїла, наші душі належать нерозривно, нерозлучно до себе; до них не сміє нїхто доторкати ся. Чую, що від сеї хвилї перестала би я тебе любити. Лїпше менї вмерти, але з любовю, з коханнєм у серцї, нїж жити без них, без тебе. Я хочу, щоб наша любов трівала вічно; най тріває все тут на землї і там за гробом! Ти мій, мій, на віки мій!" Впала в його обійми і скрила своє лице, яке покрило ся горячковим румянцем, в його раменах. Цїла дрожала з надмірного зворушення і з безконечної роскоші. Змовчали.

„Не говори більше, се мучить. Я розумію тебе і відчуваю усю глибінь твойого чуття. Твоя нинїшня сповідь іще побільшила ступінь нашого щастя; вона скристалїзувала та перемінила наше коханнє в так твердий діямант, що не розтопить нїяка сила. Вічно горітиме; світло його нїколи не погасне, завсїди світити ся буде і в день і в ночі, на землї й за гробом. Нїчого не скажу тобі, лише се одно велике слово: люблю тебе:" Просив її, аби положила ся на кілька днїв до ліжка. Вона вслухала його. Петро й без оглядин дістав рецепту від лїкаря, коли подав йому докладний опис хороби. Лїкарство, а головно спокій, відпочинок привернули здоровля Магдалинї. Опісля настали знову щасливі днї.

В чотирі місяцї по тій хвилевій слабости почула ся Магдалина матїрю. В її лонї творило ся нове життє... Дивний настрій сповивав її тепер; не могла здати собі докладно з того справи. Якась велична гордість проблискувала в цїлому єстві, що вона виростає нове створіннє. Допитливо глядїла в Петра, яке враження викликає в ньому ся нова, важна подія? Детально старала ся аналїзувати теперішне його поведеннє; намагала ся відгадати задушевні його порушення. „Я мати, він батько! Над тим усім і в тому наша любов. Чудодїйні звязки, чудодїйні, віковічні, непереможні сили!" Туга, роскіш, трівога, нїжність мішали ся з собою й додавали їй величньої поваги. Здавало ся їй, що біля неї все змінаєть ся, одначе не на гірше, але на лїпше, складнїйше й виразнїйше. Перед нею виринали нові, незнані цїли, які здавали ся надавати дотеперішньому їх життю инший напрям, иншу форму. Магдалина ставала задумчива. Филює лїс, проносить ся шум, зринають тїни, миготять проміння в ставі, похиляєть ся трава, плюскочуть риби, цвірінкають птахи, відлїтають далеко на полудне, прощають

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ся з нами і з полями та лїсами, колишеть ся осїннє павутиннє по стоптаній, прибитій стернї, заблисло, всміхнуло ся журливо, болючо старече лїто й попадає в сон — нірвану, завиває холодом, осїннїй вітер, спадає жовте листя, завмирає природа, несуть трумно — кожна річ, кожна поява, на око буденна, звичайна, конечна викликала в неї мрійні думки, фільософічні рефлексії; часто ставляла Петра в релїґійно-фільософічні запити, на які годї дати відповідь. Порівнювала се, що є, з тим, що було і що могло прийти. Одного разу по такому роздумованню закликала до Петра: „Менї чомусь здаєть ся, що ми обоє йдемо на встрічу новому щастю?“ Петро всміхнув ся і сказав жартовливо: „Йдемо, йдемо, моя філософко, на встрічу новому щебетанню, аби лише не дуже верескливому та вередливому, аби не треба було з хати утїкати, як зачне фільософувати та викладати нові свої системи“... Вона погрозила йому за сей висказ прутиком і обоє на вперейми жартували, сміяли ся й уважливо вдивляли ся в себе. Магдалина видала ся Петрови красша, нїж була попереду. Любував ся її видом. На легко опаленій поверхнї лиця простеляв ся нїжний румянець; сині очи блистїли сяйвом повного вдоволеня, щасливої безжурности; в її голосї давали ся відчувати чарівні нюанси нїжности, що примушували роскошувати ся ними. Для Магдалини й Петра вертали завсїди перші чуття, перші враження першої любови. Петро окружав жінку незвичайною старанністю; уприємнював їй кожну хвилю, закривав перед нею свої внїшнї клопоти, аби її чим-небудь не засмутити й не вразити. В тому важному часї Магдалини панувала як найскропулятнїйша правильність у всьому. Ждали щасливої, успішної розвязки...

(Кінець куде).

Generated on 2015-08-04 18:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

На українські теми.

По виборах.

Галицьке суспільство, можна навіть сказати — ціла галицька українська людність тішить ся „добре заслуженим спочинком“ по тяжкім потрясенню, по тім суспільнім катаклизмі, яким стало для неї і грозить стати в будучности хронічним — уживаннє свого горожанського права, вибираннє парляментарної репрезентації.

Взагалї останнє заведеннє загального виборчого права в Австрії гірко насміяло ся з тих горячих надій, які на нього покладано в боротьбі за його переведеннє, бо нова репрезентація, вибрана загальним голосованнєм, уложила ся кінець кінцем дуже незамітно в ті дороги і лежища, які правляці сфери вижолобили давнїйше народньому представництву. Наслїдком ріжних обставин — від первородного гріха австрийського укладу, легкодушного занедбання національного питання почавши, що й сим разом ріжні соціальні і культурні течії справило в ті старі парляментарні користи, і кінчаючи ріжними специфічно партийними відносинами,— новий „народнїй парлямент“ так мало відбіг від старого куріального, що тим масам народнїм, які бороли ся за нього, прийшло ся тільки руками розвести, дивуючи ся, де подів ся, як зник золотий дощ мрій і надій, що пролив ся був в хвилї тої народньої побіди. Галицькому ж народови українському прийшло ся таки крівавими слїзми оплакати той данайський дар, котрим стало для нього загальне голосованнє в спеціально галицькім виданню, в якім випустили його з законодатної реторти польські керманичі галицького життя, „приладивши до місцевих відносин і обставин“.

Ще при перших виборах, зараз по заведенню нової системи коли її прикмети на практиці ще не виступили так виразно, коли стара, випробована виборча адміністраційна машина не приладила ся до сеї нової системи і навіть до певної міри уступила з арени виборчої боротьби, зіставивши більше місця партіям і суспільности, — тодї могли бути якісь ілюзії на сїм пунктї. Можна було думати про можливість якоїсь успішної боротьби в рамах нової системи з владущим режімом — виборювати і здобувати все нові і нові позиції систематичною орґанїзацією народнїх мас. Але при сих останнїх виборах перетравлений за сей час в адміністраційній

Generated on 2015-08-04 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ляборатории матеріал з попереднїх виборів був використаний практично в такій роскішній докладности, що відкрив вповнї і всї ті незвичайно вадливі сторони скарикатурованого загального голосовання, з якими введено його в Галичинї, і ту незвичайну змогу використовування на свою користь сеї галицької ординації, яку дають всевластній польській адмінїстрації сеї нещасливої країни її спеціальні обставини, її виключне становище, вийняте з під контролї і власти центрального правительства.

Величезні, де инде невидані виборчі округи, становили перш галицьку спеціальність, сотворену по части загальним упослїдженнєм при роздїлї мандатів галицької сїльської людности і супроти инших провінцій і супроти своєї власної людности міської, а ще більше—двомандатовою системою, спрепарованою в інтересах польських меньшостей східньої Галичини. Сї „округи“ великости цїлих провінцій, зовсїм довільно викроєні і позшивані з судових повітів без огляду на місцеві відносини, по вказівкам виборчої ґеометрії польських статистиків, як тепер показуєть ся ясно, до абсурду зводять саму ідею народньої репрезентації, бо відбирають майже всяку змогу порозуміння, майже всяку ініціативу величезнім масам виборців, довільно звязаним в таке монструальне виборче тїло, а кандидатам всяку можливість безпосередного опанування свого виборчого округу. Система двомандатового представництва, сотворена нїби то в інтересах національних меньшостей, в своїй галицько-польській едиції звела до абсурду сей сам по собі здоровий і симпатичний принціп і задала йому тяжку кривду, скарикатуровавши так мерзенно, а на практицї не тільки не ослабила національної боротьби забезпеченнєм другого мандату представникови меньшости, а ще загострила і розятрила сю боротьбу, відкривши ріжні способи до здобування обох мандатів для більшости всякими виборчими штучками і несподїванками. Ріжні мало раціональні з становища ідеї парляментаризму, або не продумані добре, або власне може — на шкоду йому придумані формальности, в роді постанов що до виборчих реєстрів (лїст), вибору комісії, офіціальних виборчих карток і т. д., дали адмінїстрації богату змогу всяких впливів і ріжнородних надужить при виборах, від грубих виборчих розбоїв до дуже тонких і вирафінованих підступних, а відливих штучок, котрими кандидат більшости перепущений через три голосовання несподївано для себе може опинити ся зовсїм за стартом, а кандидат меньшости вийти кандидатом більшости, і т. д., і т. д.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Парляментаризмови задано дуже сильний удар з зрадливої ніби то приятельської руки, в формі найвищого його постуляту— загального голосування. Удар болючий і небезпечний власне тим, що під формою ніби то здійснення вимог правдивого парляментаризму, котрого добивав ся нарід, введено такі погибельні для парляментарної техніки комбінації, такі трійливі субстанції. Галицькі керманичі можуть глузувати з дурного демосу, що домагавши ся сих ґарантій демократичного ладу, дістав такі „ґарантії", що готов буде знеохотити ся до цілого парляментаризму.

Чи не виглядає се на іронію цілої реформи, коли на місце старих станових привілеґій виборчою ґеометрією сотворені привілеґіовані округи міські, де тисяча або дві міських виборців від разу при першім голосованню виберають собі посла, тим часом як в сільських округах тридцять — сорок тисяч виборців мусять тягати ся за кілька миль по три рази, майже без вийнятків, щоб зреалізувати своє виборче право? Чи не ясна річ, що на те, аби сї величезні і недорічні сільські округи могли справді в и б е р а т и собі послів, вони повинні б потворити у себе спеціальні політичні орґанізації, досить складні і тяжкі, які б звязали в одну цілість сї механічно повязані повіти, — орґанізувати певні представительства в мінятюрі, місцеві партийні заряди, і т. д., бо без того посли будуть не вибирати ся, а і м е н у в а т и с я—чи краєвим правительством, чи краєвими партийними орґанізаціями, зовсім не залежно від замірів і плянів місцевої людности, котрій в своїм розбитю і неможливости координовання зістанеть ся тільки пасивно приймати такого з гори визначеного кандидата. Розумієть ся, на те, щоб дійсно хто небудь зайняв ся серіозно твореннєм таких окружних орґанізацій за для самого вибирання послів, раз на кілька років,—нема великих виглядів; центральним партійним зарядам, так само як і правительству їх зовсім непотрібно, бо далеко наручнійше мати діло з відокремленими і через те малосилими півітовими „орґанізаціями". Тож воно й заносить ся на те, що вибори з сільських округів при нинішній виборчій системі сходитимуть на чисту формальність — на формальне голосованнє на іменованих кандидатів; буде, значить, боротьба ріжних впливів на місцеву людність, а не самоозначеннє самої людности. Утримати при тім широкі маси в такій п а с и в н і й е н е р ґ і ї, аби вона з усею силою ставила ся до голосовань на кандидатів, визначених центральними партийними зарядами, дуже не легко в наших обставинах. Грозить виборча апатія, абсентеїзм, зневіра взагалї в партийну політику, в парляментаризм, а з тим — тріумф тих, що держуть в своїх руках спружини, якими

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

звичайно „робить ся“ політика незалежно від змагань і жадань мас, то значить — адміністрації. Люде, що керують нашою парляментарною політикою, не повинні настроювати себе оптимітично з приводу значної активности мас при нинїшнїх виборах: упадок загальної активности „руського“ елєменту взагалї, і українського спеціально, все таки слїдний значно в порівнянню з попереднїми виборами і повинен служити дуже зловіщою осторогою на будуще.

Нинїшня виборча система мусить бути зломана в інтересах парляментаризму. В нинїшнїм парляментарнім періодї повинна бути на те звернена енерґія і увага, котрої, на жаль, не виявлено в попереднїм. Тепер знаємо, що і супроти попереднїх виборів були відомі і могли бути доказані факти грубих надужить; одначе вони не були використані і винесені перед парляментом для діскредитовання нинїшньої системи і виборення кращої виборчої ординації. Будемо сподївати ся, що нинїшні посли, навчені досвідом останнїх виборів, виявлять більше зрозуміння сеї справи, і дїло не скінчить ся на формально поставлених внесеннях на зміну нинїшньої виборчої ординації.

Але на тім ще не кінець.

Головні українські партії не потерпіли при останнїх виборах. До певної міри вони навіть скріпили своє становище, здобувши в сумі 1—2 мандати більше, і добивши ся того, що суспільність прийняла en bloc дотеперішню парляментарну репрезентацію і майже без виїмків провела її на ново на парляментарну арену. Се робить вражіннє сталости, сильного довіря суспільности, похвалювання нею прийнятого політичного курсу, дуже цїнне для нього особливо супроти сильних змін, які потерпіли иньші партії, не кажучи про повний погром антисемитів, вшехполяків або сіонистів. Тому в партийних орґанах головних українських партий брали перевагу і досить сильно звучали ноти вдоволення—бодай про око!

Меньше вдоволення лишаєть ся, коли пригадати собі, що результати попереднїх виборів вважали ся тільки задатком будучих здобутків, а не границею бажань; коли завважити, що ще сильнїйше скріпили своє становище владущі польські партиї і малий приріст українських партий не відповідає значним утратам иньших партий антипольських, та що в остаточнім підрахунку голосів український білянс таки показує страти супроти польського. А мабуть ніякого вдоволення не лишить ся, коли зміркувати, якою цїною здобуте се скріпленнє, чи затриманнє in statu quo партийних здобутків двох головних українських партий.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

На кілька місяців галицьке громадянство було вибите з усїх доріг свого нормального життя, відірване від звичайних своїх справ, від інтересів культурних, економічних і навіть полїтичних — коли вони не стояли в безпосереднім звязку з вислїдом виборів. Справи, які в иньшім часї порушували нашу суспільність з гори до низу, притягали до себе її увагу, енерґію, були справжнїми гаслами для неї, зійшли з овиду і призабули ся, як дрібнички. Пригадати? хоч би таку голосну свого часу жулинську справу — чи звернув хто увагу на її епільоґ, що відіграв ся саме під час виборчої горячки? Так само справа унїверситетська, процес студентський...

„Мандат“ заполонив усе, і перед рахунками виборчих шансів, перед обставинами, що так чи инакше могли вплинути на долю виборів, стратило вагу все иньше — всякі міркування, обраховані на дальші мети, нїж „стислїйший вибір“, всякі огляди на справи, безпосередно не звязані з партийним вислїдом виборів, з рахунком посольських мандатів. Преса заповнила ся на цїлі місяцї виборчими реляціями, препарованим „з погляду моменту“ і партийною полємікою з специфічною „виборчою“ закраскою. Академічна молодїж мусїла взяти ся за роботу партийних аґітаторів. Люде давно вилучені з суспільности і поставлені за скобками всяких громадских відносин, виступили в ролї „помічників“ ріжних кандидатів і почали їм здобувати „довірє“ виборцїв. A la guerre comme à la guerre. Всякі звичайні вимоги справедливости, обєктивности, гуманности, суспільної етики мусять відступити перед вимогами рішучої битви з ворогами; роблять ся союзи, комбінації, заяви неможливі в иньших обставинах і всякі огляди на наслїдки відкладають ся „до иньшого часу“, до „після виборів“.

Такий воєнний час мусїла пережити наша суспільність для здобутя тої парляментарної позиції, котра в попереднім періодї так часто самими її представниками признавала ся за quantité negligeable, за величину, яка не грала ролї в полїтичних рахунках. І насуваєть ся само собою питаннє, чи не за дорого коштує нашому громадянству такий парляментаризм, і чи суспільність не повинна роздумати ся про инакшу тактику полїтичну, коли б далї мали панувати нинїшнї форми полїтичної боротьби?

Чи може хто думає, що „хвилевим“ напруженнєм кінчить ся справа, і такий „воєнний“ час, пережитий нашим громадянством безслїдно минає в його житю, привертаючи потім усе до нормального стану, так як би не переживало ся тих „виборчих“ місяцїв? Трудно бути таким оптимістом — і не вільно ним бути. Звич-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ки, погляди, способи думання, прищеплені в атмосфері виборчої боротьби, не уступають так легко. Психольоґія партийної боротьби, як психольоґія війни взагалї, не обмежаєть ся границями военного часу чи партийної арени. Люде виховують ся в нїй і переносять її звички, її психіку, її етику в иньші сфери своєї діяльности — сї принціпи виключення своїх чинностей з ріґору звичайної етики, ся звичка рахувати ся тільки з інтересами боротьби і безоглядно жертвувати їй все иньше, вважати все дозволеним для осягнення партийної чи якої иньше мети.

Хто слїдив уважно за галицьким житєм протягом останнїх десяти-пятнадцяти лїт, той не міг не помітити на нїм виразного — і дуже сумного впливу тяжкої, завзятої полїтичної боротьби, котру галицьке громадянство вело з польським панованнєм і галицьким ренеґатством. Його уваги не могло дійти очевидне огрубіннє способів і методів боротьби, неперебірчивість в способах, легковаженнє всякої „ідеольоґії“, яка лежить поза сферою „реальних користей“; щира погорда до всякої „принціпіальности“, цинїчне оправдуваннє всяких способів потребою моменту, чи потребою цїли, що починає останнїми часами давати себе в знаки зовсїм виразно. В пресї, в товариськім житю, у всїм починає ширити ся повна безоглядність в трактованню всього з становища партийного чи кружкового інтересу; все, всяка реклама, всяке блохманенє добре в інтересах своїх, брехня, інсінуація, донос — для поборення всього того що заваджає, чуже чи своє, яке б цїнне і шановне не було само по собі. Затрачуєть ся всяка здібність, всяка охота глянути на справу з дальших перспектив — з становища інтересів національних, розвою суспільних народніх сил; все розбиваєть ся на безконечну ґрупу атомів, удержуваних в звязку тільки гуртківством, і в останнїм вислїдї — власною користю.

Се, розумієть ся, плило і пливе на наше громадянство з чужих кругів. Неперебірчива, насильницька боротьба Поляків за охорону свого панування над Україною, яка вважає все гідним, все дозволеним в інтересах володїння, і такіж самі розпучливі зусиля галицьких ренеґатів підірвати, або припаймнї ослабити зріст українського житя — дають приклади такого морального нїгілїзму в поборюванню противника, в обороні власної позиції. Українська суспільність мала те нещастє, що доля не надїлила її анї мудрими панами анї гідними противниками; вона мала перед собою ворога нечесного, підступного, лукавого і — до його лукавих способів примінювала ся в боротьбі з ним. Але сї неперебірчиві способи

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

трактовання своїх противників, своїх завдань і своєї тактики непомітно переносять ся і у внутрішні відносини та нищать те, що служить підставою сили нашого руху — ідейність, характерність, вірність.

За моментальний політичний чи партийний ефектовний виступ люде готові пробачити всяку нехарактерність, всяку нечесть. Моментальною користю, реальною чи сподіваною, оправдуєть ся всяка непринціпіальність, всяке жертвованнє ширшими національними чи політичними інтересами. Політика сходить на політиканство, яке властиво не знає ніяких дальших завдань і інтересів, крім інтересів свого гуртка чи своїх власних, інтересів нинішнього дня, нинішньої хвилї, і заступає демаґоґією політичне усвідомленнє, реклямою — реальну працю.

Чи треба фактів і ілюстрацій? Я повторяю, що чоловік уважливий, придивляючи ся до життя Галиччини за останні часи, починає стрічати їх занадто багато наоколо себе.

Оправдуєть ся все се примусовим положеннєм, потребою бороти ся з ворогом його ж власною зброєю. Се одначе один з тих ходячих афоризмів, які дуже часто бувають несправедливі. Не кожда зброя добра для всякої руки, і краще бути побитим підлою зброєю противника, ніж його побити підлою зброєю. Спокуса іти слїдами наших противників часто буває небезпечна для нас. Наші противники з московського боку грають на чужі гроші, не маючи нічого до страчення, — наша суспільність має до страчення всю свою будучність. Наші вороги з польського боку — се кольонїсти, завойовники на чужій землї, котрою не журять ся, бо мають свою в запасї. Що ми маємо в запасї?

За спиною галицьких москвофилів росийска державність, великоруська культура, великоруські многомілїонові маси, котрим не пошкодять хоч би які рисковні експеріменти галицьких „Росиян“.

За польськими полїтиками східньої Галиччини сильні історичні традиції, певний культурний доробок попереднїх поколїнь, реальна арітметична сила етноґрафічної Польщі, котра не пропаде від їх отчайдушної полїтики. Вони мають без сумнїву більш до страчення ніж галицькі москвофіли, котрих ніхто серіозно не вважає представниками великоруського народу; їх нечесна насильницька полїтика іде на рахунок цїлого народу, діскредитує його домагання і змагання,—але не грозить його знищити вповні.

У нас — розсипана етноґрафічна маса, слабкі, майже призабуті історичні спомини, і тільки на західнїм галицькім закрайчику — початки нового національного житя. В руках нашого поко-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лїння — національне відрожденнє нашого народу, або — новий період національної деморалїзації, зневіря і повної летарґії, з котрого нарід може й не прокинути ся. На нашім поколїнню обовязок — передати будучим поколїнням наші народнї маси скріплені національно, виховані полїтично, а не дезорґанїзовані і деморалїзовані.

А що сїє тактика наших ворогів, перейнята нашою „практичною полїтикою“ в боротьбі з ними, як не деморалїзацію наших народнїх мас, котрі отся „практична полїтика“, захоплюючи все сильнїйше, все ширше, грозить завести в отсю атмосферу демаґоґії, партийного полїтиканства, політичного махерства? Обосїчний меч полїтичного лукавства і неперебірчивости, котре беруть наші практичні політики від противників, обертаєть ся на нас самих; „хто воює мечем, гине від меча“.

Полїтична боротьба захоплює у нас все ширші круги, все більші маси, і мусить захоплювати, щоб вивести наш нарід з нинїшнього поневолення. Але нехай буде вона чесна, принціпіальна, характерна — нехай гуртує і виховує політично Тодї вона, хоч би не вінчала ся безпосереднїми реальними користями, збільшає відповідну енерґію народу, розвиває в нїм сили духовні, культурні, орґанїзаційні, котрі забезпечать народови будучність навіть в найприкрійших державних чи полїтичних чи соціальних обставинах. Нарід вихований полїтично, у котрого принціпіальність і солїдність увійде кров і кости, ранїйше чи пізнїйше дібєть ся свого! Але росполїтикований, призвичаєний рахувати тільки на безпосереднї „реальні користи“, лїквідувати кождий голос „квітом на пятку“, в тій чи иньшій формі — він, шукаючи всюди „реальних підпор“ — не зайде далеко. Партийна демаґоґія і реальна полїтика, в котрій починають виховувати ся наші народнї маси останнїми часами здобуваннє народньої душі ґрисом і новозом і тресованнє її в інтересах „нашої партиї“, а не добра народнього, добра поколїнь — не вішує добра.

„Гетьманчику, небоже, не туди на Запороже!“.

Галиччина, котру обставини, видвигнули на чільне місце національного українського житя і можуть довго ще удержати на становищі такої національної репрезентації, готова з своїм новійшим курсом зробити кепську прислугу не тільки собі, а і всьому національному українському житю. Не тільки тому що надає йому фальшиві напрями, а й тому що грозить зробити йому досить непочесну репутацію.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Від суспільностей і націй, що доходять всїх людських прав і апелюють до почутя справедливости, до ідеальних струн иньших націй, вимагаєть ся певний моральний героїзм, а в усякім разї — певний ідеалїзм, принціпіальність і характерність. Нація, котра не витримує сама самих вимог, осмішуєть ся, апелюючи до ідеалїзму і принціпіальности иньших, і се діскредитує її змагання і домагання. Се відчувають напр. Поляки в Росії й Прусії і тому звертають ся до своїх галицьких свояків з прошеннями погамувати ся і не діскредитувати своїм насильницьким поступованнєм, своїм полїтиканством і безхарактерністю національної полїтики Поляків, котрі в своїй боротьбі за рівноправність мусять відкликувати ся до ідеальних струн в души иньших народностей. Наша ж Галиччина повинна служити для цїлої України її так би сказати — полїтичною рекомендацією, на котру б Українцї могли покликати ся і сказати — от куди ми простуємо, от якими дорогами хочемо йти для сотворення свого національного житя. Але вона не дасть доброї рекомендації, коли далї піде стежками неперебірчивого полїтиканства, на котрі починає ступати. Коли її орґани будуть резервуарами партийної гризнї, неперебірчивої реклями і інсінуацій; коли її представники не будуть соромити ся накликувати власти на полїтично підозрених противників; коли вони раз вибігатимуть в рядах оборонців прав і домагань робочих мас, а другий раз гратимуть на аґрарних струнах селянства против змагань пролєтаріату міського; коли вони раз будуть записувати ся в поступовцї і прихильники свободи думки, а під впливом першої лїпшої полїтичної конюктури будуть апотеозувати своїх князів церкви і робити з них князів свого народу — се не буде доброю рекомендацією анї для них анї для української народности взагалї, на чолї котрої вони виступають.

Наша моральна сила виховала ся в твердій школї „моральних побід“ попереднїх десятилїть. Уважаймо, щоб у легкодушній погонї за „реальними користями“ не згубити її безповоротно!

Треба се сказати собі в очі — поки час, поки не пізно, поки того не бризнуть нам наші вороги і просто посторонні свідки — та публїка, до почутя справедливости котрої апелюємо.

Призадумати ся над сим мусить наша суспільність, в інтересах своїх, в інтересах будучности свого народу.

10. VIII.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ПАВЛО ГРАБ.

Переспіви з шведських поетів.

Граф Сноїльский.

Засвітивсь готель огнями...
Стрів ти босу коло ґанку,
Що тремтіла під латками,
Бо не мала крихти зранку.
Ти — не скнара; всї нужденні
Тобі серце зворушають;
Та далеко до кишенї,
Стужа — руки замерзають.
На столї — неначе в свято;
Ти прийшов обідать сїсти,
Глянув — всього тут багато,
Та не хочеш чомусь їсти.
Не торкнувшись всї потрави
Відсилаєш ти від себе,
Мов до краю прикрі справи
Стурбували душу в тебе.
Нї, ти сумно загадав ся,
Чом не дав і копійчини
Тій старчисї, — і подав ся,
Чи не знайдеш сиротини!
Та запізно; попід тинню,
Як та бульба над водою,
Босонога зникла тїнню
З важким горем та бідою.
Десь подїлась, поблукала,
І відчув ти враз трівогу,
Що до тебе посилала
Може доля сю небогу.

Ганна Ленґрен.

Добре в світї тому жити,
Хто спокійно день стріча,
А нема за чим тужити,
Як у вечері кінча.
Добре жить, чий вік минає
Мов струмочок той в тиші,
Хто за злотом не вганяє,
А збіра скарби в душі.
Добре вмерти, але сміло,
Як хто шлях свій весь пройшов,
Над ким лють ся сльози щиро,
Сипле квітами любов.

Generated on 2015-08-04 18:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

М. ПОРШ.

Державний бюджет Росії.

В історії російських фінансів перші десять років нового століття займають особливо виняткове становище, і з усякого погляду варті як найбільшої уваги громадянства і дослідників.

Ми не знаємо ні одної подібної доби в історії Російської держави, коли б весь громадський і державний лад країни зазнав стільки величезних і ріжномаїтих пертурбацій, навіть катастроф за такий власне дуже недовгий час. Воістину „так мало прожито, так много пережито!“

Варто тільки перебігти в хронольоґічній черзї головні події минулого десятиліття, щоб погодити ся з думкою, що пережита доба в історії державного бюджету Росії має надзвичайний інтерес і для теоретиків, і для практиків, і для вчених і для політичних діячів.

Нове століте одкриваєть ся всесвітньою економічною крізою 1901—1903 рр. Навіть в 1903 р. її останні хвилї хитають молодий і не міцний будинок російської капіталїстичної індустрії. Не встигає ще народне господарство очуняти від економічного лихоліття, від крізи, як російсько-японська війна 1903—1905 рр. стає новим руйнуючим чинонким, одриваючи маси робочої людности од господарчої діяльности, вимагаючи неймовірного напруження фінансових сил ще недужої економічно країни. Ледве змовкли гармати на суші і морі Далекого Сходу, не засохло ще чорнило Портсмутської згоди, як, все зростаючи, „ураган революції“ вкрай дезорґанізує державне і громадське хазяйство, страйками, локаутами і аґрарними розрухами підкопує всї основи сучасного народнього господарства. В сьому хаосї соціально-політичної боротьби народжуєть ся перше народне представництво а з ним разом і нові форми фінансового господарства. Перша Державна Дума... за нею друга, нарешті третя... Соціальні і політичні катастрофи уступають своє місце політичній та поліційній реакції.

Всї сї події, що, наче в велетенському калейдоскопі, пролинули перед очима сучасників за перші десять років 20-го віку, повинні були покласти і поклали глибокий одбиток на завдання і цїли державної діяльности, на державні фінанси Росії, на її доходний і росходний бюджет.

І тепер, коли держава і громадянство вступають в спокійну добу свого розвитку, коли на наших очах під впливом головно величезних урожаїв останніх 1909—1910 років відбуваєть ся процес повільного економічного відродження країни, — тепер на часї поглянути, що лишили по собі події першого десятиліття нового віку в державному бюджетї Росії, які зміни настали в фінансовому господарюванні, як одбилося конституційне бюджетне право на соціяльних функціях нашої держави.

Вже коротенький огляд видатнїйших подій нашого століття повинен був приготувати нас до того висновку, що неминучим наслїдком бурхливої доби має бути величезний зріст державного бюджету. Війна з Японією, хоч і скінчила ся „шляхетною“ портсмутською згодою, вимагала

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

одначе для своєї ліквідації величезних грошевих коштів: значно зросли державні борги, зруйновано військову силу, цілком знищено флот. Не менше грошей вимагала й „війна внутрішня;“ поліційні репресії, аґрарна політика, переселенський рух, народня освіта — все се коштувало чимало грошей.

І справді. Ніколи ще російський бюджет не зростав так шалено, як за перших десять років 20-го віку.

Роки.	Звичайний бюджет.		Незвичайний бюджет.		Разом.		Дефіціт.
	Доходи.	Трати.	Доходи.	Трати.	Доходи.	Трати.	
1901	1.730.096 006	1.656.652.556	58.386.000	131.829 450	1.788.482 006	1.788 482 006	56 886.000
1902	1.800.784 482	1.775.913 481	145 787 494	170.658.495	1.946.571 976	1.946.571.976	143.987 494
1903	1 897.032.678	1.880 405.229	174.634 794	191 262 243	2.071.667.472	2.071.667 472	172.134.794
1904	1 980 094.493	1.909.222.029	83.044.226	153 916.690	2.063.138.719	2 063.138.719	80.294 226
1905	1.977.045 618	1.916,065.571	17.588.638	78.568.685	1.994.634 256	1 994.634.256	14.838 638
1906	2.027 858.774	2.018 076.550	483.114.001	492 896 225	2.510.972.775	2.510.972.775	481.114 001
1907	2 174.963 544	2.173.130.174	296.721.328	298.554.701	2.471 684.872	2.471 684.872	294.921.328
1908	2.386 945.498	2.312 251.090	194.457 670	269.152 078	2.581.463.168	2.581.403 168	181.476.470
1909	2.458.740 982	2.449 534.917	136 307.996	145.514.061	2.595.048 978	2 595 048.978	131.126.796
1910	2.580.063.497	2.470.035.313	11,624 382	121.652.567	2 591.687.880	2.591 687.880	—

Розгляд сеї таблиці дозволяє зробити нам вельми цікаві висновки в справі розвитку російського бюджету на початку нового віку.

Generated on 2015-08-04 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Перших три роки десятилїтя не виявляють нїчого особливого. І звичайний, і незвичайний бюджет зростають так, як се було і в кінцї минулого віку. Так звичайні доходи зростали до 1903 року пересїчно коло 5% на рік, а звичайні трати трохи більше 6%, весь же бюджет збільшував ся пересїчно на $7,_5$ — 8% що року супроти 1901 р. Що торкаєть ся незвичайного бюджету, то незвичайні доходи в 1902 р. збільшили ся в $2,_5$, в 1903 р. в $2,_9$ рази супроти 1901 р. незвичайні ж трати — в 1902 р. в $1,_3$, в 1903 р. в $1,_5$ р. Поруч з сим ішов і розвиток дефіцітів, котрі в порівнянні з 1901 р. збільшили ся в 1902 р. на 150%, в 1903 р. на 200%.

Дивний малюнок показують нам 1904 та 1905 роки. Не зважаючи на те, що се роки найбільш інтензивного розвутку війни з Японією, ми не бачимо того зросту бюджету, якого треба б було сподївати ся. Навпаки, всї частини бюджету виявляють майже стаціонарне становище: звичайний бюджет стоїть майже на тому рівнї, на котрому ми бачили його в 1903 р., незвичайний бюджет далеко уступає попередньому рокови, а в 1905 р. навіть першому рокови десятилїтя, дефеціт виявляє ті ж зміни, що і незвичайний бюджет.

Зате пятилїтє 1906 — 1910 рр. дає, під складним впливом багатьох чинників, нечуваний в історії російських фінансів зріст державного бюджету, особливо бюджету незвичайного і дефіцітів. Найбільш визначають ся зростом роки 1906—8., коли незвичайні трати, ще в 1905 р. менші од 1901 р. раптом збільшують ся в $3,_7$ (1906), в $2,_3$ (1907), в $2,_0$ (1908) рази супроти 1901 р., звичайні доходи ще більше — в $8,_3$ (1906), в $5,_0$ (1907), в $3,_3$ (1908), а найбільше дефіціти — в $8,_5$ (1906), в $5,_2$ (1907), в $3,_2$ (1908) супроти того ж 1901 р. Се — роки найбільшого поквітовання за Мукден, Ляойян і Цусіму, се — роки полїцийного і соціального „разряження“ революційного руху.

Для того, щоб яскравійше показати загальну еволюцію державного бюджету Росії, ми прирівняємо числа 1901 року 100. Тодї будемо мати таку таблицю:

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Звичайний бюджет:										
Доходи	100	104	109	115	114	117	126	138	142	149
Трати	100	107	113	115	116	122	131	140	148	149
Незвичайний бюджет:										
Доходи	100	249	299	142	30	827	508	333	233	20
Трати	100	129	145	117	59	374	225	204	204	92
Весь бюджет:	100	109	116	115	111	140	139	244	144	145
Дефіціти.	100	253	302	141	25	846	518	319	230	—

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Погляньмо тепер окремо на доходну і росходну частину російського бюджету.

Як показує що й но наведена таблиця (II) звичайні доходи на протязї 10 років збільшили ся мало не $1^1/_2$ рази, даючи, таким чином пересїчний зріст приблизно 5% що року.

Розглядаючи окремі статї нашого доходного бюджету, ми повинні признати, що як на початку десятилїтя, так ще більше на прикінцї його головною статею його був дохід від спіртних напитків. Так, в 1901 р. доходу від казенної горілчаної операції разом із збора з пива й инших напитків було 487,9 міл. карб., або коло 28% звичайного доходного бюджету, в 1910 же роцї сей дохід сягав вже 759 міл. карб. або біля 29% всїх звичайних доходів. Як і раніш, збільшеннє „пітейного" доходу було наслїдком збільшення продажної цїни відра горілки, а не зросту її вжитку. На протязї 10 років цїну відра горілки було збільшено двічі: в 1904 р. на 40 к. до 1 карб. для Европейській Росії, для Сібіру на 20—40 коп. на 1 ведро та 1908 р. для Евр. Р. знову на 40 коп. — 1 карб., для Сібіру на 20—60 коп.

Друге місце належало і належить нинї залїзницям, котрі в 1901 р. дали доходному бюджетови 360,7 міл. карб. (Коло 20% звич. дох.), в 1910 р. — 568.2 міл. карб., (20%). Чималий своєю абсолютною величиною дохід сей має більше показне значіння, „переходящий" характер. Російські залїзницї не дають майже нїякого зиску а часом несуть державі чималий убиток. Тільки штучне складаннє державних росписів маскує „чисті" убитки казни від залїзно-дорожного хазяйства. Так, напр., залїзницї в 1905 р. принесли убитку звиш 60 міл. карб., а роспис тим часом показує навіть зиск в 51 міл. карб.

Трохи инше нинї становище таможенного доходу, котрий по свойому значінню йде за залїзнодорожним. Його зріст відносно меньший, нїж зріст всього звичайного доходного бюджету. Так ми бачимо, що в 1901 р. доходу від мита було 196,9 міл. карб., або 11,3% звичайних доходів, тодї коли в 1910 р., збільшивши ся до 284 міл. карб., дохід таможенний складав тільки 11% тих же доходів. Таке, правда, незначне, зменшеннє ролї таможенного доходу в нашому бюджетї стало ся, не зважаючи на те, що 16 лютого 1906 р. заведено було новий таріф, котрий підняв таможенні ставки на багато привозних товарів.

Далеко більшу ролю в доходному бюджетї стали грати пошлїни котрі в 1901 р. давали 88,9 міл. карб. (5%), в 1910 же роцї 152,6 міл карб. (5,9%). Збільшивши ся мало не вдвоє (в 1,7 рази), вони виявили зріст найбільше в гербових, судових, канцелярських пошлїнах, котрих було в 1901 р. 38,9 міл. карб., а в 1910 р. — 74,6 міл. карб. (в 1,9 рази). Меньше зросли збори з пасажирів і грузів великої скорости та і

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

то тільки після нового пасажирського тарифу (1908) сей зріст став інтензівнійшим: в 1901 р. сих зборів поступило 13 міл. карб., в 1910 р.— 22,9 (в 1,8 рази). Пошліни ж з переходящих маєтків, коли порівняти їх зріст з ростом звичайного доходного бюджету відносно підупали: збільшивши ся в 1,4 рази (1901 р. — 23,9 міл. карб., в 1910 р. — 34,6 міл. карб.), вони одстали од зросту звичайних доходів (в 1,5 рази).

Особливо велике і абсолютне і відносне збільшеннє дав цукровий налог. В 1901 р. від його поступлю в казну 62,4 міл. карб., в 1910 р. — 124,9 міл карб, або в 1901 р. 3,6%, в 1910 р. 4,4% бюджету. Ще більший зріст виявив сірниковий дохід: в 1901 р. 6,8 міл. карб., в 1910 р. — 18,0 міл. карб. Отже, на протязі одного і того часу цукровий дохід подвоїв ся, дохід сірниковий збільшив ся в 2,6 рази. Але в той час, коли збільшеннє цукрового доходу має своєю причиною зріст вжитку цукру, збільшеннє доходу від сірникового налогу стало ся головне через подвоєннє акцизу на сірники в 1905 р.

Що ж торкаєть ся двох инших видатних по свойому значінню посереднїх податків, тютюнного і нафтового, то і вони виявили зріст більший, ніж весь доходний бюджет, але далеко меньший, ніж вищезгадані. Так доходи від налогу на тютюн поступило в 1901 р. 41,4 міл. карб., в 1910 р. — 62,1 міл. карб., від налогу на нафту і її продукти в 1901 р. 26,0 міл. карб., в 1910 40,0 міл. карб. Таким чином перший збільшив ся в 1,5 другий в 1,6 рази. Але знову і тут збільшеннє доходу від сих налогів стало ся через збільшеннє акцизу на продукти нафти в 1905 р. та від оподаткування гільз та цигаркового паперу в 1909 р.

Почта, телеґраф і телефон, котрі в 1901 р. приносили доходу 50,4 міл., карб., в 1910 р. дали 87,1 міл. карб., виявивши, таким чином збільшеннє в 1,7 рази. До речі тут буде зауважити, що почта, телеґраф і телефон служать у нас не так культурним потребам нашої некультурної держави, як інтересам державного фіску. Так було в минулому віці, так було на початку 20-го віку так стоїть справа і тепер: в 1901 р. при тратах на вищезазначені три статї в 35,6 міл. карб., доходу було одержано 50,4 міл. карб., або чистого зиску 14,8 міл карб., (41% на затрачений капітал), в 1910 р. при тратах в 59,6 міл. карб., доходу поступило 87,1 міл. карб., себ то чистого зиску 27,5 міл. карб. 46%). Як бачимо, фіскальні цїли в почтово-телеґрафній справі запанували на прикінцї десятилїтя ще більше, ніж на його початку.

Переходимо до простих податків, котрі складають ся з налогу на землю та нерухому власність, з державного промислового налогу та із збору з доходів та грошевих капіталів. Головне місце серед сих податків займає державний промисловий налог, котрий на протязї десяти років виявив і найбільший зріст (в 1,7 рази): в 1901 р. сей на-

Generated on 2015-08-04 18:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

лог давав казні $62,_7$ міл. карб., в 1910 р. — $107,_3$ міл. карб. Такий інтенсівний зріст сього налогу причиною своєю мав збільшеннє норми промислового оподаткування в 1905 і 1906 р.р.

Занадто повільний зріст показує нам налог поземельний та з нерухомаго майна: в 1901 р. поступило сього налогу в казну $42,_2$ міл. карб. в 1910 р. — $67,_8$ міл. карб. (збільшеннє в $1,_4$ рази). Але і се збільшеннє стало ся тільки через те, що в 1905 році побільшено налог з мійських нерухомих маєтків Европейської Росії та Кавказу на 33%.

Ще меньший поступ виявляють нам збори з доходів від грошевих капіталів: в 1901 р. вони дали в бюджеті $17,_3$ міл. карб., в 1910 р.— $23,_1$ міл. карб. Коли пригадати, що звичайний доходний бюджет на протязї десяти років збільшив ся в $1,_5$ рази, вказане збільшеннє останнїх двох доходів показуватиме на зменьшеннє їхньої і без того невеликої ролї в нашому бюджеті.

Нам лишаєть ся ще одповісти на одне питаннє і тим закінчити наш розгляд доходної частини російського бюджету. Основою фінансового хозяйства нашої держави в минулому віцї були посередні податки, податки прості грали дуже і дуже незначну ролю. Чи приніс які небудь зміни з сього погляду 20-й вік, його перше десятиліте, чи все лишило ся по старому і в бюджеті нашому панують податки, котрі наука давно вже визнала шкодливими і для трудящих мас населення, і для цїлого народнього господарства?

Для того, щоб одповісти на се питаннє, ми повінні трохи змінити рамку офіціяльних рубрик, дати иншу ґруповку статів доходного бюджету. Приєднаймо до „косвенних налогов“ ще дохід від „казенной продажи питей“, тоді будемо мати всю суму посереднїх податків в тїсному розумінні сього слова. Таких податків було в 1901 р. $821,_5$ міл. карб., а в 1910 р. $128,_9$ міл. карб.; податків же простих в 1901 р. поступило $127,_2$ міл. карб., в 1010 р. $198,_3$ міл. карб. Таким чином посередні подачи, котрі в 1901 р. складали 48% звичайних доходів, в 1910 р. давали бюджетові вже 50%, тим часом прості податки в 1901 р. приносили $7,_4$% звич. дох., в 1900 р. — $7,_7$%. Отже, як бачимо, і абсолютно і відносно посередні податки зростають далеко швидчим темпом, нїж податки прості.

Для того, щоб перед читачами встав повний образ еволюції нашого доходного бюджету за всї десять років, ми подаємо низче наведену таблицю. Складаючи її, ми зробили де-які зміни в офіціальних ґруповках, приєднавши до посереднїх податків дохід від казенної горілчаної операції і на відповідну суму зменшивши рубрику „урядові реґалії“. Подаємо всї дані не в абсолютних числах а в процентових величинах,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

котрі дають виразний малюнок розвитку окремих статів нашого звичайного доходного бюджету:

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Посередні податки . .	47,5	47,2	47,8	47,8	46,8	49,0	52,0	50,6	50,7	50,0
Прості податки . . .	7,4	7,2	7,0	6,8	7,1	7,3	7,2	7,7	7,9	7,7
Казенне майно і капітали	26,9	29,0	27,6	28,3	29,3	28,7	27,9	28,5	27,9	28,3
Урядові реґалії . . .	3,4	3,3	3,3	3,3	3,4	3,6	3,8	3,6	3,6	3,5
Пошлїни	5,1	5,1	5,2	5,2	5,3	5,4	5,0	5,2	5,4	5,9
Викупні виплати . .	5,1	4,8	4,7	4,4	3,9	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0
Продаж державного майна	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Поворот трат державного казначейства	4,2	3,8	4,2	3,9	3,9	4,0	3,5	3,9	3,8	3,9
Ріжні доходи	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,5	0,6	0,6
Весь звичайний доходний бюджет . . .	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Ми закінчили детальний розгляд доходного бюджету Росії. Зробім тепер загальні висновки з сього розгляду.

Основою російських фінансів тепер, як і в минулому віці, лишають ся посередні податки. На протязї перших десяти років нового віку їх роля не тільки не зменшила ся, як того можна сподївати ся од впливу народнього представництва на бюджет, але ще більше зросла. Кожне більш менш значне напруженнє фінансових сил країни викликало непропорціонально більший зріст посереднїх податків. З сього погляду друга половина десятилїтя виявляє далеко більш інтензівне збільшеннє посереднїх податків, нїж перша. Таким чином, і в новому віці податкова полїтика Росії, високе оподаткуваннє предметів особистого і господарчого вжитку, ставить величезні перешкоди розвиткови нашого внутрішнього ринку, а через те і поступови як індустрії, так і сїльського господарства.

Зовсїм скромною показує наш розгляд ролю простих податків в державному бюджетї Росії. Як раніш, величезні земельні приватні багацтва Російської держави оподатковані дуже легко. Одинокою зміною тут було, як ми бачили, збільшеннє державного налогу з нерухомої власности міст. Трохи більший поступ на протязї десятилїтя виявив перед нами державний промисловий налог; але все ж таки, треба признати, ще дуже і дуже далеко до нормального напруження сїеї статї доходного бюджету. Ми раз

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

по-раз чуємо з офіціальних уст про величезну вагу, про розвиток російської промисловости і торговлї, але одначе і досї не маємо в нашому бюджетї того неминучого фінансового наслїдку сього економічного зявища, котрий носить назву проґресивного подоходного налогу. Таким чином, і в першім десятилїтї 20-го віку податкова полїтика нашої держави не виявила нїяких тенденцій і нїякого серіозного наміру, як се ми бачимо по инших державах, перейти до сістеми простих податків.

Велика роля доходу від казенного майна і капіталів, котрий виявив на протязї десяти років значний зріст, при близчому розглядї показуєть ся дуже мізерною, коли згадати, що дохід сей складаєть ся переважно з доходів від залїзниць. Отже, і невпинний зріст ролї сїєї статї в доходному бюджетї є більш менш проблематичним.

Що ж торкаєть ся инших доходів, то вони, опріч пошлїн, або грають зовсїм незначну ролю в бюджетї, або ж не виявляють нїякого зросту.

Нарештї, мусимо звернути увагу на цїлковите знищеннє фінансових пережитків кріпацтва — викупних виплат, котрі ще на початку нашого віку складали $^1/_{10}$ доходного бюджету.

(Кінець буде).

ҐРАЦІЯ ДЕЛЕДА.

ПЛЮЩ [1]).

Роман.

VIII.

Дядько Кастіґу прийшов над вечір. Анеза відразу помітила, що він невеселий, стурбований.

— Його арештували? — спитала вона.

— Еге. Він оддає себе до рук правосуддя. І зробив дуже кепсько.

Вона зблїдла, але нервово пожвавішала.

— Чого кепська? Може, ви думаєте, що він винуватий? І ви такої думки? Коли так, то погодїть, нехай лїкарі поріжуть мерця і він заговорить.. Побачимо, чи старого вбито палицею... побачимо що він скаже...

— Анезо, ти сама не знаєш, що кажеш. Дай-но менї свою руку. В тебе пропастниця. Ти й недоторкнула ся до їжи. Чому?

---

[1]) Далї, див. VII—VIII кн. ЛІВ.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Він узяв її за руку й пильно поглянув на неї. Анеза й собі дивила ся на його своїми великими, сумними та насмішкуватими очима, тепер тяжко змореними й переляканими; коли се вона з доброго дива вирвала свої руки з пастухових, штовхнула його в груди і заходилась кричати.

— І ви думаєте, що вони винуваті. Ви, ви, нещасні, що їли в їх хліб-сіль та спали під їхньою стріхою.

— Заспокой ся, дівчино! — сказав дядько Кастіґу, махнувши рукою. — Ти гніваєш ся і маєш рацію, чого ж ти на мене нападаєш ся? Слухай краще, що я тобі скажу. Тепер вже ніхто не йме віри, що мої хазяїни безвинні; а я ввесь час плачу за ними; за плачу, що їхня доля така лиха, як плачуть над домовиною... Слухай, Анезо! Я тобі щось скажу... Ти побалакала б з пан-отцем Вірдісом...

Анеза заспокоїлась, сіла на камінь і слова не сказала. Вона навітъ губи прикусила, не мов бояла ся, щоб часом не проговорити ся. Дядько Кастіґу нахилив ся й положив їй на голову руку.

— То як же, Анезо?

Вона похитила головою, що „ні“.

— Перше все кричала, а тепер мовчиш. Воно правда, що я сам радив тобі заніміти, як той камінь... але за сей час багато дечого перемінило ся.

— Мені нічого говорити, — озвалась вона ледви чутно. Чого се ви так хочете, щоб я побалакала з пан-отцем?

— Так собі... щоб зміркувати, що його робити... Анеза знов похитала головою.

— Як воно там не є, а сьогодня ввечері або завтра в ранці я піду на село і про все довідаюсь. Не кажіть що я тут! Ви мене захистили, то й не виказуйте, а то будете Іудою...

— На такі слова я навіть і одповідати не хочу, — сказав він з призирством; але згодом пастухови стало шкода її, він доторкнув ся їй до лоба і присунув до неї глечик з молоком.

— В тебе пропасниця! Слухай, я покину тобі свою керею, а потім принесу тобі мішка. Не бій ся. Тут тобі бути безпешно, як у рідної матери...

Та й се не пособляло: Анеза все непокоїла ся. Поки здужала то все хотіло ся обурюватись та змагатись.

— Дядько Кастіґу все вгадав, — думала вона, — і тепер хоче, щоб я висповідалась, щоб усе-чисто росказала пан-отцеви. Але я не хочу... не зараз.

І от настала ніч пропасниці та жару. Анеза почувала себе з несиленною, їй здавало ся, немов душить її камінне, і вона питала себе,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чи на весь вік заховала ся сюди... Пропасниця казала їй тікати звідтіля; страшні примари душили її, їй здавалось, що над нею чорна ковдра, на якій лежить її жертва, лікарі обступили, понахиляли ся над нею й жебунять щось таке чудне. Тікати!.. Тікати!.. Але куди? Увесь світ їй тепер небезпешний, страшний.

Знов настав день, і знову прийшов вечір. Звістки що приносив дядько Кастіґу, усе сумні були: нічого не відомо було про лікарське різаннє помершого та про довгі допити, якими суддя мучив обвинувачених.

— Може завтра моїх хазяїв одведуть до тюрьми в Нуаро. Подумай собі Анезо, подумай! — говорив дядько Кастіґу з одчаєм, руки ламаючи. — Дона Сімоне і дону Ракеле звяжуть і посадять на віз, як злочинців. Та се ж і камінне заплаче!

— Що ж його робити? — спитала Анеза.

— Що його робити? — і собі сказав старий.

Вони з одчаєм дивились одне на одного; далї вона спитала:

— А що ж родичі собі думають? Чом вони нїчого не роблять, не шукають адвокатів?

— Родичі? Як раз! Нїхто й не поворохнув ся. Тільки свищеник Вірдіс і силкуєть ся пособити сердешним. Та що ж він поробить? Слухай, я здаєть ся, сам на себе візьму усю вину, аби тільки їх виря-тувати...

— То тодї скажуть, що ви були причетні до злочинства — Та й по всьому, — сумно зауважила Анеза...

На третій день у вечері добрячий пастух, радий навіть волї своєї позбути ся з-за ради любих хазяїв, знов прийшов до печери і сїв коло Анези.

— А що скажете? — спитала вона зненацька своїм невиразним голосом. — Що там нового?

— Ось що: усї говорять, що тобі слїд дати себе арештувати. Коли ховаєть ся, то вже мовляв, не без гріха. І пан-отець такої думки. Сэ він порадив, щоб Паулу дав ся арештувати; тепер він хотїв би щоб ти...

— А що він про мене знає?

— Анезо, він знає, що я з тобою бачу ся...

— Ви... ви мене зрадили... — скрикнула вона, скочивши з місця. — Іудо, Іудо! Гірше Іуди... Ви занапастили нещасну женщину... Тепер вам ще тільки треба звязати мене й оддати салдатам...

— Ти бо-зна що кажеш, — мовив старий спокійно та сумно. — Ось послухай, що я тобі скажу. Я не зрадив. Я пішов до священика Вірдіса, бо се єдина людина яка дбає про наших хазяїнів і хоче виря-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тувати їх — що б там не було. От же він на свій кошт виписав з Нуаро адвоката. Він менї сказав: „я б десять років життя свого подарував, щоб тільки мати змогу його поговорити з Анезою: тільки вона й врятувала б їх благодіїв. Їх доля в неї в руках, як цяцька в дитини в руках“... Анезо, дочко моя, послухай поради двох чесних людей. Нї я, нї пан-отець не зичимо тобі лиха. Ти ж тільки про те й говориш, що треба врятувати їх? А сього й ми хочемо. Треба вирятувати їх, Анезо треба вирятувати, треба...

Анеза плакала, притулившись головою до скелї. Вона почувала, що старий правду каже. Чого вона жде? Минуло три днї, а вона нїчим їм не пособила: треба вже щось робити, перемогти інстінкт скотини, що силує її, як того звіря раненого, ховати ся.

— Коли тобі боязко вертати ся на село, то пан-отець прийде сюди. А в тім — нїхто тебе не силує робити те, чого не хочеш. Але ж у тебе, Анезо, є совість: щож вона тобі каже?

— Сього я вам не повинна говорити. Я не повинна говорити сього вам! — одповіла вона з погордою. Нехай прийде сюди пан-отень,..

* * *

Побачились вони другого дня вдосвіта, коло ґанку, перед церквою.

Було ще поночи; місяць заходив за сїрий та блакитний небосхил оповитий чорними хмарами. На сходї видко було море, біле та туманом застелене; коли б не роса, од якої зробило ся вохке та блискуче листє в мовчазному лїсї, то можна було б і сказати, що се смерканнє. Пан-отець Вірдіс прийшов пішки; дорогою він упав і забив собі руку. Як прийшла Анеза, то пан-отець вже сидів коло ґанку; ряса йому була підтикана до самих колїн, а рука завязана його звичайно червоно-синьою хусткою. Пан-отець мало не вголос молив ся і дивив ся в той бік неба, де заходив смутний та блїдий місяць.

Коли зявила ся Анеза, то він пильно подивив ся на неї своїми маленькими сїрими очима, але так наче не бачив нїкого, бо все молив ся та й молив ся.

Анеза здивовано глянула на пан-отця: він наче не той став, не такий огрядний, як раніше, і з лиця був блїдий, аж білий, а кругом підборіддя в куточках рота залягло дві нових, глибоких зморшки. Видко було, що Вірдіс незадоволенний, слабий, але се незадоволеннє і недуга були в його якісь такі наївні, немов у нещасливої дитини.

— От і добре, — сказав він з зненацька, збіраючи в руку свої чорнї чотки. Ось і ти! Ходи но сюди, сїдай.

Анеза сїла коло пан-отця, на тину, спершись на стїну церкви; і вже далї вони не дивились один одному в вічі: очи свої втонили обоє

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в ту сумну далечінь, де вмірив місяць і де небо неначе оповило ся укривалами, що мляво падали одне по одному ген-ген за останніми горами небосхила. Анеза почала:

— Шкода, що ви прийшли сюди на гору. Ви забились? А як би ж я знала! Але до вчорашнього вечора я дуже боялась... Я безпомічна женщина, пан-отче, ви простіть мене. Я й так сеї ночи згадала своїх.. і вернулась би додому, як би дядько Кастіґу не сказав, щоб б я невиходила з того місця, де він мене сховав... Я хочу стати перед судом, бо вони мають арештувати мене.

— Роскажи ж мені все підряд і докладно, попросив її старий пан-отець. Роскажи мені все.

Анеза росказала, як вона втікла.

— Се не все. Ти роскажи мені, як саме приключила ся смерть старого.

— Та ви ж знаєте.

— То нічого. Роскажи.

Вона знов почала говорити сонним та важким голосом, переказала знов те саме, що й своїм благодіям оповідала.

— Все се суща правда. Тільки й вини моєї, що я нікого не покликала відразу, як кончив ся старий.

Пан-отець слухав, важко дихаючи. Анеза не дивилась на його, тільки чула диханнє змореної людини, і їй здавало ся, що мало цікавить ся священик її оповіданнєм.

— Ти не по правді кажеш, Анезо, — озвав ся він на сам кінець, навіть не поворухнувшись, усе підпіраючи стінку плечима та головою. А я ж тільки того й прийшов сюди, щоб почути правду. Більше мені нічого не треба.

Вона й слова не сказала.

— Слухай, Анезо. Я не суддя і не сповідаю тебе. Суддя примусить тебе признатись, хоч би ти того й нехотіла, бо се його ремество; він ту правду вирве в тебе, як гнилого зуба, а ти навіть і незаприміти.

А сповідати ся підеш тоді, як схочеш. Я прийшов сюди тільки, як звичайна людина, — людина, що любить своїх ближніх. Ти ж підведеш старого діда, коли побачиш, що він упав? Аже ж так? Коли б ти сього не зробила, то не людиною б була, а звіриною нерозумною. Годі, залишимо проповіди. Я мав тільки сказати тобі, що хочу виратувати твоїх благодіїв з напасти, а ти повинна помогти мені.

— Я се добре знаю, і все зроблю. Що ж мені почати? Хіба ж до сеї пори я не слухала ся поради приятелів моїх благодіїв? Мені радили ховатись, і я сховалась; мені порадили мовчати, я й мовчала.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Так. А тепер будеш говорити. Скажеш правду та й тільки.

— Я вже сказала... сказала..., стояла вона на своєму. Тоді Вірдіс тихенько почав умовляти її.

— Ні, Анезо, ти правди не сказала. Та я й так знаю її і знав ще раніше, ніж ти сама її знала. Рік-у-рік бачив я, як вона виростала разом з тобою — ота страшна правда; вона, як гадюка, виросла разом з тобою, обвила ся кругом живого тїла, рук, шиї... і вкупі з тобою утворює одне цїле: женщину і гадюку... Се цїле зветь ся Анезою.

— Панотче, — злякалась вона, широко роскривши очи і мало не скрикнувши, — не кажіть так! Що ж я такого зробила?

— Що ти зробила? Ти й сама се добре знаєш без мене. Аже ж чула ти, що гадина кусає і отруює людину, яка сховала її в себе на грудях. Годі, кажу ще раз, я не маю охоти говорити казаннє; скажу тобі тільки ось що: коли Паулу попередили, що лихо йому буде, то він прибіг до мене. Я захистив його так само, як дядько Кастіґу тебе. І як стало йому важко, він усе менї росказав.

— Що ж він вам міг росказати? Що ми з ним любили ся? Та що ж з того: хіба ж я не на своєму місцї була кожної хвилини? Що я вчинила такого лихого?

— От бачиш, як говорить у тобі гадина? Ти согрішила — мало тобі сього?

— Нехай буде й так: я согрішила, а занапастила тільки себе і більше нікого.

— Ото ж бо то й є, що сим ти вчинила злочинство. Господь дав тобі душу людини, а ти з неї бо зна що зробила, та де там: убила свою душу, задушила її, і твоя душа загнила ся в тобі, як той мертвяк у могилї; і от вона зопсувала тебе й зробила...

— Паноче! Паноче!.. стогнала Анеза, закриваючи лице руками. Слова старого священика були прості, грубі і навіть звичайні, і сї самі слова він вже говорив не раз; але говорити їх тепер, панотець був повинний, упевненний, і в голосї тому бренїло щось більше, ніж докір — жаль; та що там жаль, — смуток тяжкий. І кожне його слово падало на серце Анезї, як той камінь на болото, скаламучуючи смердючий зверхнїй шар бруду.

— Тільки Бог милосердний і порятує тебе, — казав панотець далї, все тихше та тихше. — Одна провина йшла за другою, бо се вже така доля тих, що пішли шляхом гріха.

Не здатні підвести ся тільки мертві! Живі ж дають і підводять ся, слабі видужують. Анезо, я отсе сказав, що твоя душа вмерла, але я не так сказав, бо душа ж не вмерає; та тільки твоя душа занедужала гнилою слабістю. То постараємо ся ж вигоїти її. Анно скажи, менї, чи ти

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

віруєш в Бога? Ти мовчиш? Ще раз кажу, що я тобі не суддя й не сповідальник: я твій лікар.

— Я сама не знаю, — озвалась Анеза. — Воно правда, що вже багато років я не вірила в Бога, бо нещастє сипалось на нашу семю, як та блискавка на дерево... Занадто, занадто вже богато! А мої благодії люди чесні, богобоязливі. На віщо ж Господь карає їх та так довго? Але отсе останніми днями я все думала про Бога... не раз думала; і тепер я такої думки, що правда ваша панотче, але ж я не така лиха як ви думаєте; я зробила зле тільки собі; се правда, та тільки зробила я се... бажаючи добра иншим... І знов кажу: я вже наважила ся. Скажіть мені, що я маю тепер робити? Каяти ся мені, що я вбила старого? Добре, я признаюсь! Я ненавиділа його і вбила; вяжіть мене, кидайте до тюрми, як камінцем кидають у криницю, і годі вже про мене згадувати. Та чи ж поймуть мені віри?

— Тобі не поймуть віри, бо се неправда. Ти не повинна так говорити! Се неправда!

— Ох! — скрикнула в розпачи Анеза. — Та де ж тоді та правда в світі Божому? Чого ж ви од мене хочете? Скажіть, панотче.

— А як же, я тобі скажу. Ти повинна піти й сказати: Я тільки й винувата; я, я вбила не через зненависть або любов, і не через користь. Я женщина й змія, і я низку років обвивала ся кругом дерева з забороненим овочем і спокусила слабосилу людину. А коли мені вже надокучив гріх тіла, то на инше обернула своє бажаннє. Я сказала собі—хочу увязати до себе людину иншим путом.

— Не розумію, нічого не розумію... шептала Анеза. Говоріть яснійше.

— Одно слово, ось як ти повинна сказати: я вбила старого так, щоб коли все виявить ся, можна було б подумати, що Паулу усе зробив, а я тільки причетна була до сього злочинства. З сього душогубства я зроблю собі таке знарядде і таке путо, щоб разураз держати коло себе Паулу.

— То отаке я повинна сказати? І мені повірять?

— Авже ж, бо се правда.

Вона скочила з місця, як нежива, бліда, з стиснутими руками; очи їй широко роскрили ся і спинились на панотцеви жорстоким поглядом, який нічого перед собою не бачив.

— Панотче, — шептала Анеза, — се Паулу так говорив? Се він, се він? Я хочу дізнатись. Скажіть же мені зараз, що се неправда... А коли ні, то й я... Але Вірдіс не поворухнув ся й навіть не глянув на неї. І голосом гучним, так наче насмішкуватим, а тим часом сумним, зовсім не подібним до голосу смирного та жалібного, яким він балакав з нею до сього момента, мляво спитав:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— То що? Ти й мені те саме зробиш, що зробила дядькови Декеркі?

Тоді Анеза побачила, що збагнула одну страшну річ: священик бояв ся її, як звіря, як скаженої собаки, і тільки з великим зусиллєм прикидав ся, ніби не боїть ся її; і в сю мить вона зрозуміла, яке страшне її злочинство; здавалось їй тепер, що вона й справді скидаєть ся на ту гадину, до якої прирівняв її о Вірдіс.

— Гляньте на мене, панотче, гляньте на мене, благаю вас! — просила вона хрипким голосом, задихаючись, ставши просто перед панотцем і силуючи його глянути. — Скажіть ще раз, по совісти чи ви ймете віри тому, що говорили... Як ви сьому ймете віри, панотче, як повірив Паулу... то й я повірю... Я буду вважати себе за гіршу від хижих звірів, я вважатиму себе за свиню, що їсть дитину в колисці... Скажіть мені, скажіть... Ще раз скажіть... Як скажете ще раз, то я вже не вагатимусь; я побіжу вниз, на село, стану навколюшки на порозі вязниці і буду благати, щоб мені одчинили ті двері, як двері церкви...

Священик підняв голову й подивив ся на сердешну, спочуваючи їй та немов допитуючи її. Її, одчаєм сповненені очи, її постаріле лице, уся її хистка постать, що тремтіла від жаху, не скидались на очи, лице та постать упертої й жорстокої злочинниці.

— Заспокой ся, Анезо, — мовив він, піднімаючи вгору завязану руку, — може я й помилив ся: всі ми помиляємо ся. А тепер слухай, що я тобі скажу. Сядь там, де й сиділа, і слухай. Паулу, як я вже тобі говорив, пробув у мене одну ніч, схований так, що ніхто б його не знайшов. І ото, коли вже ми трохи заспокоїлись, довго говорили. Він признав ся мені, росказав усе чисто, він сказав мені, що, вернувшись додому того вечора, мав розмову з тобою тоді, як старий спав. Він сповістив тебе, що добув грошей й познайомив тебе з своїми замірами що до будучини. І він обіцяв одружити ся з тобою, а ти не повірила, ти боялась, щоб він часом не покинув тебе, не забув про те. А далї по сїй розмові... старий помер! Як же ж його не подумати, що ти вчинила душогубство, щоб не дати Паулу поїхати з дому?

— А що ж Паулу сказав? Що він сказав? — спитала Анеза.

— Він гадає, що ти безневинна, принаймні, він так говорив.

— Панотче, — сказала тоді Анеза, затуляючи очи рукою, — ви такої думки про мене, як оті діти про відьму: гіршої, ніж вона є в дійсности. Старий вже неживий був, коли вернув ся Паулу... То от же, — провадила вона далї вже голоснїйше трохи помовчавши, одвівши руку від очей, — я вам сама роскажу панотче... Я його вбила... Я вбила його, бо сим способом хотіла порятувати Паулу... А Паулу саме тоді їхав попід хатою й не впередив мене. І от та сама лиха недоля, що привела

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мене в сей клятий край, зробила з мене те, чим я стала тепер... Хіба ж я того хотіла? Ні, ні, панотче, я занапастила себе, бо так вже мені судило ся. Я б хотіла бути такою, як і всї: щоб був у мене батько, щоб мати була, щоб жити можна було чесно... На віщо ж Богови, як він справдї є, забажало ся иншого?

— Бог дав тобі розум Анезо, хіба ти тепер не почуваєш, що в тебе є розум і що свою недолю ти сама утворила? Чом ти так, як отсе зараз, не міркувала ранїйше? Бо ти вважала, що вільно тобі робити що схочеш. Тобі все дозволено було і не було над тобою хозяїна. А тепер, коли бачиш що ти рабиня того, що ти звеш долею, ти нарікаєш... І ти того не помічаєш, Анно, не помічаєш того, що тобою керує Бог.

— Бог! Ой, не кажіть сього, панотче! Він би не схотїв смерти старого...

Панотець почав гритувати ся й важко дихати.

— Не тобі судити дїла Господнї! Я хочу сказати, що старому тодї прийшла година смерти, і не нам міркувати про його долю. Краще про себе подумай, Анно; твоя година ще не настала.

— Що ж менї робити? Я рада обвинуватити себе, — сказала вона рішучо, — роскажу все, що загадаєте.

— Я загадаю? Хіба ж се моє дїло? Ти скажи по правдї, ще раз кажу тобі, та й край.

— Ти чи ж повірять менї? — знов почала вона своєї, знесилена ваганнєм. — А як вони скажуть, що я була тільки причетною до сього? Усе, що я робила, я ра-у-раз зле робила, панотче! Я б не хотїла пошкодити... їм.

Анеза не посміла назвати їх своїми „благодїями“.

Переклав *Л. Пахаревський.*

(Докінченнє буде).

Generated on 2015-08-04 19:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЕВГЕН ЛЕВИЦЬКИЙ.

Національне і партійне Ґруповаппє в новім парляменті.

(*Вибори до парляменту. — Упадок сторонництва християнсько - соціяльного. Причини. — Зміни серед иньших сторонництв та їх значінє*).

Останні вибори до австрійської державної ради принесли з собою велику несподіванку — се безпримінне розторощенє сторонництва віденських „христліх соціялів“ in capite et in membris. Упадок сей називаю розторощенєм, бо нема сумніву, що від дня 13 н. ст. липня ср. партія християнських суспільників належить вже безповоротно до історії. Всї духові та фактичні проводирі партії упали — упав Вайскірхнер, інтелєктуальна сила партії, що заплатив свій упадок міністерським портфелем, упав кн. Ліхтенштайн, що давав авторітетного блиску усьому рухови своїм визначним соціяльним та політичним становищем, а вкінци і ексцеленція Ґессман, головний орґанізатор партії та її духовий провідник.

Лишило ся тільки туловище партії, але і се вийшло з виборів розторощене і пошматковане. З тарпейської скелї скинув християнсько - соціяльну партію Відень, осередок держави. Тут з сього осередка мала розтягати ся політична всевлада партії на усю державу яко так названої „Reichspartei“. Плян опанованя усього політичного житя в державі був вже вироблений до найменьших подробиць — рухливий й енерґічний др. Ґессман їздив вже з тим готовим пляном в кишени по усїх майже краях Цислїтавії, орґанізував боєві кадри, єднав всюди союзників. Завзятого ґенеральштаблєра партії бачили усюди — і в Кракові, і у Львові, і в Чернівцях та на Моравії. Партія мала вийти з виборів скріплена, з чисто нїмецької мала перетворити ся в загально - державну, в християнсько - соціяльний табор усїх народів Австрії. Але прийшов критичний день 3 липня, день першого голосованя і великий плян ґенерального християнсько - суспільного штабу розвіяв ся наче сон. Міста з Віднем на чолї відмовили взагалї послуху; вийшло тільки вісьмох християнсько - суспільних послів з міст, бо решта лягла трупом на побоєвищи. Уратовали останки партії лише клєрикали полуднево - австрійських країв та хлопи — богатирі, аґрарні елєменти нисшої Австрії. Велике сторонництво перемінило ся в мить із державного в провінціональне, з християнсько - соціяльного, що гуртувало в собі всїлякі суспільні круги на основі християнсько - соціяльного свідогляду в партію аґраристичну з причіпкою недобитків із міст, звязаною з основою партії лише слабкими натками спільної політичної традиції. Нинї ся партія розділила ся на три

Generated on 2015-08-04 18:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ґрупи: послів мійських, аґрарних послів з Нисшої Австрії та з аґрарно-клєрикальних послів иньших німецьких країв. З гордих намірів стати концентраційним осередком певних елєментів усїх народів Австрії тако ж нїчого не вийшло — партія назвала себе вже не „christlich sociale Vereinigung“ (християнсько - суспільний союз), але „christlich sociale Vereininug deutscher Abgeordneten“, обмежуючи вже раз на все інтереси партійної діяльности на нарід німецький. Партії, що вийшла в такім ріжноманїтнім складї з виборів, не стало також духового концентраційного узла, того символа партійної ідеольоґічної єдности, яка проявляєть ся на внї в установленю одноцїльного проводу. Як парляментарна ґрупа партія не могла вже здобути ся на вибір одного спільного голови, що репрезентував би собою оден засадничий й одноцїльний напрям партії — стало ся вже фактично неможливим і на чолї орґанїзації поставлено ріжноманїтний по своїм складї комітет, зложений аж з сїмох осіб, і то переважно нуль в житю публичнім. Доказ, що і тих 73 послів, яких вибрано (намісць давних 96) творить в дїйсности тільки бездушне туловище колишньої орґанїзації, туловище, яке призначене на дальший розклад, а яке зберегло себе на разї в тім чисельнім складї тільки правом фізичної безвладности.

Австрійська партія „хрістлїх - соціялів“ є відблиском того загального руху, який проявив ся свого часу в усїй майже католицькій Европі. Церков мала забеспечити свій вплив: істнованє супроти антірелїґійних та антіпопівських змагань шукаючи трівких основ в народнїй масї при помочи її клясових та соціяльних стремлїнь. Після упадку колишнього „романтичного“ лїбералїзму, який перемінив ся поволи в чисто клясовий рух велико-капіталїстичної буржоазії інтелїґенція по містах, переважно антірелїґійна або що найменьше для справ віри рівнодушна стала іти в народ, між робітників, гуртуючи їх в міцні кадри під кличем соціялїзму. Отже новий напрям соціяльної полїтики Ватикану мав видерти маси зпід духової власти безвірної інтелїґенції, витворити чинник конкуруючий, що забеспечував би широкі круги населеня для католицької церкви і її служителїв. І ось - таким був в ґрунтї річи також і рух християнсько - суспільний в Австрії. Але отсей рух мав також і свою особливу характеристичну примішку — аґітації расової нетерпимости на тлї антісемітизму. Відень в значній, коли не переважній части „зжидоватїлий“, більше, ніж кожда иньша столиця держав Европи. Великий капітал, банки, купецькі маґазини en gros і фабрики є переважно в руках Жидів, сей капітал визискує den kleinen Mann — робітника, дрібного купця й ремісника, ergo геть з Жидами в обороні тяжко визискуваного християнського населеня! Майстром в сїй антіжидівській аґітації був др. Карль Люеґер, головний ініціятор партії і її довголїтний проводир.

Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Вийшов сам із убогої віденської родини, знав отже псіхольоґію віденського біднїйшого населеня і грав на струнах душі „Weancr'a“ (Віденця) наче віртуоз на скрипці. При помочи сеї народної маси столиці дійшов він сам до найвисшого у Відні достоїньства президента міста, а з ним ішла від побіди до побіди і його християнська, антижидівська, в ґрунті річи клєрикально - консервативна партія. Демократичні кличі, в які пристроїв Люеґер свою аґітаторську діяльність викликувала зразу в правлячих кругах очивидне невдоволенє. Австрійська ієрархія церковна вихована була в дусї февдалів, чеських та німецьких, мала в собі сама богато великопанського елєменту і настроювала неприхильно до „партії улиці“ чинники в державі рішаючі. Але тим часом ішла вже потихо нова течія обновленого християнського світогляду із самого Ватикану. Се були часи Рамполї та Льва XIII, славного автора енциклїки „Rerum novarum“. Першим, що заняв ся дальшою долею Люеґера і його тодї ще опозицийної, штурмуючої партії був папський нунцій при австрійськім дворі Алїярді. Давну нехіть австрійського двора до демократичних рухів улиці пломано вказуючи на дійсну вартість руху для консервативних зринципів, церкви, держави і самої династії. Рух, виклаканий Люеґером, звертав ся в дальшій консеквенції також проти „Judäo - Madyar-ів“, тої лїберально - юдофільської кліки, що поклала основи для дуалїзму і розбила одноцїльну колись монархію на дві поливинї, що по нинїшний день вважаєть ся в високих австрійських кругах за велику історичну помилку. Люеґер умів також грати дуже влучно на струнах вірности для дінастії, ідучи тут за характеристичними „патріотичними“ почуванями Віденців для дому Габсбурґів і монарха, а се був також оден з моментів, що довів „демократичних“ християнських соціялів до побіди. Наказ не перекладати Люеґера до затвердженя на становище посадника містя замінив ся вскорі в наказ позитивний і від тої хвилї дальша карієра Люеґера та його партії була забезпечена. Все консервативне, реакційне, льояльне, благонадьожне — кажучи російським терміном — стануло в мить по стороні нового сторонництва та попирало його усяками можливими способами. Так зросла партія у силу, даючи із свого лона мінїстрів та тайних цїсарських дорадників, поки поза параваном бінертівського режіму не дійшла до становища рішаючого чинника в Австрії.

В причинах незвичайного полїтичного зросту партії християнських соціялів лежить також тайна її несподіваного упадку. Партію збили до купи ненависть до Жидів і оборона христової віри, але сї кличі, що стягнули в табор антісемітів найріжнороднїйші елємемти, показали ся дуже скоро тим, чим в дійсности були — звичайною аґітаційно - демаґоґічною бляґою. Навіть і в управі міста Відня не зробили християнсько - суспільні проводирі в тім напрямі нічого нового. Правда, побудовано нові костели,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

скріплено вплив чернечих орденів та склєрикалїзовано школу, але пановане Жидів та жидівського капіталу удержало ся в давній силї. Папове антісеміти робили ґешефти з жидівськими банкирами й фабрикантами не гірші від своїх юдофільських „лїберальних“ попередників. Велике місто мусить жити і розвивати ся великим капіталом і тому рай, обіцюваний віденським „ґрайзлєрникам“, ремісникам та робітникам християнськими соціялами показав ся в дійсности пустою мрією. Аби занадто вже не компромітувати ся в очах „християнського угнетеного народу“ антісемітські діячі самі підставляли хрещених „Strohmann-ів“, щоб робити по давному знамениті інтереси з жидівськими капіталїстами. Жиди вскорі зорієнтували ся в користях такого положеня і хвалили собі по тихо режім Люеґера не согірше як за часів лїберальствуючих попередників. А „der kleine Mann“ ждав тимчасом на день визволеня „християнського народу“ із кігтів Жидів та жидівського капіталу і не діждав ся, попадаючи поволи в знеріру або і явну нехіть до християнсько - соціяльного руху...

Ще гірше як в відношеню до Жидів та капіталїстичного визиску виявилась внутрішня фальшивість партії в відношеню до супротилежних інтересів міста а сільського населеня. Коли йшло о антіжидівські та клєрикальні кличі, то під „зелений стяг“ Люеґера збіглись не тільки обаламучені віденські Spiesbürger-и але й великі фалянґи консервативного нїмецького селянства. Зелений прапор сполучив всїх та жива дійсність реальних потреб розірвала сей прапор на кусні. Віденцї хочуть мати дешево мясо, обезцїнїлі артикули живности, а нїмецький Grossbauer дорожить високим ввозовим митом, прогібіційною торговельною системою та переваленєм податкового тягару на плечі населеня по містах та капітал рухомий. На нещастє для себе партія мусїла числити ся більше з сими другими, аґраристичними елєментами опираючи ся в трьох четвертинах своїх членів на населеню сільськім, особливо з Нисшої Австрії та країв полудневих. Внутрішня боротьба сих двох супротилежних змагань розпочала ся дуже швидко, а виявила ся з усею силою в послїднім роцї по смерти всевластного Люеґера. Вже перший християнсько - соціяльний мінїстер др. Ебенгох мусїв уступити, бо не вдоволяв як слїд далеко сягаючих домагань аґраристичного бунду Нисшої Австрії під його проводом фанатика крайно - аґраристичної полїтики рицаря Гогенблюма. Прийшло питаннє трактатів з балканськими державами, Румунїєю й Сербією, питаннє отвореня границь для ввозу худоби та мяса з Арґентини і внутрішнїй, довго таєний спір виринув з ще більшою силою. Новий християнсько-соціяльний мінїстр др. Вайскірхнер мусїв сїдати на два стільцї і вкінци заслонити ся тайними договорами з Угорщиною, щоб охоронити себе хоч в части перед домаганями віденського та загалом мійського населеня. Кинув аґраріям 54 мілїонів відшкодованя, потягнув

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

межі для ввозу арґентинського мяса склеївши в тій цїли тайний прогібіційний договір з угорським правительством, але від острих нападів розлючених Віденців не вспів тими штуками охоронити нї себе нї своє стороництво. На пів аґраристичну полїтику заплатив соромним упадком в обох виборчих округах Відня, в яких ставав яко кандидат, він мінїстер! — а вкінци зложив також і мінїстерський портфель, який мав довести його колись до вижиданого ним достоінства австрійського премієра! Филя обуреня забрала християнським соціялам майже всї мандати з Відня з виїмком трьох, а партія перемінила ся в мить de facto в партію аґраріїв, і то з двома відломами: строго аґраристичного („hochzöllnerisch") з Нисшої Австрії, і клєрикально аґраристичного з других нїмецьких країв Австрії. Посли з міст зійшли на маленьку ґрупу зложену всього-на всього з 8 членів, тай то ґрупу, яка при найблисших дальших виборах зникне мабуть зовсїм із лиця землї.

Демаґоґія Люеґерівців, виславлююча всїляких „ґрайзлєрників" та людців із міських сутерен й піддаша, а звернена елєментарною силою проти всего що мало на собі пятно висшого образованя і інтелїґенції відбила ся однак дуже прикро на партії єще в однім напрямі. Всевладними в партії стали ославлений „практичний розум", брутальна сила пястука та полїтичні типи сього рода як ославлений Аксман та Бєлюглявек. Не дивниця, що до полїтичвого упадку партії домішало ся єще й богато звичайного скандалу. „Партія" перед своїм упадком мусїла пересунути ся через салї карних судів і виставити свої внутрішні бруди на вселюдське позорище. Практичний розум у одиниць проворних а без образованя показав ся дуже добрим, але для особистих інтересів. Богато скандалу причинило ся також чимало до її упадку — воно опоганило також таких людей в партії, що з сими інтересами ріжних Аксматів та Бєльоглявків не мали нїчого спільного та працювали в партії із полїтичних, ідейних мотивів. Та про сю сторону справ не будемо тут ширше розводити ся; згадуємо про неї тільки тому, щоб показати, що практика навіть і par excellence християнської партії може дуже далеко відбігати від християнської етики та християнського світогляду...

* * *

Занепад християнських соціялів не матиме особлившого значіня для парляментарного житя в Австрії. Усунуть ся християнські соціяли, то прийдуть на її місце инші нїмецькі націоналїстичні партії та заповнять вломи в правлячій більшости. Бо „злобою дня" в Австрії є питаннє національне, якому всї иньші на разї підлягають. Упадок християнських соціялів може отже мати загально-культурне значінє, але на дальшім ходї подій в Австрії він не відібє ся. Прийде угода чесько-нїмецька, то добре, буде в Австрії спокій, не буде угоди, то загальмованю австрійсь-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кого парляментаризму нїщо не стане на перепонї — все одно, чи при правлячій кермі будуть нїмецькі консервативні елєменти, чи дайчнаціонали та лїберали. Справа в моленті напруженя національного, нерішеного ще поки-що питання все буде обертати ся біля спору чи згоди народів яко цїлість, а не о те, який має бути курс внутрішньої полїтики з партійного становища — лїберальний чи християнсько-соціяльний та консервативний.

Варто приглянути ся, який вислїд дали свіжі вибори до державної ради у Віднї з того іменно, рішаючого боку — з боку відносин національних.

Беручи загалом бльок славянських народів супроти бльоку нїмецького зискав чотири нові мандати на некористь ґерманїзму, але се річи на разї не зміняє, бо серед даних полїтичних умов в Австрії самій і заграницею є виключене, щоби усї Славяни ішли разом проти Нїмцїв яко расово полїтична цїлість та під сим іменно кличем йшли до боротьби на парляментарній аренї. Се було неможливе — як показує історія „Славянської єдноти“ — вже в попередній каденції, а стало ще меньше можливе тепер, коли славянофільство стратило взагалї на своїй силї.

Розбираючи вислїд виборів з національного боку, треба іти по націям як таким, кождій з окрема.

В таборі нїмецькім проявив ся зріст елєментів поступових, а з тим і більша рішучість в напрямі націоналїстичнім. Се показало ся передовсїм на втратах, які потерпіли нїмецькі соціяльні демократи на користь нїмецьких партій націоналїстичних — радикальних. В попередній каденції засїдало соціяльних демократів Нїмцїв 51, тепер їх буде тільки 44. Реальна втрата на користь націоналїзму виносить тут на разї 7 мандатів, тобто поверх 14%. В самім націоналїстичнім таборі слїдно також знаменне пересуненє на лїво. Значний приріст вказує тут ґрупа нїмецьких радикалів (22) а з ними і все - Нїмцїв, яких було 3, а тепер буде 4. Для евентуальної чесько-нїмецької угоди се проява некорисна, бо нїмецькі радикали вийшли головно з повітів і країв Чехами загрожених, а сї ґрупи будуть перти до розбитя, між тим коли табор християнських соціялів стане тепер на боцї і заграє в нїмецьку дутку, колиб так лїбералам прийшло ся справдї заключити мир з Чехами на основі компромісу, тобто з деякими уступками на поли національнім.

У Чехів проявив ся зріст народної думки в зовсїм иньшій формі. Чеські національні партії уложили виборчий бльок, щоб здобути нові мандати від чеських соціялїстів. Плятформою сього бльоку був солїдарний чеський клюб в радї державній. Забрати мандатів соціялїстичних Чехам не удало ся, але тільки виборча кампанія під стільним кличем відбила ся — принайменьше на разї — корисно для приєднаня

Generated on 2015-08-04 19:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

усїх рішаючих чеських партій для одної чеської полїтики. Ся полїтика має бути — теж на разї — позитивна, умірковання, а на задержанє сього курсу у Чехів вплине значно обставина, що партія чеських аґраріїв дуже реальних полїтиків, зросла дальше, вискочивши з 28 мандатів на 36. Загалом Чехи скріпили ся національно, бо не тільки побідила в них думка солїдарности, але і чисельність одноцїльного „Ćeskeho klub-y“ піднесла ся в гору. В попередній каденції згуртував був „Чеській Союз“ 76 послів, тепер одноцїлий чеський клюб матиме — членів 81. Натомісць знаменний в чеськім таборі упадок клєрикалів, які мали в попередній каденції аж 17 заступників, а тепер мати їх будуть тільки 7.

На чеській соціяльній демократії відбив ся зріст національного почуваня в відносинах сеї партії чи ґрупи до товаришів иньших національних таборів. Чеські соціяльні демократи вийшли при виборах в тій самій силї, зискали навіть оден мандат більше (25 супроти 24 в попередній каденції), але уратували себе тільки тим, що зірвали єдність з рештою австрійською соціяль-демократією та станули виразно на національній основі. Сей розвал довершив ся під вивіскою чеського автономізму в боротьбі з прінціпом централїзації. З централїстів вийшов тільки оден — всї прочі самі „автономісти“. Номенклятура сього партійного уґрупованя має свій початок в спорі, який виринув із орґанїзації фатових союзів (Gewerkschaften) в Австрії. Чехи жадають, щоб чеські фахові союзи робітничі мали свій окремий статут і свій окремий заряд, бо закидують нїмецьким товаришам, що Нїмцї надуживають одноцїлу орґанїзацію на основі чисто соціяльний, фаховій без огляду на національну приналежність членів поодиноких союзів в цїлях національної майоризації [1]) Той спір чеських товаришів з нїмецькими виявив ся вже на послїднім міжнароднім конґресї в Копенгазї, він набрав ще більшої сили в часї виборів, коли соціяльним демократам Чехам прийшло ся видержувати перед масами боротьбу з бльоком націоналїстичних чеських партій, звернених проти них.

Переходячи до ґрупи послів заінтересованих в українсько-польськім спорі, треба зазначити, що зміни послїдували більше в польськім таборі, чим в таборі українських народних партій. Українські націонали в широкім значінню вийшли з виборів скріплені, виказуючи приріст трьох нових мандатів (перше було народно-демократичних послів 16, тепер 18— радикалів 4, тепер 5) — але персонально склад української репрезентації майже зовсїм не змінив ся. Се підносить їх авторитет супроти правительства і Поляків, а з другого боку забезпечує українську парляментарну репрезентацію, що не буде робити нерозважних скоків в своїй по-

[1]) Див. статю М. Лозинського в VI кн. ЛНВ.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

літиці, скоків, які викликають звичайно повики, що не мають з собою досвіду з попередних літ. Великі зміни послідовали натомість в польськім таборі, що відбило ся на „Польськім Колї“. Поляки приписують сї зміни впливови намісника Божиньского, хоч нема сумнїву, що на ті зміни вплинули також правительство центральне, розуміє ся само собою при помочи намісника. Загальна характеристика висліду виборів се ослаблене вшехполяків та перенесенє рішаючого впливу в колї на бльок елементів аґрарних — шляхти та людовців. Склад теперішнього „Кола“ представляє ся так: людовців (ґрупи Стапіньского) 24 (перед тим 19) — демократів всякої масти без вшехполяків 14 (перед тим 13) — консерватистів 21 (перед тим 8) — вшехполяків 9 (перед тим разом із 5 Стояловцями, які з ними злучились — 21). Рішаючими в колї буде спілка консерватістів з людовцями, або — орієнтуючись проводирями спілка Стапіньскі — Білїньскі, за якими стоїть як третій галицький намісник. Поміч з боку матиме ще ся коаліція від демократичної ґрупи посла Ґермана, який стоїть під безпосередним впливом намісника Бобжиньского та центрального правительства.

Для ослаблення конфлїкту українсько-польського принайменьше в деяких справах, найбільше пекучих, сей новий склад польського кола може вважати ся користним, хоч нема сумнїву, що так зложене польське коло мати-ме грізного противника в більшости теперішного сойму, в якім ґрупа „Подоляків“ (подільської шляхти) стоїть в тихім постійнім союзї з побитими вшехполяками і веде полїтику беззглядної неґації супроти Українців.

У полудневих Славян зміни партійні послїдували дуже малі. Знаменний у Словинців упадок ґрупи Пльоя, яка визначила ся тим, що йшла на руку кождочасного правительства. Вплив зростаючого націоналїзму проявив себе Тебе, що Хорвати відлучились тепер від Словинців, і хоч в союзї з иншими ґрупами полудневих Славян, всеж таки творити будуть окремий самостійний клюб. Не треба одначе думати, що в тих партійних змінах і в новім укладї сил криєть ся якась прінціпіяльна зміна становища супроти правительства. Полудневі Славяне стоять всї на льояльнім австрійськім становищу, ждуть від Австрії сповненя їх мрій що до переміни Австро-Угорщини в тріялїстичну державу і готові кождої хвилї підпирати солїдарно кожде австрійське правительство. Се „веніямінки“ правлячих кругів, переважно консервативні по своїм суспільним переконаням і набуток їх для правительства бр. Ґавча є тільки питаннє часу.

Інтересне, що якраз полудневі Славяни здобули два нові мандати (перше було 35, тепер 37) скріпляючи Славян в відношеню до Нїмців та Італїйців.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Між Італійцями проявив ся зріст націоналїзму тим, що оден соціяльно демократичний мандат (було 4, тепер є 3) дістав ся в руки італійських лїбералів — подібно, як се стало ся і у Українців, де з двох мандатів (Вітик, Остапчук) оден соціяльно демократичний мандат забрала партія українських народних демократів.

Найлїпшою бусолею, свого рода парляментарним барометром на показ того, куди іде курс внутрішньої елементарної полїтики в Австрії є партія соціяльно демократична. Ся партія творила в попередній каденції одноцїлий соціяльно демократичний Союз усїх народностей Австрії, нинї сей Союз лежить розбитий. Загалом стратила партія пять мандатів (82 проти 87) на річ партій національних, а по виборах подїлила ся на три самостійні національні клюби: чеський, нїмецькій і мішаний, або радше польський, бо трох Італійців, які до сього третього клюбу приступили, остануть з своїми трьома послами супроти шістьох Поляків в повній меньшости. Український посол соц. дем. Вітик приступив як госпітант до нїмецького соц. клюбу, не хотячи очивидячки іти під батуту Дашиньского та його товаришів — prawdziwych polskich patriotów як вони себе називали в часї акції виборчої. Соціяльно демократичний клюб отже яко вислів клясової міжнародної солїдарности понад розбіржі інтереси національні перестав істнувати в парляментї австрійськім; його місце заняли партії й ґрупи національні, які підпорядкували себе загальному подїлови австрійського парляменту на національні табори. Так розірвав ся останнїй одноцїльний узол, який істнував в австрійській радї державній ще за попередної каденції — нинї після виборив вже цїлий австрійський парлямент порізаний демаркаційними лїніями націоналїзму на самостійні части — і то від вершків до самого споду...

Останнї вибори принесли для дальшого розвитку парляментарного житя в Австрії дві знаменні появи — пересуненє на лїво в напрямі лїбералїзму з точки поглядів загально полїтичних і культурних змагань, та дальший зріст націоналїстичного елементу в внутрішно-австрійській полїтицї. Парлямент Австрії іде під знаменем національного питаня — з ним він збереже своє дальше істнованє і забезпечить його, коли вирівняє національні спори дорогою компромісу, або внутрішний розлад сил під напором зростаючого націоналїзму піде ще дальше та загрозить остаточно його дальшому істнованю. Наболїле здавна питаннє — питаннє житя-бутя австрійського парляменту а також і самої держави, зближають ся поволи але постійно до своєї розвязки...

Такий послїдний висновок виборів до ради державної Австрії.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

SPECTATOR

Мароканська справа.

Крик, який, наробила в Европі справа мароканська, ще не затих і найактуальнійшою темою в сучасній европейській політиці лишаєть ся все таки вона. Правда, розголос, з яким вона трактуєть ся, далеко непропорціональний до того змісту, який вона обіймає; і не без рації дехто з більше спокійних та зрівноважених в таких справах людий починає іронічно нагадувати: parturiunt montes, nasciturque ridiculus mus... Бо воно дійсно стало ся щось подібне до того: запал, з яким трактовано справу на початку, якось соромливо ховаєть ся, а лишаєть ся тільки якась нервова нетерплячка, як найскорійшої розвязки тої драми, яка остаточно може стати зовсім скучною і невартою такого крику (все, очевидно будуть кричать хиба Все-німці...). Та все таки се момент занадто цікавий з другого боку, щоб можна було над ним перейти до порядку дневного. Се власне момент, який як не можна краще висвітлює психольоґію, щоб так сказати, сучасного політичного положеня та здіймає маску, з того, хто хитрощами намагаєть ся проводити, свою волю над другими... кулаком...

Не можна сказати, щоб Франція своїм поведенєм дала безпосередну причину до того виступу, який зробила перед двома місяцями Німеччина, висилаючи, свій воєнний корабель до Аґадіру. В даний момент Франція занадто ослаблена внутрішною боротьбою політичною та соціяльною, щоб могла активно виступати в заборчій політиці і давати причину до невдоволеня. Ми знаємо про ті крізи, які їй прийшло ся переживати у себе дома від довшого ряду місяців. [1]) Екс-соціяліст Бріян не міг перевести своїх плянів і станути кріпко через змаганє з „Загальним союзом праці“ і через те що викликав невдоволенє радикальної парляментарної більшости хотячи примиреня з правими. Але кабінет Моніса, який з самого початку не мав особливих шансів вніс ще більшу плутанину у внутрішньому положеню Франції. В діланю самого правительства не було ніякої згідности ані льоґіки, і хиба тільки нещасний випадок, який привів до загибели міністра Берто, опізнив уступленє й самого хорого Моніса. Одначе ґенерал Ґуаран попсував всі шанси того кабінету скорше, чим можна було сподівати ся — і з кінцем червня судьба його була рішена. Нове міністерство Кальо, яке наступило по тамтім, найбільше вже скромне, хоч по свойому складі однородне, а тому

[1]) Див. статї Е. Левицького в ЛНВістнику за 1910 р. кн. VI і VIII, ст. 360.

Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

й може удержати ся найдовше. В своїй проґрамі, виложеній на самому початку воно заповідає ряд законодатних реформ, яких не доведено ще давнійше до кінця, — головна його ціль, се обєднанє республіканців.

Але з тим внутрішним ослабленєм йде впарі змаганє до зміцненя воїх шаснсів на зверх. Може правительство й хотіло заслонити еміч себеву дома зверненєм загальної увати на справи заграничні — і се був просто тактичний маневр. На всякий случай характеристичне се місце деклярації нового міністерства, де говорить ся про „піддержанє чести французького імени, при співділаню дорогоцінних союзних та дружніх звязків і при помочи розростаючої сили армії та фльоти, котрих всї средства будуть скріплювані правительством". Тут бесіди про Мароко ще не має, і тоді й не могло бути, але звучить в тих словах щось як заповідь якоїсь ширшої будучої акції, щось, що можна ставити в звязок з мароканською справою. Правда, Німеччина піднесла її дуже несподівано, нагло, та грубо, але передсмак цілої тої афери можна було мати заздалегідь, міряючи настрій обох держав. Річ в тім, що далеко ще перед висланєм корабля воєнного Німці — і то зовсім не шовіністи—почали говорити в супереч загальній опінії про зростаючі сили Франції, про розцвіт імперіялізму французького,—і вичислювати всї здобутки Франції на полї кольоніяльної політики таким тоном, будьто би самі Німці, були тому винні, що не перешкодили. Вияснити собі той тон можна було очевидно аж пізнійше, коли вислана була Німцями „Пантера".

Висилаючи воєнний корабель Німеччина вислала разом з тим до держав таке повідомленє про причину та ціль того висланя: „Німецькі фірми в полудневій части Марока[1]) а головво в Аґадір та околиці занепокоєні певного рода ферментом поміж тамошніми племенами, який викликали, здаєть ся, найновійші випадки в иньших частинах краю. Ті фірми звернули ся до королївського правительства з просьбою о охорону їх житя і власности. На їх просьбу правительство постановило вислати в Аґадір воєнний корабель, аби в крайности дати поміч та обезпеченє німецьким підданним як також значним німецьким інтересам в тих околицях. Як тільки в Мароко будуть привернені лад та спокій, корабель, якому повірено ту опіку покине порт Аґадір"... Се „урядове" вияснене причин—очевидний викрут та параван зовсім иньших заходів Німеччини.

Власне нікому, як тільки самій Німеччинї розходило ся о роздмуханє цілої справи, щоби відтак самій-же з того скористати. Винн. тут і Франція, як взагалї кождий, хто так нерозважно, як вона веде свою кольоніяльну політику. Але про закид зломаня угоди в Альжісерасї з 8 лютого 1909 р., як також иньших, попередних угод — з боку Фран-

[1] Властиво кажучи там тільки, есть одна фірма братів Манесманів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ції не можна говорити як про причину виступленя Німеччини. Бо занадто відома річ, що фактичний протекторат над слабим султаном Мароко міг - би істнувати довгі роки без нарушеня того, що постановлено державами в 1904 та 1906 роках а Францією та Німеччиною в 1909 році. Але Німеччина хоче иньшого в сій справі. Їй хочеть ся щоби в своїх кольоніяльних інтересах та змаганях Франція не могла його робити без її відома та згоди, просто о те, щоби Франція ніяких таких інтересів взагалі не робила! Не о моральний бік справи їй розходить ся, коли вона говорить про нарушеннє договору Францією, і не о те, щоб мати чисті руки, — а о активну заборчу політику, яку сама вона задумує провадити. Їй давно стало тісно в Европі. Тісно не так через дійсний брак простору для приложеня своїх сил, як через те, що на кольоніях виросла в могучу державу Анґлія, що сього добиваєть ся також Франція. Тому з нагоди Мароко німецька преса — зовсім не шовіністична — кричить: Минули ті часи, коли ми тільки гляділи на те, як другі ділили поміж себе світ. Тепер мусить залежати його поділ ще й від нашої волі. Ми не боронимо Франції, ані нікому другому забирати для себе, що тільки їм забажаєть ся, але ми хочемо також щось мати. І тут пригадав собі Німець свою угоду з Францією в Альжісерасї з 1909 року. Яка - б вона не була—вона для нього була зовсім нічого не варта бо кромі сконстатованя економічних інтересів Німевчини в полудневій частині Мароко, нічого йому не давала. Німеччина почала, каяти ся, що так тоді й не виступила більше рішучо і бояти ся почала що справа ся для неї пропала. Краще було - би, як би ся справа лишила ся неполагоджена, — тоді можна - би й собі дещо скористати. І так прийшло до того, що Німці стали говорити про зломанє угоди Францією. Навіть, як-би так дійсно було, то в данім випадку, се було би для Німеччини тільки щастєм! Бо власне того тільки їй було треба. Їй треба було нагоди, щоб роздмухати на ново справу і при тім вже не вийти з порожніми руками. І діждавшись такої нагоди, а радше, штучно приготовивши її, з завзятєм почала вона твердити: тепер вже ми її не пропустимо. А вслід за тим почали горлати з усїх сил всї шовіністи німецькі: Südmarokko Deutsch!..

Отже так прийшло до висланя Німеччиною „Пантери"... Тепер мусїли наступити нові переговори поміж обома державами і установити новий порядок річей. Від двох місяців вони ведуть ся і досї ще бесїди німецького посла фон - Шена з міністром справ заграничних Франції де-Сельвом в Парижі, а головно наради французького посла Камбона з міністром Кідерлен - Вехтером в Берлїнї — не довели до ніяких результатів. Німеччина очевидно прекрасно розуміє, що сфера її впливів в Мароко занадто вузка і малозначна, щоб мати якісь дальше йдучі претен-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сії до самого Мароко. Сама впрочім стоїть собі на перешкоді, відмовляючи право мішати ся в мароканські справи Франції, будь - що - будь більше до того управненій. Але зрікаючи ся „великодушно“ Мароко, Німеччина почала говорити про рекомпензати за ціну того уступленя: рекомпензати очевидно терріторіяльні в самій Африці, поза границями Мароко, де вона пристане на дальшому сконстатовано її економічних впливів. Таким чином, домагаючись відшкодованя терріторіяльного деинде, Німеччина сама противорічить собі, бо зводить до minimum - а свої справи в Мароко самім, за котрі наробила стільки крику. Кідерлєн-Вехтер арґументує се так: порт Аґадір, о котрий Німеччині могло-би розходити ся не представляє собою ніякої вартости з боку мілітарного, а з боку коммерційного також не має ніякоі будучности. Тому уміщенє Німеччини в Мароко було-би сполучене тільки з великими коштами і було-би причиною повсякчасних політичних трудностий. Отже розходить ся більше о означенє з можливою докладністю становища самої Франції в Мароко, відповідно договору німецько - французького з 1909 року, та о запевненє торговельної свободи. Таким чином уреґульованє границі поміж Конґо французьким і Камеруном, німецькою посілостю, являєть ся, справою найважнійшого. Німеччина домагала ся цілої провінції Ґабун та частини Конґо до Санґи, і уважала можливою виміну Тоґо, відтак поробила дещо відмінні пропозиції, домагаючись в Конґо нових терріторій. Весь час ся справа була принціпіяльним пунктом переговорів, поза який вони й досі ще не пішли, і преса, доносячи про наради весь час могла заспокоювати публику тим, що „прінціпіяльна згода“ осягнена, а треба ще тільки обсудити справу в подробницях. Говорила весь час головно Німеччина і вона думала диктувати свою волю, Франція уважала ся за винувату і була примушена тільки слухати. І можливо, що було б скорше прийшло до порозуміня і остаточного рішеня справи, як можна було сподівати ся, колиб не вмішала ся сюди Анґлія, яка відразу справу зробила дуже скомплікованою.

Ще дня 6 липня, на запит Бальфура, в анґлійськім парляменті, премієр Асквіт подав заяву: „В теперішній стадії я можу лиш мало сказати про переговори, які саме відбувають ся, але я хотів би зробити достаточно зрозумілим, що в Мароко витворила ся нова ситуація якої дальший хід міг-би діткнути британські інтереси більше безпосередно як досі. Я вірю в те, що дипльоматична дискусія знайде рішенє, і при нашій участи в дискусії ми звернемо відповідну увагу на обезпеченє тих наших інтересів і на виконанє наших зобовязань супроти Франції“. Се недвозначне становище Анґлії в сій справі і перехід на сторону Франції вивело з рівноваги Німеччину. І хоч вона почала говорити про задрість Анґлії, яка не може сперпіти розросту її сил, то все-ж

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

таки се не заспоїло публичної опінії. Зденервоване ще більше наступило в Німеччині після того, як сказав своє слово підсекретар справ заграничних в Анґлії, Едуард Ґрей і канцлер Ллойд-Дджордж, в котрого приватній промові, виголошеній 21 липня на банкеті німецька преса побачила навіть „einen kriegerischen Unterton“. Гроза війни з Анґлією минула скоро, але очевидно се до поліпшеня справи не причинило ся. Становище Анґлії стало будь-що-будь ясне для Німеччини аж занадто. Вона власне побачила, що самій їй тільки не прийдеть ся говорити з Францією, що Анґлія в ніяким разї не зречеть ся дискусій в тій справі і для неї не байдужний не тільки самохід переговорів, але навіть і їх вислїди. Що більше: Німеччина мусїла прийти до переконаня, що властиво Франція опинила ся в куратели певного рода у Анґлії, — і рішене справи від неї буде залежати: бо Анґлія ніяким чином не допустить до такого рішеня, яке безпосередно чи посередно моглоб нарушати її інтереси.

Що мароканська справа перейшла таким способом на поле інтернаціональної полїтики — в останнїх днях починає вмішувати ся й Італія — ствердила найкраще друга промова анґлїйського премієра Асквіта з 27 липня. — „Поміж Францією а Німеччиною — говорив він — йдуть переговори. Ми не беремо ніякої участи в тих нарадах. Справа переговорів може не дотикати британських інтересів. Як довго ми не знаємо остаточного результату, не можемо про той пункт висловмовати ніякої рішучої думки. Але се є нашим бажанєм, щоби ті переговори дійшли до згоди для обох сторін почесної та вдоволяючої, про котру могло-б анґлїйське правительство сказати, що вона ніяким способом не преюдикує британських інтересів. Ми віримо, що се вповні можливо. Ми маємо поважне і чесне бажанє, щоб се було досягнено. Сама мароканська справа повна трудностий. Але поза Мароко, в других частинах західної Африки, ми не думаємо про те, щоб пробувати вмішувати ся в територіяльні договори, які блисше інтересовані, признають за відповідні. Твердженє про те, що ми вмішуємо ся в переговори поміж Францією а Німеччиною є властиво злосливою видумкою без ніякого слїду підстав. Ми від самого початку уважали відповідним зазначити, що, колиб згаданого рода договір не прийшов до кінця, ми мусїли-би взяти активну участь у виясненю положеня. Се було-би нашим правом як держави, що підписала альжесиражський договір, се моглоб бути нашим обовязком відповідно до постанов нашої угоди з Францією з 1909 року, і моглоб бути нашою повинністю оборони анґлїйських інтересів, діткнених посередно через дальший розвій“.

Отже дискусія стала таким чином справою загальнїйшого, як здавало ся з початку. А голос Анґлії занадто рішучий та недвозначний,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

щоб Німеччина не приняла його до відома і не числила ся з ним в дальшому ході переговорів. І як передтим її домаганя супроти Франції були безоглядними, просто, диктованєм своєї волї, без поданя иньших причин свого поступованя, лиш тої, що Франція зломила угоду, — так тепер прийшов час докладнїйше вияснити причини свого дїланя, та пороблених вже заходів. І тепер власне починають виходити на верх ті внутрішні імпульси, якими Німеччина руководилася, коли приступала до дїла, а про котрі я вище згадував. З того боку дуже характеристичний голос нїмецького професора Ганса Дельбріка, видавця „Preussische Jahrbücher", поміщений недавно в віденській „Neue Freie Presse" як відповідь на виводи одного анґлїйського дипльомата. „Коли ми твердимо,— говорить він — що Французи нарушили істнуючі договори, ми тим самим не підносимо нїякого морального закиду. Можна правдоподібно на добрій основі бути думки, що, відповідно до теперішнього положеня в Мароко підступленє Французів під Фез було потрібним. І тому ми проти того не підносили нїякого протесту. Але, коли Німеччина признає, що природа річи тут вимагає основного збільшеня французького впливу і його дїйсно приносить, то мусить і вона з свого боку жадати за се компензацій". І розвиваючи дальше свої думки, висловлюєть ся Дельбрік до самого кінця: „Мала-б колись Франція інкорпорувати цїле Мароко, то булоб для неї можливим виставити там пізнїйше більше число віддїлів знаменитого чорного війська. Нїхто иньший тільки Німеччина булаби загрожена тою новою силою. Ми сього не боїмо ся, але ми жадаємо на всякий випадок за се відповідних компензацій". От се той „глубший підклад річей" — досить цинїчний як бачимо — і добре, що про нього самі Нїмцї заговорили.

І таки Німечинна примушена відкрити свої карти, стала далеко смирнїйша як на початку, коли без нїяких попередних обяснень з Францією та з другими державами вислала „Пантеру". Коли в початковій стадії переговорів тон її був занадто рішучий і її жаданя беззглядними, то тепер настрій значно змінив ся. Тодї грозила війна на случай, колиб Франція не хотїла подати ся. Не хотячи знати нїякого иншого виходу з цїлої справи, як тільки признанє Францією тих рекомпензат, яких вона жадала, вона й не хотїла знати нїчого про відновленє і поворот до тодї самої французько-нїмецкої угоди з 1909 р., якої нарушенє викликало всю аферу, — з другого боку іритувала ся від самої згадки про можливу нову конференцію в европейських держав в мароканській справі. Вона нї за яку цїну не хотїла випускати з рук тої нагоди, яку сама старала ся викликати, щоби могти відтак з нових кольонїй черпати повною пригорщею богатства з копалень, а також не хотїла, щоб хто другий вмішував ся всю справу. Тепер, о скільки справа через вмішанє

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Анґлії стала більше зложена, о стільки більше й єсть можливостей в її рішеню, можливостей, які хоч відступають далеко від намірів самої Німеччини, перестали вже іритувати німецьку публику. І яка-б не була розвязка тої справи, вже й вона починає дбати про те, щоб вийти з честю, знайти eine ehrenvolle Verständigung. Лишають ся тільки Все-німці, які боять ся, що таки не дістануть полудневої части Марока і криками та протестами хотять виконувати таки на правительстві пресію щоб не уступало.

Довгі переговори в Берлїні, мали декілька моментів, коли преса вже вговорювала публику про близький кінець справи. Тим не менше вони відразу попали на мертву точку, і не принесли нічого кокретного, обертаючи ся весь час коло справи прінціпіяльної: чи має Франція дати які рекомпензати. Остаточно Франція думає таки рішити ся на сповнене німецьких домагань, в заміну за признанє Франції протекторату над Мароко. Значить, підстава для дальшого, більше подрібного порозуміня готова і можна сподївати ся остаточного рішеня справи. Німеччина могла-би тріумфувати, що свою волю таки переперла, що поправила „похибку“ Бісмарка, який не робив Франції в її кольоніяльній полїтиці ніяких перепон, а навпаки помагав їй, і була-би вдоволена тим, що при подїлї світа й її голосу слухаєть ся. Сказала-би ще тільки своє слово Анґлія, якої угода для Франції будь що будь важна і був-би кінець справі, яка стільки натрівожила інтересовану публику.

Для характеристики німецької дипльоматії цікава одначе одна подробиця: тепер, коли остаточно можна вже перейти до деталїчного розгляду намічених теріторіяльних компензат, вона, яка потребу тих компензат арґументувала власне тим, що впливи її в Мароко самім не мають будучности, — починає ціну Мароко знов підносить до небувалих розмірів. Очевидно говорить тут тільки захланність: на те підносить ся ціну того чого зрікаєм ся добровільно, щоб можна тим більше взяти взаміну. І коли та власне захланність в рішаючий момент не стане знов причиною для незгоди обох сторін — повинна вийти на кінець розвязка мароканської справи.

А розвязки тої бажати треба. Факт, що гроза війни якийсь час зависла була над Европою, показує, скілько в сучасних відносинах держав знаходить ся запального матеріялу. А се, що й ми могли-би одного прекрасного дня, опинити ся серед нового стану річей завдяки тому що там стало ся в Африцї, наслїдком тих звязків, які лучать Австрію й Німеччину з одного боку, а Росію й Францію з другою,—пройшло перед очами нашими як грізне memento.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Бібліоґрафія.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, Наукова часопись, присвячена перед усім українській історії, фільольоґії й етноґрафії, виходить під редакцію Мих. Грушевського, т. 103 (1911 ин. 3), ст. 244.

Зміст тому: Михайло Грушевський Нові конструкції початків словянського і українсько-руського житя; Іван Франко Студії над українськими народніми піснями, XXXIII, Хмельнищина; Іван Джиджора Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 — 1730 рр.; Кость Широцький Дещо з української творчости артиста - маляра Тропініна; Володимир Радзикевич Павлин Свенціцкий, публіцистична, наукова та літературна його діяльність; Miscellanea: а) З історії м. Підгородя под. І. Крипякевич, б) Неолітичні знахідки в околицях Нагуєвич і їх сучасне уживаннє под. Ів. Франко, в) Перекази про багатирів под. П. Смола; Наукова хроніка; (оцінка діалектичних проґрам дд. Михальчука — Тимченка — Кримського); Бібліоґрафія (преісторія, археольоґія, історія штуки, історія політична і культури, право, література).

Професор Михайло Грушевський статею в сій книжці починає ряд критичних заміток про нові розсліди над початками словянського житя. Ся тема колись тішила ся великим числом дослідників і здобула собі велику літературу; потім ослабли студії в сім напрямку й аж останні роки принесли нові замітні роботи про „славянські старинности“. В сій книжці зреферована інтересна теорія „одвічного словянського поневолення“, з якою виступив чеський дослідник Ян Пайскер. Він звертає увагу на добре відомі факти: словянська правітчина була на середнім Дніпрі, в краях пригожих до всякого хозяйства, — тим часом в словянськім язиковім запасі нема найбільш примітивних термінів господарських, нпр. „скот“, „молоко“, — назви позичені від Ґерманців. З сим звязує він звістку грецького письменника Константина Порфирородного, що у Руси нема волів, коней і овець та вони купують сю худобу від Печенїгів. Такі факти приводять Пайскера до думки, що у Словян не було зовсім скотарства. На словянські країни находили безнастанно азіятські кочовники і вони не давали Словянам піднести ся на висший уровень культури; Словяне — хлібороби все служили монґольським наїздникам — скотарям, так як нині ще в Туркестані хлібороби Таджіки не можуть займати ся годівлею худоби, бо не допускать їх до того скотарі Кірґізи. Ся теорія Пайскера розбудила дуже живу дискусію, особливо що автор зачепив ще багато инших питань словянської минувшини; в цілости теорія слабо уґрунтована і стрічає в наукових кругах значну опозицію, але поодинокі погляди й висновки незвичайно бистрі й дотепні й треба з ними рахувати ся. Буря, яку викликав Пайскер, в кождім разї оживила досліди над словянством; в сім бачить проф. Грушевський ціну Пайскерової теорії. „Сміло, талановито поставлену єретичну теорію, що будить гадки, заплоднює їх новими ідеями, дає нове освітленнє нашому матеріялови, вважаю далеко користнійшою для загального поступу нашого знання, ніж скромні і обереж-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ні сїренькі працї, що збирають до купи всїми науковими авторитетами прийняті і до дальшого розповсюднення апробовані ідеї й ідейки", — завважає він.

В своїх Студіях над українськими народнїми піснями доходить др. Іван Франко до розгляду нового розділу Хмельнищини, славної афери Хмельницький — Чаплинський — Барабаш. Поки що маємо перед собою звід найважнїйших оповідань про початок і причини повстання Хмельницького, отже Самовидця, Твардовського, Пасторія, Альберта Віміни, Петра Шевалїє, Ґрондского, автора відомого з ініціялів Д. L. V. R., Темберского, Натана Гановера; сї перекази подає др. Франко в перекладї. збираючи при тім звістки про їх авторів.

В розвідцї Івана Джиджори про економічну полїтику Росії до України 1710 — 1730 рр. розглядаєть ся дальше непомірний гнет, який мусїла переносити на собі українська торговля від російського уряду і його протеґованих. Всї важнїйші українські промисли переходять в руки московських купців, а Українцї безнадійно шлють протести й петиції... Бувало й таке, що московські застави конфіскували українським купцям грубшу монету, а так само забирали сало, що купець віз собі для власного ужитку на дорогу, нїби для того, що се „заповіднї товари", яких не вільно вивозити за границю!.. В початках 1720 рр. економічні інтереси України знайшли несподїваного союзника в австрійськім урядї. Австрія з давна стояла в живих зносинах з Україною й занепад нашої торговлї давав себе відчути й австрийським землям, особливо Шлезькови. Австрійські посли в Петербурзї безнастанно накликали російський уряд, щоби отворив українські границї і привернув давню торговельну комунїкацію; але сї змагання мали невеликий наслїдок: хоч і знесено деякі обмеження, все таки Росія не дозволяла вивозити з України найважнїйших продуктів (як пенька, лен, салїтра) й наша торговля не могла вернути ся на нормальний шлях.

Замітки Костя Широцького про українську творчість Тропінїна дають нам інтересну картину з історії давнього українського малярства. Василь Тропінїн (1776 — 1857) з роду Великорос, але вихований на Українї, належить своєю творчістю в значній части до старої української школи. Житє його в дечому подібне до Шевченкового, бо з роду був кріпаком і аж в 47 роцї житя дістав ся на волю; майже цїлий вік пережив на Українї, так що навіть не вмів гаразд російської мови. Вчив ся у портретиста Степана Щукіна, що був знов учеником відомого нашого земляка Дмитра Левицького; тут вивчив ся великої точности рисунку, уміння вибрати потрібні аксесуари до потретів, гармонїйного кольорита й майстерного, старанного письма. На жаль майже всї картини Тропінїка, мальовані на Українї, згоріли в московському пожарі 1812 р.; де які пізнїйші твори, навіяні згадками, з України, розкинені по музеях. Д. Широцький докладнїйше аналїзує його портрети опришка Кармалюка і плащаницю, мальовану для одної з подільських церков. Статя про Тропінїна цікава для нас тим більше, що історія нашої штуки дотепер така занедбана і так мало відома ширшим кругам.

Розвідка Володимира Радзикевича про Павлина Свєнціцкого (Павла Свого) в сїй книжцї Записок докінчена. Автор подрібно переходить наукові роботи Свєнціцкого і його лїтературну творчість. Свєнціц-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кий був дуже плідним і ріжнородним письменником, в своїм часї, в 1860 — 70 рр., він був в Галичинї найбільш рухливою літературною силою; але та ріжнородність згубила Свєнціцкого як письменника, бохоч лишив по собі багато творів, то ориґінального в його літературній спадщинї дуже мало. Зате Свєнціцкий має великі заслуги як перекладчик, видавець, а особливо як публіцист; багато зробив він для поширення української свідомости в Галичинї, не мало працював також до висвітлення українскої справи в польській суспільности.

І. Крипякевич.

Іван Раковський. *Психольоґія.* Начерк науки про людську душу (Галицька накладня Якова Оренштайна в Коломиї ч. 44—7).

Влучно замічає автор, що написанє доброго популярного нарису психольоґії було-б усуненєм прикрої недостачі нашої пополярно-наукової літератури. Неперечну отже заслугу має др. Р., що узявсь на усуненє сеї недостачі. Чи пощастило йому осягнути вповнї намірену ціль? З рішаючим осудом про се мусимо здержатись, аж вийде друга частина начерку, та з огляду на важність появи, якою є у нас підручник психольоґії, ми хочемо висловити про нього кілька заміток.

Ми не будемо др-ови Р. робити закиду, що „ясне зображенє сучасного стану науки психольоґії", яке він обіцює дати читачеви, річ прямо не можлива в тїсних рамках популярного підручника, який при своїм невеличкім обсягу доволї місця посвячує ріжним не-психольоґічним питаням. Величезна скількість псіхольоґічних питань з одного, а ріжнородність та розбіжність відповідий на сї питаня з другого боку уже з гори сказують таку пробу на невдачу. Та нїхто не буде ставити серйозно сего рода вимоги до популярного нарису. Він прецінь може відповісти знаменито свому дїйсному, властивому призначеню резиґнуючи з такого для нього за трудного завданя. Не будемо також тратити часу на вишукуванє жерел, з яких автор черпає матеріял до своєї книжки, та на оцїку його власного становища. Зазначимо тільки, що він поступає еклектично, вибираючи з ріжних сучасних психольґічних шкіл сї погляди, які, йому промовляють до переконаня. При поодиноких точках автор згадує також подекуди відмінні погляди не лишаючи їх без власного освітленя. Тілько рідко коли становище д-ра Р. чисто інформаційне. Сей еклектичний метод веде з собою небезпеку, що позбирані з ріжних, не раз противним духом навіяних системів фраґменти тяжко зложити в гармонїйну цілість; з другого боку він одначе свідчить про розмірну принайменше самостійність автора, який не хоче придержуватись невільничо одного взірця.

Перейдім тепер до обговореня тих прикмет, які рішатимуть про вартість книжки як популярного психольоґічного підручника.

Др. Р. має безперечно знаменитий популяризаторський талант; вміє писати дуже інтересно і принадно: його книжку читає з приємністю й сей, для кого річи, про які там говорить ся, не нові; стиль легкий, плавний з видним нахилом до унагляднюваня та уплястичнюваня, яке часто має навіть поетичний характер. Річ иньша — се зрозумілість та ядерність викладу; вона не все мусить іти в парі з принадним та блискучим способом писаня. Др. Р. звичайно і тут показує себе майстром: пояснює усе приступно та зрозуміло. Тільки часами охота ожи-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вити виклад ефектовими прикладами та рефлексіями веде автора за далеко. Тоді ті приклади та рефлексії своїм багацтвом прислонюють саму річ яка виходить не зовсім виразно, або принайменше стають в діспропорції з зиском, який пливе з них для зрозуміня психольоґичних фактів і законів (як прик. можуть послужити уступи 19 і 16).

Корисно представляєть ся термінольоґія нарису; всї назви дібрані та потворені старанно, а се річ дуже великої ваги у книжцї, яка повинна собі знайти широкий круг читачів. Очевидно не значить се цїлком, щоб не можна було оспорювати влучности поодиноких термінів та старатись заступити їх лїпшими. (Невластиво уживає автор слів: евідентний і не евідентний; евідентний не значить стільки, що доказний, бо евідентні й такі суди, яких правдивости не можна доказати: евідентні напр. математичні аксіоми).

З сього, що ми до тепер бачили, слїдує, що начерк психольоґії др. Р., коли появить ся цїлий, може стати книжкою дуже хосенною; та вартість його обнижують деякі річеві помилки і недоладности, які досить немило вражають при читаню. На дві з них звернули вже увагу рецензенти в часописях. Перша ся, що автор причислює Спінозу до матеріялїстів; друга, що нашу вразливість на ріжницї у висотї тонів, яка зовсїм не підходить під закон Фехнера, подає як прик. на сей закон. Але ще і инші помилки. Коли задержимось при згаданім фехнерівськім законї, то і дальший приклад на нього також нещасливий. Вязанє тонів чоловіком в музичну скалю не має свого жерела в законї Вебера-Фехнера; сей погляд мав вправдї давнїйше своїх приклонників, та нинї вважають його загально хибним та перестарілим (Вундт, Штумпф). Хибне також подане на стор. 78 поясненє закона Фехнера; воно звучить: „щоб викликати вражінє два рази сильнїйше, треба подразненя 100 разів сильнїйшого, а коли хочемо викликати вражінє 3 рази сильнїйше, треба ужити подразненя 1000 разів більшого“. Таке правило зовсїм хибне, та при тім не можна його вивести, як се хибно думає автор, з заложеня, що вражінє є льоґаритмом сили подразнення, навіть коли полишити на боцї факт, якого не узгляднює у своїм правилї др. Р, що основою льоґаритмів не мусить бути число 10. Усе те можна провірити простим рахунком.

Невірне і кривду робить фільософію се що автор говорить про її метод на стор. 15. Узяти разом фільософію й матиматику та як „спекулятивним“ наукам протиставити їм усї инші як „емпіричні“, се річ, якої не повинен зробити чоловік обізнаний хоч-би тільки поверховно з напрямом сучасної фільософії. Чи авторови не звісно, що нинїшня фільософія усїми силами боронить ся проти ставленя її що до методу поруч з матиматикою, а зазначує з натиском, що вона хоче бути емпіричною так само, як наука природи. Навіть метафізика стараєть ся бути такою а щож доперва инші галузи фільософії, як естетика або етика. Певно, що слова: спекулятивний та емпіричний можна брати в ріжнім значіню. Фільософія отже не буде емпіричною наукою, коли емпіричними називати будемо лиш ті галузи знаня, що послугують ся експеріментом. Тодї одначе астрономія, ґеольоґія, історія, економія суспільна перестали-б бути емпіричними науками (бо вони не послугуються експеріментом), та треба-б їх зачислити хиба до „спекулятивних“. Були вправдї часи,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

коли фільософія хотіла бути апріорною, „спекулятивною“, та навіть чванилась тим сама; одначе вони минули вже давно так само, як часи „раціональної“ психольоґії.

Неточне та не зовсім ясне се, що автор (стор. 8) говорить про дефініцію психольоґії Кюльпе та Ебінґгавса. Подана др-ом Р. розстріленим друком дефініція їх зовсім не характеристична для їх поглядів. У першім томі підручника Ебінґгавса можна легко знайти иншу дефініцію, яка виразно характеризує ріжний від гефлерівського погляд на предмет психольоґії та зближає (хоч не ідентифікує) їх становище у тім питаню з поглядами Вундта та инших сучасних психольоґів. А так, яку основну ріжницю зможе добачити читач між поданою др-ом Р. дефініцією Ебінґгавса: „психольоґія є наука про питомі прикмети того, що ми переживаємо в нашій свідомости“ і дефініцією Джемса, що психольоґія се наука „про прояви нашої свідомости“, а остаточно й дефініцією Гефлера (на яку годить ся сам автор), котра каже, що „психольоґія єть то наука про духові прояви чоловіка“. Чи наведені тут дефініції заключають якусь р і ч е в у ріжницю? Чи не виглядає вона тільки на ріжницю слів? І чому се на дефініцію Кюльпе та Ебінґгавса „можуть згодити ся тільки ті, що вірять мовби вся дійсність була тільки сном розмріяної душі“? Можна припускати, що сей спосіб розуміння предмету психольоґії, який стрічаємо у Ебінґгавса та Вундта, остає в деякій звязи з ідеалїстичним світоглядом, все ж таки ідеалїзм і „сон розмріяної душі“ се річи ріжні.

Дивними здають ся мені у автора сліди наївно-матеріялїстичного розуміня психічних явищ. На стор. 23-тій читаємо: „без сумніву, що духові прояви відбувають ся в нас а не по за нами, можна б ще сказати, що вони відбувають в нашім нервнім укладі, однакож точно означити їхнього місця годі“. Чи автор дійсно думає, що наше чуте або переконнане може находитись в якімсь місци простору, наприклад в мозґовій клїтині? Прецінь на попередній стороні признає він, що прояви духові є невимірні (автор мабуть хотів сказати: непросторні), а коли вони непросторні, то як можна шукати для них місця? А може автор представляє собі чувство чи переконане в виді математичної точки, що не має вимірів, одначе має місце? Инша річ, що фізіольоґіні процеси, які супроводять явища психичні, відбувають ся в нервнім укладі; сьому ніхто не перечить; та сих фізіольоґічних процесів не можна ніяким робом мішати з психічними проявами.

Неконсеквентне та неясне у др-ра Р. відношене двох понять, які він раз розділює, а другий раз мішає; се понятя думки і суду. На 159-тій стор. читаємо: „Правильно і добре зможену думку або так звану льоґічну думку називаємо судом“. З написаного виходить, що суд і думка не те таме а ріжниця, здаєть ся, дуже виразно зазначена. Одначе що се властиво значить: правильно і добре зложена. Читач певно скорий буде подумати, що думка зложена правильно і добре мусить бути правдива. Бо і як же-ж — щоб хтось зложив д о б р е думку, а вона була хибна. Та в такім разї не могли-б істнувати зовсім фальшиві суди. Чи так думає автор? А коли ні, то як розуміти отсе правильне і добре зложене? Чи не виглядає воно на пусту фразу? Ріжниці між обома понятями не можна також схопити через порівняне наведених автором прикладів,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

бо, чи говорить він про думанє чи про суди, то приклади остають такі самі. Та приймім, що єсть тут якась ріжниця, якої авторови не пощастилось добре пояснити; то чому він в 18-тім уступі уживає тих двох термінів всуміш послугуючись раз одним, раз другим? Напр. на стор. 162 вичислює др. Р. ріжні роди судів, а дальше каже; „Окрім того ще розріжнюєм такі думки.....“ Правда тільки, що в тій плутанині богато винен не сам автор, а ті взірці, яких придержувавсь він в тій части свого нарису.

Так отже ми навели кілька недокладностей з книжки др-а Р., яких там найдеть ся ще кілька. Не всї вони однаково великі; одні такі, що хоч ліпше було-б устеречись перед ними, не підлягатимуть дуже острому осудови з огляду на не строго-научний характер нарису; другі такі, що треба-б їх рішучо усунути, коли книжка, що так багата на добрі прикмети, має задержати свою повну вартість. Про се можна буде подбати в новім виданю. На закінченє ще одна увага Буває часто так, що популяризатор перед виданєм книжки дає її до перегляду иншому фаховому чоловікови; се не ублизає цілком його гідности, а книжці нераз виходить на хосен; чи не міг-би так само зробити др. Р. зі своїм нарисом? Може прецінь легко лучити ся, що спеціяліст природник, пишучи про психольоґію, зробить помилку, яку скорше запримітить спеціяліст-психольоґ; і тому вони можуть взаїмно помагати собі в роботї. Я далекий від претенсій, щоб др. Р. якого наукові компетенції я добре знаю та високо цїню, слухав моєї ради; тільки горяче бажанє, щоб ми вже мали добрий підручник психольоґії, та дійсне переконанє, що др. Р. є в силї дати нам його в відповідних обставинах, склонюють мене до висказаня сеї уваги. *Стефан Балей.*

Іван Франко. *Батьківщина і инші оповідання* (вид. Українсько-руської видавничої спілки, серія I ч. 132), К., 1911, ст. 123.

Остатнїми часами Видавнича Спілка присвятила особливу увагу писанням нашого заслуженого літератора д. І. Франка: за три роки вона випустила в світ десять книжок його писань, а для останього випуску постарала ся також про гарну вінєту, зроблену спеціяльно для її видань, що в нічому не уступає модерним прикрасам, якими пишають ся книжки у високо - культурних народів. Оповідавня, поміщені у висше наведеній збірці, а повизбирувані з ріжних часописів, стрінуть мабуть радий привіт у прихильників обох таборів, себ - то у приклонників новітнього модерного напрямку і у „тверезого позітівізму“. Автор порозсипував свої зерна для одних і для других; правда, для прихильників давнього напрямку найдеть ся більше інтересних річей.

В першому ж оповіданні модерністи спинять ся довше на нещасній романїчній історії Опанаса Моримухи і Киценьки. Нещасне коханнє героя з каварняною кокотою, що вельми коротко трівало, заганяє героя з університетської лавки на учителюваннє в глубоку закутину гірського села... Важке життє, а радше важкі життєві жарти навівають на читача чудні настрої і ще чуднїйші рефлєксії та запити... Прийде призадума над змарнованою долею... Позітівісти знову будуть утїшати ся препишною, подрібною характеристикою виведених осіб. У сій характеристиці, по мойому осудови, головна цїна оповідань.

До найкрасших річей збірки треба зачислити: „Вільгельм Тель“,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Пироги з черницями“ і „Задля праздника“. Перше оповіданнє з піднесених мною річей — се сумна історія любовного розчаровання між зарученими. Оля поїхала зі своїми судженим на оперу „Вільгельм Тель“ і тут розкрило ся, що вони обоє недібрана пара. Її душа пройнята величніми ідеалами та якоюсь неозначеною посвятою для свойго народу. Суджений думає тільки про карієру... „Яким звичайним, буденним, непринадним чоловіком видав ся їй тепер той сам Володко, котрого перший поцілуй стояв її цілої безсонної ночи. І як вона могла полюбити того чоловіка? Тепер се їй видалось дивним, неімовірним. І коли Володко з сальоновим уклоном приступив до неї, щоб подати їй руку, вона з погордою відвернула ся від нього і холодно сказала:

— Мій пане, я вас не люблю і за ваш супровід дякую.

І відсторонивши його рішучим рухом руки, не оглядаючи ся, пройшла напри остовпілого Володка і бистро поспішила наперед...“

У другому оповіданю автор малює житє жидівського подружа, що мають одного синка Лейбуня. Автор подав нам умілою рукою взаємні відносини сих трьох людей, живі особи стали перед нами зі своїми привичками та вдачами.

„Задля праздника“ — се страшна картина робітницького життя в Борислтві. Робітникам усміхнуло ся сонце на коротку хвилину, одначе улудно і з поганою ошукою... На день приїзду цісаря життєві відносини змінили ся напрасно, як у культурній країні повинно вести ся. Але по відїздї все повернуло до давнього, а за святочний вигляд мусїли робітники заплатити своїм тяжко запрацьованим грошем. Важка іронія..

Гарна теж річ „Ґеній“. Тут розповідаєть ся історія Ґустава Трацького, найстаршого сина пана Станїслава Трацького, дідича гірського села Н. Заки дістав місце урядника в намісництві, богато мусїв батько виложити гроша, пропихаючи його з кляси до кляси в ґімназії і опісля в університеті. Перед розпочаттєм адміністраційної служби забрав ся Ґустав упорядковувати господарство свого батька. І тут проявив ся його адміністраційний ґен й. Воно трохи неімовірною видаєть ся та зміна в поведенні Ґустава; автор не умотивував її жадним натяком.

Ще раз зазначую, що головний інтерес поданої збірки лежить у чудовій, майстерній характиристиці виведених осіб, у влучному, широкому обмалюванні підкладу, на якому відгравають ся події. Сї дві річи затирають і усувають деякі неумотивовання і неналежні продумання зображуваного матеріялу, тим то кождому поручаємо прочитати давні речі нашого автора. *Юрій Кміт.*

Гнат Хоткевич *„Камінна душа“*. Повість. Чернівці 1911, ст. 376.

Колись писав до Федьковича буковинський поет Воробкевич про Гуцулів: „жаль менї їх, далї нїхто не повірить, що раз по тих горах воля буяла, гуляла і лїси гуділи. Де ватажки дїлись, а буйність козача і любов щира, і дич лїсова і струги з потоків і лїси-пралїси густі, і бербениці з червінцями і топірчики і тисові барівки цвітковані... все теє пропало, у безвісти запалось, бідний люд лишив ся мов спорохнїлі розвали бувших мармурових палатів, блїдий, хорий, а бідний що хорони Боже, чиста тїнь своїх предків“... Тодї, коли слова сї були писані оден тільки Федькович співав про Гуцульщину, подавав останки того чарівного, повного поезії світа. Відтак мало хто звертав туди увагу, кромі хиба

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Франка, який між иньшим в своїй драмі „Камінна душа“ обробив ту саму тему що й Хоткевич, та Марка Черемшини. Але тут, в малюнку теперішньої Гуцульщини не було вже тих барв, які згадував Воробкевич: там той світ неначе закопаний лишив ся хиба в традиції та в піснях. І власне Гнат Хоткевич, заманений красою колишньої, як і не менше природою теперішньої Гуцульщини взяв ся неначе зреконструувати ту давну Гуцульщину, часи опришківства, картини домашнього, душевного й історичного житя Гуцулів, їх психіку „покручену, нерозгадану, многогранну“, всю буйність їх житя та індівідуалїзм, — те все на тлї гуцульської природи та гір.—Вийшла картина ефектовна, овіяна чаром поезії, по можности повний образ минувшого житя. Маєть ся нераз вражінє, що вся акція повісти, любовні пригоди попаді з Криворівнї та Марусяка, всї особи повісти служать тільки за нагоду чи средство, щоб при їх помочи можна толкувати про всї сторони того житя, щоб через них виявляти і відкривати все нові його подробиці та всю красу природи. Вони неначе посередники чи медіуми, які мають дати нам повне зрозумінє того світа, представляти собою та своїми переживанями всю його конкретність. Те все я назвав би радше методом у повісти Хоткевича, як самою творчою працею. І то методом більше наукової натури, від якого приложеня залежить успіх твору. Безперечно і тут, в повісти приніс він Хоткевичеви богато користи, а власне поміг йому дати читачеви картину Гуцульщини. Але се часткова тільки користь, яку скажім можна досягнути і твором етноґрафічним чи нарисом побутово-історичним. Щоб дати твір артистичний в повному того слова значіню, треба мати й творчу інтуіцію, вихідну точку брати не від методу, а від натхнення. Се власне й орґанїчна хиба твору Хоткевича, хиба, яку він зручно уміє прикривати отим власне творчим методом.

Колись писав раз Хоткевич, в одній критичній працї: „почуттє краси треба в собі виховувати; для того, щоби розуміти прекрасне, так само треба вчити ся, як і для того, щоб грати на скрипцї“. Перше всього про самого себе тут говорить він. І я зовсїм згоджую ся з тою думкою автора, тільки з таким додатком: коли те почуттє прекрасного вже єсть в людинї в певному неозначеному ще, потенціяльному видї. Бо коли нї, то нїчого не вартна вся наука і виховуванє себе. Почуттє краси, виховуване та викохуване буде тодї хиба істерією духа, певного рода періодичним пароксизмом, але нїколи тим власне нормальним станом, який виявляєть ся в спостеріганю прекрасного. Хоткевич про сей другий момент власне нїчого не говорить, а що більше: в своїй творчій працї його й не виказує. Вся його дотеперішня творчість, кромі де-яких поодиноких блисків, се власне уперте стремлїнє до розуміня й толкованя всїх тайн прекрасного, до виховуваня в собі арбітра краси, — без тої орґанїчної підстави, на яку я вказав, і, скажім теплоти орґанїзму творчого. Де він найвище навіть підносив ся і робив вражінє палаючого факела, — і там се було тільки „холодною екстазою“, обміркованим ефектом.

Я от чому пишу про те все: в послїсловї до своєї повісти пише Хоткевич: „строїтельства в нашій лїтературі нема!“ Через те він дуже пессімістично дивить ся на весь доробок нашої лїтературної думки і кладе їй сумні гороскопи. Я також в тих справах не великий оптиміст, але коли йде мова про те „строїтельство“, то думаю,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

що й воно не виратує нас від загибелї. Бо власне: що приніс в нашу лїтературу сам автор своїм строїтельством? Він же нїчого й не давав як тільки й о г о, весь час ним виблискував. Він режісер, він розвішує свої полотна, він пише комментарії неначе до самих найтемнїйших місць прекрасного, підглядає виїмкові його форми оком знатока: і що-ж з того? Чи творчий рівень повищав, чи лїтературна думка зміцнїла у нас від тих вічних його конструкцій? Нї, зовсїм нї! і він сам дає на всю нашу роботу останнїх лїт важкий осуд. І нехай він не боронить ся тим, що „попав у число збойкотованих пресою письменників“, що його все тільки постпоновано, що опинив ся в виїмковому положеню, бо не умів зносити „вибриків самодержавного самодурства з одного боку або юродивого кликушества недовчених семинаристів з другого“. Коли у нас те все єсть, і коли воно спинює працю письменників, то чейже не самого тільки Хоткевича, а й Кобилянську, Коцюбинського, Лесю Українку, Винниченка, Олеся, Чуприпку... Отже не виїмкове становище, бо й тамті мають почутє особистого достоїнства, — але брак дїйсного творчого таланту, який Хоткевич закриває голосним „строїтельством“, становить головну перешкоду в можности реформованя лїтературної думки, в направленю її на иньший шлях. Тому я не вірю в рецепту Хоткевича, в її силу.

Се одно. Друге відносить ся до внутрішнього боку справи, до дальших консеквенцій, які можна вивести із згаданої основи в творчости самого Хоткевича. Повторую, що немає у нього дїйсного творчого натхнення, інтуіції. Єсть на їх місцї радше щось, що можна би назвати творчим ревматизмом: холодне, але завзяте, навіть пристрастне і немилосердне довбанє в житю та людській души. Се й вихідна точка психольоґії Хоткевича. Всї його сміливі екскурси з психольоґії людини, протоколовані ним найглибше сягаючі до дна души настрої, — се екстаза нервів. Його люди в прийманю вражінь зовнїшнього світа і сам автор в розкладаню тих вражінь на найдрібнїйші части стають неначе епілєптиками, корчать ся в судорогах захвату то знов болю, радости чи розпуки. І заховують ся все як ті, що безповоротно стратили ч у т є стали виключені від всього природно-людського. Вони неначе гріють свої нездібні до запалу, а зате здібні до упертого віданя в себе і в других, души, тими огнями, штучно розкладеними автором, тим полумєм страстий, до якого вони рвуть ся. І се нїчого, що до тих героїв належить наївна попадя Маруся, свого рода Madame Bovary, що до них належать такі первістні натури, як Марусяк, увесь той гуцульський світ, нездібний до рефлєксії та автоаналїзи. Всї вони дотикають себе взаїмно, ті люди, з певною рафінованістю, всї обдаровані надміром субтельних вражінь, як герої — скажім Пшибишевського чи Вассермана, — і опинюємо ся остаточно серед варштату психольоґічних калькуляцій автора, серед лябіринту ниток та нервових сплетів, якими зручно управляє автор і любуєть ся та знаходить забутє в тій роботї. Можна подивляти ту штуку автора, але все-ж таки — се буде штука режісерська, а не інтуітивне розумінє та читанє в людській души. — Таким чином в основі тої творчости, якої скристалїзований вид маємо в „Камяній души“, найсеріознїйшому поки-що творі Хоткевича, — лежить не обєктивація артистичних візій, не змаганє до втїленя тих образів у плястичні форми, — а радше якась матеріялїзація

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

подразнень нервових через зовнїшний світ, яка не має нїякого внутрішнього рівноважника. Тут і єсть те вічне роскошуванє та любованє самого автора своєю роботою, та безустанна, проклята свідомість творча навіть в найвищі моменти, коли може прийти іронїчний, злий дух і злобно завважити авторови на всї екстатичні вигуки словами Красїньского: dramat układasz! — І Хоткевич властиво не виходить поза те вічне дотикуванє, обнюхуванє людей та предметів та втягуванє їх в свою лябораторію, поза психольоґічний експеріемент. Тільки що його робітня отворена для всїх, хто може і хоче бачити, неначе виставлена на публичний вид. І коли дивити ся на ту роботу, не можна увільнити ся від вражіня чогось дуже прикрого, що мучить нас. Єсть щось ображуюче нас в тому вдираню до найскритших, нїким незайманих струн людської душі, в тому рафінованому експеріментованю, щось навіть грубе, коли се робить ся з такою свідомістю, для побільшеня зверхнього ефекту. Коли маю до кінця говорити то скажу навіть, що в способі малюнку Хоткевичевого, власне в деяких моментах єсть далеко більше „порноґрафії“ як він сам бачить наприклад у Винниченка. І се прикро не за для автора, а за для того, хто глядїти примушений на секціонованє чоловіка. Бо не могло б бути не прикро, коли б скажім патентований майстер церемонії посеред якого урочистого походу отак почав публично викладати про тайни краси присутнїх прінцес, хоч би й яка глибина була в самому викладї та його зручній конструкції.

Се було би сконстатованє найзагальнїйших фактів з творчости Хоткевича. Потрібне воно було для навязаня нитки поміж твором в горі названим, і усїм попереднїм його доробком, щоби зрозуміти характер того „строітельства“, яке малоби вирятувати нашу лїтературну думку від занепаду та дати їй ширші перспективи. І бачимо, шо се нїщо иньше, як пересуненє центру творчої думки на її формальний бік, яке остаточно як наслїдок приводить пустку внутрішну, експеріемент психольоґічний та казуїстику чуття, — з чим та лїтературна думка так само мусїла-би завмирати. — Се власне показує повість „Камяна душа“ як найкраще. *М. Євшан.*

М. Гехтер. *Селянські заробітки.* Популярна бібліотека „Лан“ № 9. Київ, 1911, стор. 72, цїна 25 коп.

Видавництво „Лан“ своїми виданнями вже встигло звернути увагу читача. З тих рецензій і оцїнок, що зявили ся в кращих журналах і ґазетах не тілько нашої, а й російської преси, видно, що напрямок взяло воно добрий, відповідно до часу і потреб самого читача і що з завданєм своїм справляєть ся добре. Переглядаючи виказ книжок виданих до сього часу „Ланом“, бачимо, що видавництво має намір дати бібліотеку, де середнїй читач зміг би найти відомости з ріжних галузей знаня. Єсть тут книги і з історії і з ґеоґрафії, природознавства, культури, сїльського господарства і т. д. По мірі виходу тих книжок на сторінках нашого журналу зявляли ся оцїнки їх, майже кождої. І тепер ми розглянемо книжку що вийшла останнїми часами під вище наведенним заголовком.

Завданнєм автора „Селянські заробітки“ було вказати нашим хлїборобам шляхи, якими б вони могли дійти до кращого економичного становища. В наші часи, коли землї стає все меньше та меньше в роспо-

Generated on 2015-08-04 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ряженню кождого хлібороба з окрема, коли ті клапті землї виснажені до неможливости, а хлібороб ще не навчив ся обробляти землю як слїд, недороди хліба що року звичайне явище. Сїмї з одного хліборобства жити не можуть, а мусять шукати чогось иньшого, що стало б у підмозї до хліборобства. Автор книжки „Селянські заробітки“ і вказує на те як-раз, що могло б допомогти хліборобови в його життї — се побічні промисли. З перших же вступних статей видно, що промисли такі можливі на нашій Україні. Тому сприяють умови і клїматичні і склад ґрунту землї, і ті багатства природні що лежать в тому ґрунтї. В книжцї своїй автор радить промисли найбільш відповідні до сих умов і налїчує їх девять: молочарство, птахівництво, вівчарство, садівництво, огородництво, тютюнництво, бурякові плянтації, шовкіництво і бжільництво. Прочитавши книжку д. Гехтера дійсно можна прийти до того висновку, що промисли сї являють ся коли й не тими „річками де плаває золота риба для селян“, то у всякому разї дуже цїнними, тілько треба вміти як за сї промисли взятись і як їх проводити. В тому як се робити добрим порадником і являєть ся книга д. Гехтера. Написана вона з знанєм сього дїла, переконуючо, на підставі прикладів що вже показали в практичному життю користь сих промислів. Для більшого упевнення читача в правдивости своїх висновків автор проводить паралелї між відповідними промислами у нас і за кордоном і се являєть ся ще більш переконуючим фактором. Книга написана мовою легкою, приступною і читаєть ся з неослабним інтересом. Вважаючи на цїнність книги для хліборобів, ми від душі радили б її не тілько селянам, для яких вона являєть ся просто необхідною, а й для тих хто стоїть близько до селянського життя, хто може вичитаними порадами подїлитись з неграмотними чи малограмотними селянами.

Ю. Сїрий.

Д. Александровъ *Студенческія квартиры въ Кіевѣ* (квартирная анкета), 77 стор. + 1 картограмма, Київ, 1910.

В основу сїєї працї, друкованої спочатку в „Извѣстіяхъ Кіевскаго Коммерческаго Института“, покладено матеріял кватирної анкети, переведенної в листопадї місяцї 1909 р. статистичним семінаром інститута під проводом О. Русова. Викликана особливим загостреннєм „студенського кватирного питання“ анкета дала дуже добрий матеріял до характеристики економічного становища київського студенства, до пізнання умов його наукової працї і самоосвіти. В життї студента кватирні умови грають величезну ролю. „Вплив житла, каже автор працї, на виробленнє певного світогляду, коли він до болю шукає відповідів на масу питаннів, висунутих життєм, коли складаєть ся особа та визначаєть ся його дальша громадська або наукова діяльність“ (стор. 2). Анкета обхопила 6 вищих шкіл, в котрих разом вчило ся в 1909/1910 р. 13.015 душ (9.437 чолов. та 3.578 жінок). По кількости одержаних одповідів київська анкета повинна бути визнана порівнюючи дуже вдалою. — 3.999 (з їх 3986 годящих) душ озвало ся на анкету, або 30_8,% всїх студентів. Поглянемо ж на „студенські кватири“.

Перш за все анкета виявила, що студенство кожної школи, як того і треба було чекати, намагаєть ся селити ся близче до своєї школи. Тільки страшенна дорожнеча кватир присужує убогіщу частину сту-

Generated on 2015-08-04 19:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

денства ламати сю тенденцію. Через се, здебільшого, студенство пішки ходе (66,2%) до своєї школи, витрачаючи на ходу пересічно 19 мін. Чимала частина студенства (26,5%) дістаєть ся до школи трамваєм, витрачаючи на проїзд пересічно 28,7 мін та 1,52 карбованця на місяць.

85,5% студенства мешкає в платних квартирях, решта, головно, у батьків. Всї ті, що мали платну кватирю поділяли ся так: більше 1 кімнати мали 0,8%, 1 кімнату — 90%, куток (частину кімнати — 0,2%, решта ж студенства мала цїлі кватирі, пристосовані до життя родинами.

Кватирна плата за 1 кімнату — дуже висока: при пересічному бюджетї київського студента в 24 карб. 68 коп. вона сягає пересічно 14 карб. 85 коп. за 1 кімнату. Здебільшого (66,6%) платить ся за 1 кімнату 10 — 20 карб. При сьому треба зауважити, що жінки і пересічно (для чоловіків 14 карб. 58 к., для жінок — 15 карб. 73 к.) і по окремих ґрупах платять за 1 кімнату більше, ніж чоловіки. Далї студенти ріжних шкіл мають неоднакову пересічну плату за 1 кімнату: політехніки — 12 карб. 82 коп. універсанти 15 карб. 5 коп., комерсанти — 15 карб. 17 коп., слухачки комерційного інституту — 16 карб. 32 коп., слухачки вищих 16 карб. 12 коп. Така висока плата лягаючи важким тягарем на бюджет студента, примушує київське студенство наймати кімнату, сказати б, кооперативно вдвох, втрох.

Лише 36% студентів має 1 кімнату на 1 душу. Решта мешкають або вдвох (56,6%). або втрох (7,8%). Що вища плата за кімнату, то більше в кімнатї мешканців — студентів. Щож має студенство за таку велику плату? — 18% кімнат маємо в деревяних будинках, 61% в камяних; більш 8% кімнат в подвалах та півподвалах, 47% в кватирях без каналїзації, 42% в кватирях з холодним клозетом; 13% кімнат — темні, 14% — вохкі, 24% — зимні, 7% — проходні. Що вища плата за кімнату, то більше має вона й „удобств". Більша половина (53%) студентів витрачає місячно од 5 до 10 карб., коло 40% — од 10 карб., до 20 карб., тільки 4,4% — меньше 5 карб., а 3,5% — більше 20 карб. Пересічно ж студент витрачає на помешкання 9 карб. 87 коп (чоловіки 9 карб. 83 коп., жінки 9 карб. 52 коп.). Коли ж додати сюди ще трати на прислугу і світло пересічно 1 карб. 31 коп., на місяць тодї будемо мати кватирних трат київського студента пересічно 11 карб. 18 коп. Отже, як бачимо, квартирні трати одбірають дуже велику частину бюджета київського студенства. Майже 47% студетів (серед жінок навіть 52%) витрачає на найом помешкання од 0,29 до 0,39 свого бюджету, біля 25% витрачає звиш 0,39 і тільки 27% витрачає меньш 0,39 свого бюджету.

Всї вище подані відомости яскраво виявляють всю гостроту кватирного питання для студентства м. Київа „Житло — предмет першої необхідности, каже автор працї. Тим часом студенські кватири й що до якости, й що до кількости (тїснота) зовсїм незадовольняючі. Цїни на кватири не одповідають нї цїнам на предмети найбільш потрібні, нї розмірам студенського бюджету. З сього погляду „кватирна нужда" шкільної молодї уявляє в мінїатюрі „кватирне лихо" сучасних великих мійських центрів". (Стор. 52).

Нарештї автор працї робить порівняннє сучасного становища київ-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ського студенства з становищем його в 70-ті р. р. минулого віку коли (в 1872 р) зроблено було, першу в Росії, анкеду про матеріальні умови київського студенського життя, та з становищем московського (анкета 1907 р.) і томського (анкета 1901 р).

Із порівняння наших часів 70-ми р. р. виявляєть ся, що умови життя студенського нині значно погіршали. Маючи пересічний бюджет в 20 карб. 42 коп. студент київський в 1872 р. витрачав на кватирю 4 карб. 88 коп., або, 0,24 свого бюджету, тоді як трати кватирні у сучасного київського студента сягають пересічно 0,4 — 0,5 його бюджету.

Такі самі сумні для студента-киянина висновки доводить ся зробити із порівняння Київа з Москвою і Томском: в той час коли томський студент в 1901 р. витрачав пересічно на кватирю $6_{,14}$ карб., московський в 1907 р. — $8_{,88}$ карб., трати київськаго студента в 1909 р. сягали — 9 карб. 87 коп.

В таких матеріяльних і моральних умовах живе інтеліґентна молодь, студентство, можна сказати всіх унівесітетських міст Росії а не тільки Київа!

Вся праця, як і анкета, виконані дуже добре. Повнота і ріжноманітність матеріялу, сила таблиць, обережність в висновках, цікавість висновків — ось гарні боки праці. До хиб її ми повинні віднести брак національного моменту в анкеті, а через те і в праці Неодмінно треба було в анкетний листок умістити питаннє про національність студенства. Тоді б ми мали надзвичайно цікавий матеріял для характеристики економічного становища студенства ріжних націй, цифровий малюнок соціяльного складу академічної молоді, української, польської, еврейської і т. д. Відсутність сього питання в анкеті є тим більше незрозумілою, що на чолї справи стояв наш відомий вчений О. Русов. Хибу сю, з українського погляду ми вважаємо дуже великою. Але не зважаючи на се, ми щиро радимо всім, хто цікавить ся життєм сучасного студенства, перечитати сю суху, виразних цифрових таблиць і глибокого інтересу, книжечку.

Така праця — то велика заслуга студентів київського Комерційного Інституту перед всім студенством громадянством Київа.

М. Порш.

Нові українські книжки і брошюри [1]).

(Подає Бібліоґрафичне Бюро Наукового Товариства імени Шевченка).

32. * Господарський календар. Накладом фірми: Йосиф Каррах Львів, ул. Косцюшка ч. 18 (Рільничі відомости безплатне периодичне письмо, присьвячене рільництву. Виходить що кварталу. Рік 6. ч 1. Львів, січень 1911). Ст. 48. 8⁰.

— * **Гофман Фр.** Рождество Христовое. Оповѣданє... з нѣмецкого переповѣвъ Романъ Викторовичъ [див. „Бібліотека для рускои молодежи"... Выпускъ LXX, Томъ CXXXIV... (ч. 10)]

[1]) Далї, див. VII — VIII кн. ЛНВ.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

33. * **Грінченко В.** Оповідання з української старовини. Написав... І. Київська держава і татарське лихоліття. 2-е Виданнє, М. Грінченко. К., 1911. Ст. 3—62 + (2) м. 8⁰. Ц. 10 коп. „Книжки Пам'яти Насті Грінченко", № 3.

34. **Грінченко, В.** Як жив український народ. Коротка історія України. СПБ., 1911.

35. **Грицинський, Дм.** Брат на брата. Драма на 5 дій. Вид. „Театральної Бібліотеки". К., 1911. Ст. 47. 16⁰. Ц. 25 коп.

— * **Гриць Колач з Завадки** — див. *Колач з Завадки, Гриць.*

36. * **Грушевський Михайло**, професор української історії у львівськім університеті. Ілюстрована Історія України. [на окладинці — Історія України Написав Михайло Грушевський]. Київ — Львів, 1911. Ст. 3—556. в. 8⁰. [Ц. 5—Кор., в оправі 7.20 Кор.].

37. * **Ґам, Дж.** Фолькльор. Підручник для збирачів народніх вірувань та звичаїв, із переднім словом Дра Зенона Кузелї. Видано накладом Видавничої Спілки укр. учительства в Коломиї. Коломия, [1911]. Ст. V—VIII + 75. 8⁰.

38. * **Ґеринович Володимир.** Жителї Марса. Чернівцї, 1911. Ст. 3—40. 16⁰. „Народна Бібліотека", Рік І, ч. 7.

39. * **Ґоллдоні, Карло.** Мірандоліна (La locandiera). Комедія на три дії. Переклала М. Загірня. У Київі, 1911. Ст. (2)+5—96. м. 8⁰. Ц. 30 коп.

40. * **Ґорук, Сень** Порадник для „Соколів" і „Січий" „На соколиних крилах". Зладив ... Накладом автора. Львів, 1911. Ст. (6)+3—340. 8⁰. Ц. 3.20 Кор.

41. * До виборців округа 55-ого (Войнилів, Долина, Рожнїтів, Калуш, Надвірна, Делятин і Солотвина) і округа 60-го (Бучач, Монастириска, Вишнївчик і Підгайцї). Львів, 1911. Ст. 3—8. 8⁰.

42. * Дороговказ для переселенців від Товариства св. Рефаіла у Львові — Коперника 36 („Еміґрант", 1 рік, цьвітень, 1911, 4 і 5 ч.ч.). У Львові, 1911. Ст. 39+(1). 8⁰. Етноґрафічний збірник. Видає Етноґрафічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Т. XXIX. Етноґрафічні матеріяли з Угорської Руси. Зібрав *Володимир Гнатюк* [див.].

— * **Драгоманов, М.** Переписка... з Мелїтоном Бучинським 1871—77 [див. Переписка...]

43. * **Єфремов, Сергій.** Історія українського письменства. Видано за допомогою Миколи Дмитрієва. Видавництво „Український Учитель". СПБ, [1911] Ст. (1)+466+XVI+(1). Цїна 2 карб.

44. **Єфремов, С.** Серед сміливих людей З сучасного письменства. Видавництво „Вік". К., 1911. Ст. 120 ... Ц. 20 коп. „Наші справи", № 11.

— „Життя й Мистецтво", видавництво. Вип. IV. *Товкачевський, Андрій.* Утопія і дійсність (До характеристики української інтеліґенції). Збірка статтів ... [див.].

— * **Загородскій, Ю.** Закляте озеро. Написав ... [див. „Бібліотека для рускои молодежи". Выпускъ LXX, Томъ CXXXV ... (ч. 10)].

45. * Збірник Математично-Природописно-Лїкарської

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Секциї Наукового Товариства імени Шевченка Під редакциєю Івана Верхратского, Д-ра Володимира Левицького і Д-ра Стефана Рудницького. Накладом Наукового Товариства імени Шевченка. Том XIV. Львів, 1910 [вийшов в 1911 р] Ст. (1)+143+ +(1)+III+7+23+табл.+3+4+78. 8⁰.

— * Збірник Фільольоґічної Секції Наукового Товариства імени Шевченка. Том XIII Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським 1871—1877 ... [див.]. У Львові, 1910 [вийшов в 1911 р.]. Ст. III—XIII+353+2 портр. 8⁰ Ціна 4.—Кор.

46. * Звіт Дирекциї приватного Наукового Закладу ґімназиального з руською мовою викладною Філії Руського Товариства Педаґоґічного в Яворові за рік шкільний 1910/11. Зміст: I. Заснованє і удержуванє ґімназиї—подав *Артим Хомик.*— II Урядова часть—Управителя. Додано: Звіт і оголошенє Управи бурси ґімназияльної в Яворові. Накладом ґімназияльного Комітету. Яворів, 1911. Ст. 3—32. 8⁰.

47. * II. Звіт Дирекциї приватної ґімназиї з руською викладовою мовою Філії Руського Товариства Педаґоґічного в Рогатині з правом прилюдности за рік шкільний 1910/11. Зміст: I. Відродженє Галицької України і Маркіян Шашкевич—написав *Лев Смулка.* II. Урядова часть—Управителя. Накладом ґімназияльного Комітету. Львів, 1911. Ст. 3 63. 8⁰.

48. * Звіт Дирекциї Приватної Женьскої Ґімназиї Сс. Василиянок у Львові з рускою викладовою мовою, надїленої правом публичности рескриптом Є. Е. пана Мінїстра Вір. і Пр. з дня 16 лютого 1911, ч. 54320 ex 1910 за шкільний рік 1910/11. [Зміст: I. Шашкевичева „Олена“ — написав *В. Радзикевич.* II. Шкільні вісти — Директора]. Накладом Монастиря Сс. Василиянок. У Львові, 1911. Ст. (1)+3—24. 8⁰.

49. * Звіт Дирекциї ц. к. академічної ґімназиї у Львові за шкільний рік 1910/11. Зміст: I. *М. Возняк* — Маркіян Шашкевич як фолькльорист. *Ф. Колесса* — Про віршову форму поезий М, Шашкевича. *Ст. Людкевич* — Поезиї М. Шашкевича в музиці. II. Урядова часть—Директора. Накладом фонду наукового. У Львові, 1911. Ст. 3—63+3—85+(1). 8⁰

50. * XI. Звіт Дирекциї ц. к. ґімназиї з руским викладовим язиком в Коломиї за шкільний рік 1910/11. Наукова часть — Невідомі писаня Маркіяна Шашкевича. Написав *Д-р. Ярослав Гординьский.* Урядова часть — Директора. Накладом наукового фонду. В Коломиї, 1911. Ст. 5—80+портр. 8⁰.

51. * Звіт дирекції ц. к. ґімназиї з руским викладовим язиком Перемишли за рік шкільний 1910/1911. Накладом наукового фонду. Перемишль, 1911. Ст. (1)+3—95. 8⁰.

52. * Звіт з діяльности Головної Управи Товариства „Взаїмна Поміч гал. і бук. учителїв і учительок“ у Львові за рік 1910. Накладом Товариства. [Львів, 1911]. Ст. (2)+5—29. 8⁰.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ЗМІСТ ПЯТЬДЕСЯТЬ ПЯТОГО ТОМУ.

За липень, серпень і вересень 1911 р.

I. ПОЕЗІЇ.

Сторона.

Гр. Чупринка: Вальс 39
„ Цілуванне. Бенкет 291
Ол. Неприцький-Грановський: Кручі-щасте 80
Мих. Жук: Гори 88
Христя Алчевська: Із зошиту — „Вишневий цвіт“ 298
Максим Рильський: Поезії 366
Павло Граб: Переспіви з шведських поетів 399

II. ПОВІСТИ, НОВЕЛІ, ДРАМИ, МЕМУАРИ.

О. Олесь: Над Дніпром (Весняна казка) 3
В. О'Коннор-Вілинська: Скарб 52
Г. Г.: Одна, одна 110
Юрій Кміт: Сотрудник, повість (кінець буде) 141
Мих. Коцюбинський: Сон 257
П. Радний: Машина 314

Грація Деледа: Плющ, роман, переклав Л. Пахаревський (кінець буде) . 175, 407
Уго Оетт: Щасте, новеля, переклала О. А. 206

III. ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, СУСПІЛЬНЕ ЖИТЄ.

Ів. Кревецький: З секретів польської політики у Галичині 60—70 рр. м. с. 22
М. Євшан: Марія Конопніцка 40
„ Юрій Федькович, в світлі нових матеріялів 279
Мих. Грушевський: На українські теми:
Недоцінюванне 81
„ По виборах 390
Вас. Яновський: Спогади Українця-волонтьора про повстанне в Герцеґовині 1875—76 рр. (далі) 92, 300
Мих. Лозинський: Національна боротьба серед австрійської соціальної демократії (докінченне) 114
„ На Балкані 239
В. Садовський: На Амурі (дорожні враження) 162
Юрій Кміт: Гаріет Бічер Стоу (В столітні роковини уродин) 202

Generated on 2015-08-04 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сторона

Микола Залізняк: Праці останнього інтернаціонального соціольоґічного конґресу 211
„ Національне питанне в Австро-Угорщині і Росії . . 332
Л. Старицька-Черняхівська: Ганна Барвінок (Посмертна згадка) . . . 367
М. Порш: Державний бюджет Росії (кінець буде) 400
Ignotus: По виборах 226
Ів. Чмівський: Залізо, його минувшина і будучність 292
Е. Левицький: Національне і партійне ґруповане в новім парляменті. 416
Spectator: Мароканська справа 425

IV. БІБЛІОҐРАФІЯ.

Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка. наукова часопись під редакцією Мих Грушевського т. 102 (1911 кн. 2) — *І. Крипякевич*; Українсько-руський Архив, видає історично-фільософічна секція Наук. Т-ва ім. Шевченка I—VI, Львів 1911 — *М. Возняк;* Андрій Товкачевський, Утопія і дійсність, Київ, 1911 р. — *Микола Залізняк;* Ол. Неприцький-Грановський. Пелюстки надій том I, Київ 1910 р. — *М. Євшан*; Т. Сулима. Народні оповідання. Видане „Видавничої Спілки", Київ 1911 р. — *Ю. Сірий*; К. М. Оберучевъ. Крестьянство и народная школа. (По даннымъ школьной анкеты школъ Кіевской губерніи. Київ — *М. Порш* . . . . . 243—253
Записки Наукового Т-ва ім Шевченка, наукова часопись під редакцією Мих. Грушевського т. 103 (1911 кн 3)—*Іван Крипякевич;* Іван Раковський. Психольоґія—*Стефан Балей*; Іван Франко. Батьківщина і инші оповідання—*Юрій Кміт*; Гнат Хоткевич. Камінна душа, повість—*М Євшан*; М. Гехтер. Селянські заробітки—*Ю. Сірий*; Д. Александровъ. Студенческія квартиры въ Кіевѣ—*М. Порш.* 432—444
Нові українські книжки і брошури (Подає Бібліоґрафічне Бюро Наукового Товариства ім. Шевченка) 253, 444
Оголошення.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-04 19:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990027
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google